

TOYNBEE'DEN HUNTINGTON'A MEDENİYET KAVRAYIŞI

Feyruze GÜRBÜZ

**Ağustos 2010
DENİZLİ**

TOYNBEE'DEN HUNTINGTON'A MEDENİYET KAVRAYIŞI

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Sistemantik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı**

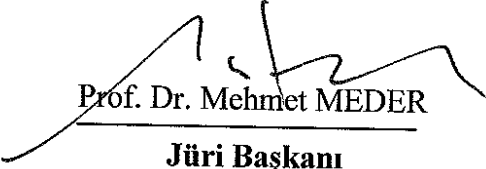
Feyruze GÜRBÜZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR

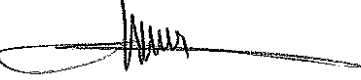
**Temmuz 2010
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Felsefe Anabilim Dalı, Sistemantik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı öğrencisi Feyruze GÜRBÜZ tarafından Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR yönetiminde hazırlanan “Toynbee’den Huntington’a Medeniyet Kavrayışı” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 16.08.2010 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

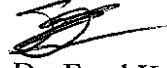

Prof. Dr. Mehmet MEDER

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR

Jüri Üyesi - Danışman

Yrd. Doç. Dr. Fazıl KARAHAN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 14/09/2010 tarih ve14/08 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT
Müdür

TEŐEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans süresince bilgilerinden faydalandığım bütün değerli hocalarıma ve özellikle tez danışmanım olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza :

Öğrenci Adı Soyadı: Feyruze GÜRBÜZ

ÖZET

TOYNBEE'DEN HUNTINGTON'A MEDENİYET KAVRAYIŞI

GÜRBÜZ, Feyruze
Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ABD
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR

Ağustos 2010, Sayfa 110

Araştırma konumuz olan, Toynbee'den Huntington'a doğru gerçekleşen medeniyet kavrayışı, din, siyaset, tarih, medeniyet, kültür, çatışma gibi konuların harmanlandığı bir düşünce zenginliğine bürünmüştür. Toynbee ve Huntington ağırlıklı olan bu araştırma, Spengler, Sorokin ve Fukuyama'nın medeniyet kavrayışlarının kısa bir incelemesiyle desteklenmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışması, farklı medeniyet ve kültür tanımlarını, Toynbee, Spengler; Sorokin, Fukuyama ve Huntington'ın medeniyet kavramını ele alış ve irdeleyiş tarzlarını; "Tarihin Sonu" ve "Medeniyetler Çatışması" tezlerini; çatışma fikrini; din-medeniyet bağlantısını ve bu bağlamda bahsi geçen düşünürlerin görüşlerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini içermektedir.

Farklı alanlarda söz sahibi olan bu düşünürlerin medeniyet kavrayışları felsefi temelde bir araya getirmeye çalıştık. Siyaset bilimci olan Fukuyama ve Huntington'a göre, Batı medeniyeti eşsizdir. Toynbee, Spengler ve Sorokin ise, Batı'nın içinde bulunduğu sıkıntıları görmezden gelmemişlerdir. Özellikle Toynbee ve Huntington'ın medeniyet kavrayışlarında dinin önemli bir yeri vardır. Huntington'ın, meydan okuma-tepki, Batı'nın geleceği, medeniyetler ittifakı, dinin önemi, medeniyetler çatışması gibi fikirlerinde Toynbee'nin derin etkileri hissedilmektedir. Her iki düşünür de Batı'nın içinde bulunduğu buhranı ve güç kaybını kabullenmek istemez. Bunun üstesinden gelmek için, Toynbee, öncelikli olarak, Hıristiyanları Tanrı'nın yardımı için duaya çağırır, Huntington ise siyasi stratejiler ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Din, Çatışma, Kültür, Tarih.

ABSTRACT**THE APPREHENSION OF CIVILIZATION FROM TOYNBEE TO HUNTINGTON**

GÜRBÜZ, Feyruze

M.A. Thesis in Philosophy

Supervisor: Assist. Yrd. Doç. Dr. Hülya YALDIR

August 2010, Pages 110

The precession of the apprehension of civilization from Toynbee to Huntington, which is the research area of our study, holds the wealth of ideas involving subjects like religion, politics, history, and clash of civilizations. This research is mainly based on Toynbee and Huntington, but supported by a brief survey of apprehensions of civilisation in Spengler, Sorokin and Fukuyama. This thesis consists of various definitions of civilization and culture; Toynbee, Spengler, Sorokin, Fukuyama and Huntington's accounts and analyses of the concept of civilization; "The End of History" and "Clash of Civilizations" theses; the idea of clash; the religion and civilization relation; as well as the evaluation of comparative ideas of these thinkers.

We tried to bring together the understandings of civilisation of these thinkers, specialised on different areas, on the philosophical basis. According to Fukuyama and Huntington, who are political scientists, the Western civilization is unique. But, Toynbee, Spengler and Sorokin do not ignore difficulties that exist in the West. Particularly, in the apprehensions of civilization of Toynbee and Huntington, religion has an important place. Huntington's ideas like challenge - reaction, future of the West, agreement of civilizations, the importance of religion, and clash of civilizations are deeply influenced by Toynbee. Both thinkers do not want to accept the loss of power and crisis existing in the West. In order to overcome this issue, Toynbee calls all Christians to pray for God for His help; but Huntington puts forward some political strategies.

Keywords: Civilisation, Religion, Conflict, Culture, History

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE MEDENİYET ÜZERİNE

1.1. Kültür ve Medeniyet Kavramlarının Doğuşu.....	5
1.1.1. Kültür ve Medeniyet Farkı.....	6
1.2. Doğu ve Batı Örnekleriyle 20. ve 21. Yüzyıl Medeniyet Tanımları.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

TOYNBEE’NİN MEDENİYET ANLAYIŞI

2.1. Medeniyetin Tanımı ve Özellikleri.....	10
2.2. Medeniyetlerin Sınıflanması ve Yaşam Evreleri.....	14
2.2.1. Medeniyetlerin Doğuşu.....	14
2.2.1.1. Medeniyetlerin Sayısı.....	15
2.2.2. Medeniyetlerin Büyümesi.....	16
2.2.3. Medeniyetlerin Gerilemesi.....	17
2.2.4. Evrensel Dinler.....	25
2.3. Kültürlerin Çatışması ve Batı’nın Etkisi.....	28
2.3.1. Batı’nın Çıkmazı.....	34
2.4. Toynbee’ye Yönelik Eleştiriler.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPENGLER, SOROKİN VE FUKUYAMA’NİN MEDENİYET ANLAYIŞLARI

3.1. Spengler’da Medeniyetlerin Kaderi.....	44
3.2. Sorokin’de Medeniyetlerin Ölümsüzlüğü.....	49
3.3. Fukuyama’da Medeniyetlerin Sonu.....	53
3.4. Spengler, Sorokin ve Fukuyama’ya Yönelik Eleştiriler.....	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HUNTINGTON'IN MEDENİYET ANLAYIŞI

4.1. Medeniyetin Tanımı ve Özellikleri.....	63
4.2. Medeniyet Sınıflaması.....	65
4.3. Yeni Dünya Düzeni ve Medeniyetler Çatışması.....	66
4.3.1. Soğuk Savaş'ın Kültüre Etkileri.....	66
4.3.2. Medeniyetlerin Yapısal Değişikliği.....	70
4.3.3. Medeniyetler Çatışması.....	72
4.3.4. Batı'ya Yönelik Tehditler ve Çözüm Yolları.....	78
4.4. Huntington'a Yönelik Eleştiriler.....	89

BEŞİNCİ BÖLÜM
TOYNBEE'DEN HUNTINGTON'A MEDENİYET ANLAYIŞLARININ
KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

5.1. Tarihsel Süreçte Medeniyet Kavrayışlarının Kısa Değerlendirmesi.....	95
5.2. Batı İçin Neticeler.....	97
SONUÇ	101
KAYNAKLAR	104
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev.	Çeviren					
S.	Sayı					
Yay.	Yayın					
Der.	Derleyen					
Ed.	Editör					
Bkz.	Bakınız					
Vd.	Ve diğerleri					
A.Ü.	SBF.	Ankara	Üniversitesi	Siyasal	Bilgiler	Fakültesi

GİRİŞ

Medeniyete dair her düşünce kültürden soyutlanmış değildir. Çünkü medeniyet, kültür denen yapının sağlam ve dinamik temelleri üzerinde yükselir. Dünyanın insan eli değmiş her köşesinde rastlayacağımız unsur, hangi medeniyetin ürünü olursa olsun, temelde kültüre dayanmaktadır. İnsan ve toplum hayatının kilit noktalarını oluşturan bu iki kavram, neredeyse bütün sosyal bilimlerin - antropoloji, psikoloji, tarih, felsefe, coğrafya, politika gibi - alt dallarının yüzeysel ya da derinden inceleme konusu olmuştur. Peki, bu denli geniş bir alana yayılan, karmaşık ve yarı aydınlık olan bu kavramların, açık-seçik ve kesin tanımlarının var olabileceği düşünülebilir mi? Fen bilimlerinin aksine, “maalesef sosyal bilimlerin kelime dağarcığı kesin tanımlara çok az izin verir.”¹ Her araştırmacı kendi alanlarının bakış açısıyla medeniyetin tabiatını araştırmaya yönelmiş ve böylece kendilerine özgü görüş ve tanımlar ortaya koymuşlardır. Sonuçta kavranan unsurun mahiyeti ne öznellikten, ne de nesnellikten uzak olmaktadır.

Bu araştırmada “organizmacı tarih” anlayışları ile Toynbee ve Spengler, “kültür üst-sistemleri” anlayışı ile Sorokin, “Tarihin Sonu” tezi ile medeniyetlerin nihai noktalarına vardığını iddia eden Fukuyama ve son olarak da “Medeniyetler Çatışması” tezi ile Huntington’ın medeniyet kavrayışlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Burada tarih felsefesi, sosyoloji ve siyaset bilimlerinin medeniyet ekseninde felsefi bakış açısı ile daha çok Toynbee ve Huntington’ın medeniyet kavrayışlarının değerlendirilmesine ağırlık verilmiştir. Bununla beraber, Spengler, Sorokin gibi düşünürlerin de bu husustaki görüşleri kısa bir incelemeye tâbi tutulmuştur.

Tez beş bölümden meydana gelmektedir. Araştırmanın birinci bölümünde, kültür ve medeniyet kavramlarının ortaya çıkışlarına, tarihsel gelişimlerine ve aralarındaki farklılıklara yer verilmiştir. İnceleme konusu edindiğimiz düşünürlerin kültür ve medeniyet yaklaşımlarına kısaca değinilmiştir. Bunun yanında, 20. ve 21. Yüzyıl medeniyet kavrayışlarına ışık tutmak amacıyla farklı düşünürlerin de medeniyet ve kültür tanımlarına yer verilmiştir.

¹ Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, Çev: Richard Mayne, Allen Lane The Penguin Press, Amerika 1994, s. 3.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise Toynbee'nin medeniyet hakkındaki görüşleri ayrıntısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Onun medeniyet tanımı oldukça ilginçtir. Medeniyet, âdeta gökyüzünün görünmeyen derinliklerine doğru uzanan bir merdivenin basamaklarında konaklayan ve geriye dönüşü olmayan bir yolculuğun geçici taşıyıcısı gibidir. Bu yolculuğun hangi kademelerden geçtiği ve varış noktasının ne olduğu bu bölümde görülecektir. Toynbee'de dikkat çekici noktalardan bir diğeri, meydan okuma ve tepki kavramıdır. Meydan okuma ve tepki eylemi, medeniyetlerin doğumundan ölümüne kadar etkisini gösteren, toplumları ayakta tutan, tehlikelere karşı uyanık ve faal olmasını sağlayan önemli bir olgudur. Toplumların bütünlüğü, birliği, refahı ve düşmana üstün gelme konusunda bu kavramın ne denli önemli olduğu okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Toynbee'de karşılaşacağımız bir diğeri önemli düşünce ise yozlaşan Hıristiyanlık dininin bir sonucu olan manevî buhran düşüncesidir. Bu kısımda, bilhassa Toynbee'nin gözüyle Batı medeniyetinin nasıl ahlâkî çöküntü içine düştüğü görülecektir. Bunun yanında Batı'nın içinde bulunduğu bu büyük sıkıntıdan kurtuluş reçetesini de vermektedir. Bu çerçevede, Batı'ya yönelik tehditler ve yapılması gerekenlerin kısa analizine yer verilmiştir. Son olarak da, Toynbee'ye yönelik eleştiriler ele alınmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, Toynbee gibi organizmacı tarih anlayışını benimseyen Spengler yer almaktadır. Peki, Spengler tarihe baktığında ne görmektedir? Çağdaşı olan Toynbee gibi medeniyetleri mi yoksa kültürleri mi? Bu ve benzeri sorular etrafında onun medeniyet ve kültür kavrayışına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Medeniyet ya da kültürlerin yaşama gayeleri ve kendilerini ne şekilde gerçekleştirdikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca medeniyetleri bekleyen kaderin ve özellikle Batı'yı bekleyen sonun ne olduğu görülecektir. O, Batı medeniyetinin akıbeti hakkında duygusallığa kapılmadan son noktayı koymuştur: Batı ölmektedir ve bu kaçınılmaz bir sondur.²

Yine araştırmanın üçüncü bölümünde yer verdiğimiz diğeri bir düşünür ise Sorokin'dir. O, organizmacı tarih anlayışlarına kesin bir dille karşı çıkmıştır. Ona göre bütün "tarih felsefeleri, tarih sürecinin ilerlemeci doğrusal yorumlarını reddetmekte veya ...Mesihçi bir biçime bürünmektedirler."³ Acaba Sorokin'in insanlık tarihi için

² Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, Çev: Giovanni Scognamillo, Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul 1978, s. 58.

³ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev: Mete Tuncay, Salyongoz yay., 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 26.

öngördüğü sistem nedir? Medeniyet ve kültür arasında nasıl bir ilişki görmektedir? Medeniyetlerin ölümsüzlüğünü savunan Sorokin, bununla neyi kastetmektedir? Bu ve benzeri soruların cevabı bu bölümde verilmeye çalışılmıştır. Toynbee ve Spengler gibi, Batı medeniyetinin geleceği hakkında Sorokin de bir takım öngörülerde bulunmuştur. Eski kültürün sonu gelecek ve yeni bir baskın kültür doğacaktır.⁴ Yani Batı medeniyetinin sonu ölümdür.

Üçüncü bölümde son olarak Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı tezi ele alınmıştır. Bu tez ile Soğuk Savaş sonrası dünyayı bekleyen geleceğe ışık tutmaya çalışmıştır. İlk, Soğuk Savaş dönemi hakkında kısa bir bilgiye yer verilmiştir. Ardından, tarihin sonu teziyle Fukuyama'nın ne kastettiği, bu tezin hangi ülkeleri kapsadığı gibi sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır. O, bu sistemi pek tabii ana vatani olan Batı'ya tahsis etmiş ve bütün insanlığa yayılan bir sistem olarak nitelendirmiştir.⁵ Peki, bütün toplumlar bu nimetten faydalanabilecek mi, ya da sadece Batı'da gelişen bu olaylara seyirci mi kalacak? Tarih bundan sonra hep aynı dinginlik içinde mi devam edecek? Diğer yandan çağdaş toplumların içinde buldukları ahlâkî çöküntünün önemi nedir? Öyle ki, bu sorun daha önce incelediğimiz düşünürler tarafından da göz ardı edilmemiş ve Batı'yı çöküşe götürebilecek en tehlikeli öge olarak nitelendirilmiştir. Bu bölümün sonunda, Spengler, Sorokin ve Fukuyama'ya yönelik eleştirilere de yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Huntington'ın medeniyet kavrayışı ele alınmıştır. Bir siyaset bilimci olan Huntington'ın çıkış noktası, tıpkı Fukuyama gibi Soğuk Savaş sonrası dünyayı bekleyen yeni düzenin nasıl olacağıdır. O, "Medeniyetler Çatışması" tezi ile bu düzenin tasvirini yapmaktadır. Bu bölümde, Huntington'ın kültür ve medeniyetten ne anladığı, özelliklerinin ve farklılıklarının neler olduğuna yer verilmiştir. Ardından, bu tez ile neyi kastettiği, başrolleri kime verdiği, medeniyetlerin neden çatışacağı gibi konulara değinilmiştir. Gelecekte dünyayı bekleyen olası savaşta din önemli bir rol oynayacaktır. Bunun yanında, düşünürün Türkiye hakkındaki fikirleri de oldukça dikkat çekicidir. Türkiye Batı'ya mı, yoksa İslâm dünyasına mı yüzünü dönmelidir? Huntington, Batı medeniyetine yönelik tehditlerin ve çözüm yollarının

⁴ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

⁵ Fukuyama, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 32.

analizini de yapmıştır. Onun bu konudaki görüşleri incelendikten sonra, düşünöre yönelik eleştirilerle birlikte bölüme son verilmiştir.

Araştırmanın en son bölümünde ise Toynbee, Spengler, Sorokin, Fukuyama ve Huntington'ın medeniyet kavrayışlarının karşılaştırmalı genel bir değerlendirmesi yer almaktadır. İlkın, birbirinden farklı medeniyet kavrayışları olan bu düşünürleri ortak payda da birleştiren unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. İnsanlık tarihinin temel birimleri ve bu birimlerin amaçlarına dair açıklayıcı bilgiler ile medeniyet anlayışlarının kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ardından, bütün düşünürlerin üzerinde durdukları bir konu olan Batı medeniyetinin akıbeti konusuna değinilmiştir. Batı karşısında İslam medeniyetinin durumu nedir? İslâm ve Batı değerleri birbirlerine karşıt mı, yoksa tamamlayıcı mıdır? İslâm'ı Batı için bir tehdit olarak değerlendiren düşünürlerin gerekçeleri nelerdir? Bu ve benzeri sorulara onların görüşleri doğrultusunda cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, düşünürlerin Batı medeniyetinin geleceği hakkındaki öngöröleri de yer almaktadır. Kimi düşünür Batı önderliğinde yeni bir dünya düzeni hayal ederken, kimi de yıkılan Batı medeniyetinin kalıntılarında filizlenecek yeni bir medeniyet fikrini temellendirmeye çalışmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE MEDENİYET ÜZERİNE

1.1. Kültür ve Medeniyet Kavramlarının Doğuşu

Kültür, terim olarak işlemek, ekip-biçmek, onarmak gibi anlamlara gelen Latince *colere* fiilinden türetilmiştir. Bu fiilden türetilen *cultura* terimi ilk defa, toprağı ekip biçmek, işlemek gibi tarımsal işler için kullanılmıştır. Sonra, insanın yetiştirilmesi, eğitilmesi gibi anlamlarda kullanılmıştır. M.Ö. 1. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar tekil anlamda kullanılan terim, bu yüzyılın sonlarına doğru bir halkın, bir ulusun, bir toplumun maddi ve maddi olmayan üretim ve varlıkları şeklinde çoğul anlamıyla da kullanılmaya başlanmıştır. Aydınlanma felsefesinin etkisiyle kavram, tek insanın değil, bir grubun, bir toplumun veya bir halkın düşünsel, sanatsal ve bilimsel üretimlerini kapsayacak şekilde kullanılır olmuştur. 19. yüzyılda ise kavram, barbarlığın zıttı olarak ifade edilmiştir; bir tarafta kırsal kesimlerde yaşayan “işlenmemiş” insanlar diğer tarafta kentlerde yaşayan nazik, kibar insanlar. Böylelikle şehirlilik anlamına gelen *civilite* terimi kök salmıştır. Civilization terimi ise, Aydınlanmacı tavrın tüm insanlığın ilerleme ve gelişmesinin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır.⁶

Alman sosyal bilimci Norbert Elias’a göre Batı’da medeni kavramı, Batılı öz bilinci ya da ulusal bilinci vurgulamak ve kendilerinin Batılı olmayan toplumlardan ya da ilkel toplumlardan ayıran farklı bir yapıya sahip olduklarını anlatmak için kullanılmıştır. Onlar bu kavram ile kendi özelliklerini ve övündükleri - teknik gelişme, davranış biçimi, bilimsel bilgi, dünya görüşü gibi - şeyleri ifade etmeye çalışmışlardır. Elias’a göre, Batılı bilincin medeni kavramından medeniyet kavramına ulaşmada Hümanizm akımının en büyük temsilcilerinden olan Erasmus’un insan davranışları, toplum yaşamı, görgü kuralları konusundaki yazılarının etkisi büyüktür. Erasmus, bu yazılarında vücut bakımı, duruş şekli, sofrada adabı gibi insan ilişkilerinin en temel unsurlarından söz etmektedir. Bu niteliklerin yokluğu insana, utanma ve huzursuzluk duygusu verir. Barbar olarak nitelendirilen insanlar ise bu duygudan yoksundur. Batı

⁶ Doğan Özlem, *Felsefe Yazıları*, İnkılâp Yay. İstanbul 2002, s. 125- 129.

medeniyeti, bu duyguların bilincine vararak modernleşmiştir. Burada söz konusu olan iyi ya da kötünün karşıtlığı değildir. Medeniyet bir süreçtir ya da sürecin bir parçasıdır. Bu süreçle alakalı her şey yani makineler, bilimsel buluşlar, devlet biçimleri, insan ilişkileri, davranışları ve toplumsal yapılanma modernleşme sürecinin bir ürünüdür.⁷

Medeniyet kelimesinin Batı'da gelişimi bu şekilde olmuştur. Oysa kavram ilk olarak İslam dünyasında kök salmıştır. İslam devletlerinde medeniyet kelimesi toplumun yaşama tarzındaki değişikliği ifade etmek amacıyla kullanmıştır. "Medeniyet kelimesinin kökeni Arapçadır. ...Arapça'daki 'medeniyete' sözcüğü 'el-Medine' den türetilmiştir. El-Medine şehir demektir. Buna bağlı olarak el-Medeni de 'şehirli, şehrin halkından biri' manalarında kullanılmaktadır. Medeniyet ise, şehirlilik, yani 'ilim, teknik, sanat, sanayi ve ticaretin imkân ve mahsullerinden yararlanılarak refah içinde yaşama' anlamı taşımaktadır."⁸ Kelimenin Türkçeye geçişi ise şu şekilde olmuştur: "Civilite (civility) teriminin Türkçeye önce Arapça kent anlamına gelen "medine" sözcüğü ile bağıntılı olarak "medeniyet" şeklinde geçtiğini, daha sonra ilk yerleşik ve kentli Türk kavmi olan Uygurlara atfen "uygarlık" teriminin kullanıldığını"⁹ bilinmektedir.

1.1.1. Kültür ve Medeniyet Farkı

Kültür ve medeniyet kavramları arasındaki farklar, Alman geleneği ile İngiliz ve Fransız gelenekleri arasındaki yaşama ve dünyayı algılayış farklılığının kavramlara yansımalarıyla oluşmuştur. Elias'a göre bu farklardan ilki, İngilizce ve Fransızca medeniyet kavramı Batı'lı toplumlara ve onların gelişimine duyduğu övücü içermesidir. Almancada ise sadece insanın dışında bulunan şeyleri ve insanın dışsal yönünü ifade etmektedir. Bu kullanımdan farklı olarak kültür, insanın kendi içinde var olanı, ulaştığı düzeyi, kendi varlığı ile övücünü ifade etmede kullanılmıştır. İkinci olarak, Fransızca ve İngilizcede medeniyet kavramı, siyasî, ekonomik, dinsel, teknik, ahlakî ya da toplumsal olaylar için kullanılmaktadır. Almancada kültür kavramı özünde düşünsel, sanatsal ve dinsel olguları ifade eder ve siyasî, ekonomik ve toplumsal olguları diğerlerinden ayırmaktadır. Diğer bir ayırım, Fransızca ve İngilizcede kavram bir eylemin yapılmış olmasına işaret edebileceği gibi, tavır ya da davranışları da içerir.

⁷ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci Cilt 1*, Çev: Ender Ateşman, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 73, 140-142.

⁸ Mehmet Şeker, Süleyman Genç, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2005, s. 3.

⁹ Özlem, *Felsefe Yazıları*, s. 129.

Almancada ise varlık ile davranış arasındaki bağıntı çok zayıftır. Almancada “kültürleşmiş” sözcüğü Batılı medeniyet kavramına en yakındır. Kültürleşmiş sözü ile insanların konutları, yerleşim yerleriyle ilişki tarzları, dilleri, giyimleri anlatılmaktadır. Bir diğer fark ise medeniyet, sürekli hareket halinde olan ve daima ileriye doğru giden bir süreci ya da sürecin sonucunu anlatmaktadır. Kültür kavramı ise, farklı bir hareket yönü olan, sanat yapıtları, kitaplar, dinî ve felsefî sistemler gibi insan ürünlerini anlatır. Bu açıdan Almancada kültür kavramı sınır çekici ve dışlayıcıdır.¹⁰

Siyaset bilimci olan Harald Müller’e göre, bu iki kavramın tercihine neden olan farklılıklara bakmak gerekir. Alman geleneğinde, Fransız ve İngiliz geleneklerine göre farklı bir kavram kullanılması ve içeriğini dolduran unsurların farklılığı hem yaşantı hem gelenek hem de o günün şartları ile yakından ilişkilidir. Almanya’da kavram, Alman burjuvasının dar kavram ve faaliyet ufkundan yerleşememiş ve kültürü esas itibarıyla bu tabaka şekillendirmiştir. Alman burjuvazisi politik ortaklık ve ekonomik alışkanlıklara katılmamış, “doğru, iyi ve güzel”le uğraşmıştır. Bugün halen kültür politikası ile opera ilişkilendirilmekte, ancak teknoloji bunun dışında tutulmaktadır. Örneğin; Spengler medenileşmeyi, bir toplumun hayatı ve pratik uygulamaları ve özellikle de ticaret olarak algılamıştır. Fransa ve İngiltere’de, aynı dönemde benzer burjuvazi sınıfı oluşmuş ve belirleyici özelliklerin tümü medenileşme kavramına dâhil edilmiştir. Bu geleneğe bağlı taslak, medenileşme hareketinde birleşen halkların ve insanların yaşam güvencelerine, hayatta kalmalarına ve yaşamlarını sürdürmelerine hizmet eden toplumsal repertuarı içermiştir.¹¹

1.2. Doğu ve Batı Örnekleriyle 20. ve 21. Yüzyıl Medeniyet Tanımları

Medeniyet, yakın geçmişe kadar sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan bir terim değildir. 1914’lerden önce daha çok antropoloji metinlerinde kullanılan bir terim olmuştur. Bu dönemde insanlık, vahşilikten barbarlığa, barbarlıktan medeniyete geçmektedir. Bu kullanımında medeniyet kavramı, Batı’ya özgü olup, tekil niteliktedir. Sonraki yıllarda terimin antropoloji için kullanımı ortadan kalkmaya başlamış ve Spengler ve Toynbee gibi tarihçiler tarafından Çin, Hint, Osmanlı, Arap-

¹⁰ Elias, *Uygurlık Süreci Cilt 1*, s.74-75.

¹¹ Harald Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, Çev: Ali Çimen, Timaş Yay, İst. 2001, s. 31-32.

İslam ve diğer medeniyetlerin incelendiği bir forma dönüşmüştür.¹² 21. yüzyıla geldiğimizde ise, medeniyet kavramının Huntington tarafından uluslar arası devletler nezdinde siyasal bir form kazandığı görülmektedir. Bu defa medeniyetler neredeyse din ile özdeşleştirilmekte ve savaşların kaynağı olarak gösterilmektedir.

20. Yüzyılda Toynbee'nin medeniyet anlayışı ise Mitolojiye ve Grek felsefesinin kaderci anlayışına geri dönüş ifade etmektedir. Döngüsel tarih anlayışı ilkin, Antik Çağ kültür felsefesinde ortaya çıkmış, sonraki çağlarda Doğu'da İbni Haldun, Batı'da ise Vico ile canlanmıştır. Spengler'da da görülen bu anlayışta doğma, büyüme, gelişme ve ölüm evresi bütün kültürlerin ve medeniyetlerin nihaî ve ortak kaderleridir.¹³ Huntington'ın düşüncelerinin arka planında işte bu döngüsel tarih fikri yatmaktadır.¹⁴

Medeniyet kavramının çok yönlü ve muğlak yapısı onlarca medeniyet tanımının doğmasına neden olmuştur. Araştırma boyunca değinilen düşünürlerin yanı sıra, Doğu ve Batı dünyasından da bazı medeniyet ve kültür tanımlarına değinmek yerinde olacaktır. Örneğin; tarihçi İbrahim Kafesoğlu'na göre "medeniyet milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir."¹⁵ Felsefe eğitimi alan psikolog Yılmaz Özakpınar'a göre "kültür, eserler ve ürünlerdir; medeniyet, onların arkasındaki inanç ve ahlak nizamıdır."¹⁶ Sosyolog Ziya Gökalp'e göre medeniyet, metotlu bir şekilde meydana gelen sosyal olayların bütünüdür. Kültür ise metotla meydana getirilmeyen, insanların duygularından meydana gelen sosyal olayların bütünüdür.¹⁷ Hukukçu ve yazar olan Server Tanilli ise medeniyetin iki farklı anlamı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, medeniyet barbarlığın karşıtı olan hâldir. Diğer tanıma göre medeniyet, bir halkı diğer bir halktan ayıran düşünsel, sanatsal, siyasal, sosyal ve dinsel eylemlerin bütünüdür.¹⁸ Felsefeci Nurettin Topçu'ya göre kültür, bir milletin sahip olduğu din, felsefe, sanat ve bilim gibi değerlerin bütünüdür. Medeniyet ise, bir milletin ortaya koyduğu teknik eserleri ve gelişmişliğidir.¹⁹

¹² Immanuel Wallerstein, "Medeniyet(ler) Niçin Yeniden Gündemde?", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi yay. Ankara 2006. s. 270.

¹³ Özlem, *Felsefe Yazıları*, s. 132.

¹⁴ Gazi Çağlar, *Uygurhıklar Arası Savaş Miti*, Çev: Nazlı Kaya, Belge Yay., İstanbul 2003, s. 68.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 16.

¹⁶ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, Ötüken Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 1999, s. 51.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Makaleler IV*, Haz: Ferit Ragıp Tuncor, Kültür Bakanlığı Serisi Yay., Ankara 1977, s.44

¹⁸ Server Tanilli, *Uygurhık Tarihi*, Say Yay., İstanbul 1981, s. 1.

¹⁹ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, Dergah Yay., 4. Baskı, İstanbul 2008, s. 15-16.

Batı dünyasında ise ünlü antropolog ve tarihçi Philip Bagby kültürü, “bir toplumun üyelerinin, açıkça soyaçekimden gelen düzenli davranışları dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlilikleri”²⁰ olarak tanımlar. Toynbee ise Bagby’nin kültür tanımına katıldığını ifade eder.²¹ Bunun yanında, medeniyet kavramından “insanlığın büyük, müşterek ve tek arzusu yolunda belirli atılımları”²² anladığını ifade etmektedir. Spengler’a göre, “medeniyet kültürün önlenemez kaderidir ... Medeniyetler gelişmiş bir insanlık türünün varabileceği en dış ve sün’î durumlardır.”²³ Kùltürler ise birer organizmadır. Her biri çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık evresinden geçer.²⁴ Sorokin’in ise kültür ya da medeniyetten, kültürel sistem yığınlarının birlikteliklerinden oluşan kültürel alanı ifade etmektedir.²⁵ Fukuyama’da kültür, “bir toplumu oluşturan merkezden uzak binlerce bireyin karşılıklı etkileşimi ile sürekli olarak yeniden şekillendirilen dinamik bir güçtür.”²⁶ Elias da ise medeniyet kavramını, uluslar arası farklılıkları bir dereceye kadar ikinci plana atması, bütün insanların duygularını ya da bütün insanlığa ait olması gereken duyguları dile getirmesi bakımından kültürden ayırmıştır. Kültür kavramı, ulusal farklılıkları ve grupların özelliklerini belirgin bir şekilde vurgulamaktadır. Hem siyasî hem düşünsel anlamda sınırları arama ve koruma zorunluluğu hisseden “Bizim özelliğimiz nedir?” şeklinde öz bilincini yansıtmaktadır. Kültürün bu hareket yönü sınırları belirleme, altını çizme ve yapısal farklılıkları ortaya çıkarma eğilimi gütmektedir.²⁷ Elias’ın kültür hakkındaki belirleniminin medeniyet sahasına aktarımıyla Huntington karşımıza çıkar. Huntington’a göre kültür, bir toplumu, bir grubu ya da bir milleti bir diğerinden ayıran dil, din, gelenek, tarih gibi bağlayıcı ve birleştirici öğeler topluluğudur. Medeniyet ise, kültürün en kapsamlı ve en yüksek formudur.²⁸

²⁰ Philip Bagby, *Culture and History*, University of California Press, Los Angeles 1963, s. 95.

²¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, Betaş Yay., İstanbul 1978, s.45.

²² Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, Çev: Ufuk Uyan, Ağaç Yay., İstanbul 1991, s. 51.

²³ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s.44.

²⁴ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 111, 114

²⁵ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, Çev: Erdoğan Güçbilmez, A.Ü. SBF. Yay., Ankara 1964, s. 10.

²⁶ Fukuyama, *Büyük Çözülme*, Çev: Hasan Kaya, Profil Yay., 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 185.

²⁷ Elias, *Uygurlık Süreci Cilt 1*, s. 76.

²⁸ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay. Ankara 2006, s. 25

İKİNCİ BÖLÜM

TOYNBEE’NİN MEDENİYET ANLAYIŞI

2.1. Medeniyetin Tanımı ve Özellikleri

Toynbee, medeniyet incelemesine insan ilişkilerinin en küçük taşıyıcısı olan toplumdan başlamıştır. “Toplum, insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağıdır. Toplumu meydana getiren öğeler böylece insanlar değil, insanlar arasındaki ilişkilerdir.”²⁹ Medeniyetleri anlamak ve bir diğeri ile ilişkilendirebilmek için toplumları anlamak ve birbirleri arasındaki ilişkiyi iyi analiz etmek gerekir. Çünkü “her medeniyet bir toplumun ilişkiler ağında temellenir ve pratikte bir medeniyetle toplumu birbirinden ayrı olarak incelemek mümkün değildir.”³⁰

Toynbee’yi medeniyete götüren bir diğerk basamak kültürdür. Toynbee, Bagby’ın kültür tanımını benimsemiştir. Antropolog ve tarihçi olan Bagby, kültürü, “bir toplumun üyelerinin, açıkça soyaçekimden gelen düzenli davranışları dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlilikleri”³¹ olarak tanımlar. “Aslında kültür, geniş bir kavramdır; sadece insanoğlunun birbirine karşı davranışlarında düzenlilikleri değil, aynı zamanda doğaüstü olaylarında yanında, insan dışı nesnelere karşı davranışlarında düzenlilikleri de içerir. Sanat, teknoloji, din ve benzeri kültür başlığı altında sosyal yapılar beraberinde hepsini içerir.”³² Toynbee, bu düşüncelerden hareketle kültürü; belirli bir coğrafya ve zaman dilimi içinde bulunan toplumların zamanla edindikleri davranışlar, alışkanlıklar, değerler, oluşturdukları kurumlar, yönetim şekilleri, dil, din ve gelenekler gibi unsurların bütününe kastetmektedir. Toynbee, tarihi incelerken kültürler üzerinde değil, insanoğlunun daha büyük yaratılmışları olan medeniyetler üzerinde durmaktadır. Çünkü medeniyetler, kültürün ta kendisi olsada, onu aşan bir özellik göstermektedir. Kültürün, dil, din, teknoloji, sanat, bilim, gelenek ve kurumlar gibi unsurlarının daha geniş halk kitlelerine ve coğrafyalara yayılması söz konusudur.

²⁹Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 45.

³⁰Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 47.

³¹Bagby, *Culture and History*, s. 95.

³²Bagby, *Culture and History*, s. 93.

Toynbee'ye göre medeniyet; "İnsanlığın büyük, müşterek ve tek arzusu yolunda belirli atılımlardır."³³ Medeniyet denildiğinde Batı, İslam, Uzak Doğu, Hint şeklinde akıllara gelen sınıflandırmalar, din, mimari, resim, üslup ve gelenek açısından farklılık göstermektedir. Medeniyetler, en küçük tarihsel birime işaret etmektedir. Örneğin; Amerika'nın tarihini kendi sınırları içinde anlamaya çalışmak boşuna bir gayrettir. Amerika'nın, Avrupa ve diğer kıtaların ülkeleriyle olan ilişkilerine ve keşfinden önce Batı Avrupa'daki kaynaklarına inmek gerekir. Böylelikle Amerikan hayatında federal ve temsili hükümetin, demokrasinin, sanayi devriminin, Hıristiyanlığın nasıl bir etki yarattığı anlam kazanacaktır. Amerikan tarihini anlamak için Doğu Avrupa'ya, İslam dünyasına, Grek-Roma dünyasına uzanmak gerekmez. Böyle bir zaman ve mekân sınırı, Amerika tarihinin anlaşılır yönünü gözler önüne serecektir.³⁴ Sorokin Toynbee'nin bu ifadelerine katılmamaktadır. Bu yolla Toynbee'nin bahsettiği medeniyetlere ulaşamaz. Yani Batı Avrupa tarihi; Yunan-Roma, Bizans-Rusya, Arap, Afrika, Asya ya da Kolomb'dan sonraki Amerikan hayatına bakılmadan anlaşılabilir.³⁵

Toynbee'de medeniyetlerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

Maneviyat: Toynbee medeniyet analizinde, medeniyet sonrası ile medeniyet öncesi toplumları birbirinden ayıran önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Ona göre medeniyet sonrası toplumlar, manevi terimleri bünyesinde barındırmaktadır.³⁶ Çünkü büyük dinler, medeniyet sonrası toplumların ruhlarını doyurmuş ve manevî dünyalarını zenginleştirmiştir. Bu durum, bireyin kendisine, topluma, milletine ve tüm insanlığa karşı bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Böylelikle medeniyet sonrası toplumların maneviyat duyguları, medeniyet öncesi toplumlara göre ağır basmaktadır. Fransız tarihçi Fernand Braudel'in ifade ettiği gibi "din, medeniyetlerin en güçlü özelliğidir, hem bugünün hem geçmişin kalbindedir."³⁷ Toynbee'de Braudel gibi yüksek dinleri, medeniyetlerin baskın ve belirleyici özelliği olarak görmektedir.

Soyutluk: Toynbee de "medeniyet" soyut bir kavramdır. Tekil ya da çoğul medeniyet, soyut medeniyet fikrinin tarihi örnekleridir.³⁸ Ona göre medeniyetler gözle görülmez. Bir medeniyetin ortaya koyduğu sanat eserleri, düşünsel eserler kısaca insan

³³ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 51.

³⁴ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 196-197.

³⁵ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 12.

³⁶ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 46.

³⁷ Braudel, *A History of Civilizations*, s.22

³⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 46.

eliyle kültür damgası yiyen her şey, o medeniyetin görünen yüzüdür. Bu eserler medeniyetin kendisi olmayıp ait oldukları medeniyetin çeşitli anlatımlarıdır.³⁹ Toynbee, medeniyeti soyut bir kavram olarak görmekte haklıdır. Çünkü teknolojik gelişmelerin, ekonomik büyümenin, bilimsel buluşların, sanatsal ve edebî eserlerin temelinde değer ve düşünceler barınmaktadır.

Öznellik ve Nesnellik: Toynbee, medeniyet kavramını öznel ve nesnel yaklaşımın ürünü olarak görmektedir. Her medeniyet, ulus, devlet, millet ve kast gibi öğelerle karşılaştırıldığı sürece anlaşılabilir bir yapı hâline gelmektedir. Böylece küçük birimlerden hareketle büyük yapılar anlaşılabilir. Lâkin bir medeniyet hiçbir zaman bütünüyle anlaşılabilir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın kusurlu ve kısmî kavrayışlar medeniyeti, göreceli olarak anlaşılabilen inceleme alanı hâline getirmektedir.⁴⁰

Evresel: Toynbee'ye göre medeniyetlerin bir başlangıç ve bitiş tarihleri vardır. Bu süreç içinde medeniyetler, doğma, büyüme, çöküş ve çözülme evrelerinden geçmektedir. Ancak bu ifade, medeniyetlerin canlı birer organizma oldukları anlamına gelmez. Toynbee bu konuya şöyle açıklık getirir:

“Tarihleri şimdiye kadar kayda geçen uygarlıklar, ayrı ayrı doğumları olan nesnel gerçekliklerdir; bunların çoğu, ayrıca, çeşitli dönemlerde, çeşitli derecelerde serpilip büyümüşlerdir; bazıları çökmüştür; bazıları da erimeyle sonuçlanan bir çözülme sürecinden geçmiştir. Uygarlıkların kalıplı evrelerden meydana gelen tarihleri olduğunu söylerken bunları ne insanlaştırıyorum ne de antropomorfik terimlerle açıklıyorum. İnsani olmayan bir anlaşılabilir inceleme alanı da - örneğin bir kristal - düzenli evre kalıpları içinde değişen bir nesnel gerçeklik olabilir.”⁴¹

Bütünsellik: Medeniyetlerin bir diğer özelliği bütüncül ve kapsamlı yapılar olduğudur. Toynbee, medeniyetleri kendi varlığı nezdinde tek tek incelemeyi doğru bulmaz. Bir medeniyetin kökeni ve diğer medeniyetlerle ilişkisi öncelikli inceleme konusu olmalıdır. Böylelikle araştırmacı, medeniyetlere kapsamlı ve bütüncül bir kavrayış ile bakmış olacaktır. Aksi halde, belirli sınırlar ve zaman dilimi içinde kalarak, dar ve sığ görüşlerle yetinecektir. Toynbee bu konuya şöyle açıklık getirir:

“Zihni perspektif dahi, optik perspektif gibi bakan kimse ile bakılan şey arasında muayyen bir mesafe olduğu zaman mihrak noktası bulur. Mesela Salt Lake City’den tayyare ile Denver’e giderken “Rocky” dağlarının yakından görünüşü güzel bir manzara arz etmez. Fiilen dağların üzerinde bulunduğumuz zaman zirveler, sırtlar, dereler, yalnız

³⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 48.

⁴⁰ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 47.

⁴¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 47.

yakalardan ibaret bir girinti çıkıntı yığını görürsünüz. Ancak dağlar arkada kaldıktan sonra ovaların üzerinden uçarken geriye baktığınız zamandır ki bunlar muazzam ve muntazam bir silsile halinde gözünüze çarparlar. İşte o zaman “Rocky” dağlarını hakiki veçhesiyle görmüş olursunuz.”⁴²

Toynbee'nin de ifade ettiği gibi tarih bir bütün olarak kavrandığında, medeniyetler arasındaki etkileşim ve bu etkileşimden doğan unsurlar gün yüzüne çıkacaktır. Medeniyetler karşılaştırmalı incelendiğinde özellikle yüksek dinlerin nasıl ortaya çıktığı daha net görülecektir.⁴³

Medeniyetlere kapsamlı ve bütüncül bakıldığında, medeniyetler arasındaki temasların sadece çağdaşları arasında olmadığı, aksine yaşayan bir medeniyetin ölü bir medeniyet ile de temasa geçebileceği görülmektedir. Bu olgu Rönesans kelimesi ile ifade edilmektedir. Rönesans, yok olmuş bir kültürün ya da yaşayan fakat tarihe gömülmüş bir evresinin yeniden doğuşudur.⁴⁴ Spengler bu fikre katılmaz. Ona göre:

“Önyargılardan sıyrılmış bir gözün başka bir manzarada başka bir insanlığı ifade etmek için başka bir sanatın doğduğunu görebileceği zamana <Rönesans> (yeniden doğuş) adı verildi. ...Eğer yeterince yakından bakarsak herhangi büyüklükteki hiçbir sanatın asla <tekrar doğmadığına> kendimizi inandırmakta güçlük çekmeyiz. ...Klasik sanatın, herhangi çeşit altında olursa olsun, on beşinci yüzyıl Batısında yeniden doğduğuna gerçekten inanmak, hayal gücünün ender bir zorlamasını gerektirir.”⁴⁵

Medeniyetler kapsamlı ve bütüncül incelendiğinde medeniyetlerin köken bilgisine de ulaşılabilecektir. Yani bir medeniyet geçmişinde bağlantılı olduğu diğer medeniyetlerle birlikte inceleme ve kavrama konusu haline getirilmelidir. Toynbee Batıyı örnek vererek konuya şöyle açıklık getirir: Batı medeniyetinin “kökenlerine inen bir sonda yaptım. Sonunda, eski bir uygarlığın sonunu, Hıristiyan kilisesi aracılığıyla Batı uygarlığıyla sıkı sıkı bağlı Greko-Romen (yani Helen) uygarlığını yakaladım. Bu Helen uygarlığının tarihi kendi türü içinde bitip tamamlanmış bir örnektir. ...Demek ki benim aradığım uygarlık tarihi örneği burada, Helen uygarlığı tarihindedir.”⁴⁶

⁴² Toynbee, “Medeniyetlerin Çarpışması”, www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/.../15_ARNOLD_J_TOYNBEE.pdf, (03.04.2010)

⁴³ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, Betaş Yay., İstanbul 1978, s. 423.

⁴⁴ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 482.

⁴⁵ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 178-179.

⁴⁶ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 55.

2.2. Medeniyetlerin Sınıflanması ve Yaşam Evreleri

2.2.1. Medeniyetlerin Doğması

Toynbee, medeniyetlerin doğuşunun ırka mı yoksa çevreye mi bağlı olduğunu araştırmıştır. Irk, yaşayan yaratıkların doğuştan gelen ayırıcı niteliklerini belirtmek için kullanılan bir terimdir. Çevre teorisi ise, toplumların kültüründeki çeşitliliğin nedeni olarak iklim tipi, bölgenin yapısı, geçim kaynakları, bitki örtüsü gibi farklılıkların kültür tipleriyle ilişkili olduğunu savunmaktadır.⁴⁷

Toynbee'ye göre her iki teori de, toplumlar arasındaki kültürel farklılıkları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Irk teorisi, fiziksel ve ruhsal farklılıkların birbiriyle ilişkili olduğunu gösteren bir kanıt ileri sürememiştir. Öyle olduğu farz edilse bile, farklı medeniyetlerde yer alan aynı ırktan insanların bulunduğu duruma açıklık getiremez. Çevre teorisi ise, şu şekilde geçersizleşir: Örneğin; Mısır medeniyeti Aşağı Nil Vadisinde, Sümer medeniyeti ise Aşağı Dicle-Fırat vadisinde kök salmıştır. Bu vadiler arasında fiziksel bir benzerlik vardır, fakat coğrafi olarak bunlara benzeyen Ürdün ve Rio Granda vadilerinde benzer şekilde bir medeniyet boy göstermemiştir.⁴⁸

Toynbee'ye göre, bir medeniyetin doğuşunda ırk ve çevre dışında kalan bir takım teşvikler etkili olmuştur. Elverişsiz coğrafi şartlar, insanların direnç göstermesi, yaşam mücadelesi vermesi ve yeni geçim kaynaklarına ulaşmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda Suriye medeniyeti, Atlas Okyanusunun keşfi, alfabetik bir yazı sisteminin keşfi ve tek Tanrı kavramına ulaşmak gibi üç büyük başarının sahibi olmuştur. Bunu başaran insanlar ne Şam'ın ya da Orontes vadisinin verimli topraklarında ne de Gilead'ın zengin çayırlarında yaşamaktadırlar. Bu medeniyetin halkı genişleme ihtiyacı duyunca sulak vadileri zapt etmeye ve denize açılma yoluna gitmişlerdir. Medeniyetin doğuşuna etkisi olan bir diğer olgu ise, eziyet ya da ceza ile karşılaşan hakların veya grupların hayatta kalma mücadelesidir. Örneğin, İngiltere'de Protestan mezhebi, ana kiliseden ayrıldıktan sonra büyük bir baskıya maruz kalmıştır.⁴⁹

Medeniyetlerin doğuşunda etkili olan bir diğer unsur ise meydan okuma ve tepkidir. Toynbee'ye göre, "meydan okuma ne kadar büyük olursa, teşvik edici etkide o

⁴⁷ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 98, 104

⁴⁸ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 14.

⁴⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 127-129.

kadar fazla olur.”⁵⁰ Braudel ise farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Ona göre “meydan okuma, evet, bir tepkidir de: ama medeniyet daima bunu izlemez, en azından gelişmiş teknoloji daha yeterli tepki yaratır.”⁵¹ Sorokin ise, Toynbee’nin medeniyetlerin doğuşuna neden olarak gördüğü unsurları birçok bakımdan hatalı bulmaktadır. Bu unsurlardan kimi şüpheli, kimi de yanlıştır.⁵²

2.2.1.1. Medeniyetlerin Sayısı

Toynbee’ye göre medeniyetlerin sayısına dair nihaî bir liste yapılamaz. O, kimi yerde 21 medeniyetin varlığından kimi yerde daha fazla medeniyetin varlığından söz eder. *Tarih Bilinci* adlı eserinde Toynbee, medeniyetleri önce iki grup içinde değerlendirmiştir. Bunlardan ilki tam gelişmiş medeniyetler, ikincisi ise ölü doğan medeniyetlerdir. Tam gelişmiş medeniyetleri bağımsız medeniyetler ve uydu medeniyetler şeklinde iki bölüme ayırmıştır. Tam gelişmiş bağımsız medeniyetlerden diğerleriyle ilişkisi olmayan Orta Amerika ve And Dağları medeniyetleridir. Diğerleriyle akrabalık ilişkisi bulunmayanları ise, Sümer-Akad, Mısır, Çin, Ege ve İndüs medeniyetleri şeklinde belirlemiştir. Başka medeniyetlerle akraba olanlar ise, Suriye, Helen, Hint, Afrika, Ortodoks, Batı ve İslam medeniyetleri şeklinde sıralamıştır. Bağımsız medeniyetlerle ilişkili olanlara uydu medeniyetler denir. Bunlar Misisipi, Güney-Batı, Kuzey ve Güney And, Elam, Hitit, Urartu, İran, Meroit, Kore, Vietnam, Japon, İtalya, Tibet, Rus ve Göçebe medeniyetlerdir. Ölü doğan medeniyetler arasında Suriye, Natüri Hıristiyan, Monofizit Hıristiyan, Uzak Batı Hıristiyan, İskandinav medeniyetleri ve son olarak da Ortaçağ Batı Şehir-Devleti Evreni yer almaktadır.⁵³ Başkasıyla ilişkisi ve akrabalığı olmayan medeniyetler ise medeniyet öncesi bir toplumun kendiliğinden değişimi sonucu oluşmuştur. Uydu medeniyetler, medeniyet öncesi bir topluma kültürel ya da tarihi yönden etki etmektedir. Akraba şeklinde nitelendirilen medeniyetler ise, bir medeniyetin daha eski bir nesilden medeniyet ya da medeniyetlerin çözülmesiyle onlara ait bazı öğelerin yeni bir biçim almasıyla meydana gelmektedir.⁵⁴

⁵⁰ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 133

⁵¹ Braudel, *A History of Civilizations*, s.11

⁵² Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 25.

⁵³ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 77.

⁵⁴ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 91

Görüldüğü üzere Toynbee, medeniyetleri sınıflandırırken yaşadıkları bölge, zaman dilimi, diğer medeniyetlerle ilişkileri, akrabalık bağları gibi özellikleri göz önünde bulundurmuştur. Toynbee'ye göre, günümüze kadar yaşayan medeniyetlerin sayısı beştir. Bunlar; Batı Hıristiyanlığı ve onun kardeş medeniyeti olarak nitelendirdiği Ortodoks Hıristiyanlığı, üvey kardeş olarak nitelendirdiği İslam dünyası ve diğer ikisi Hint ve Uzak Doğu medeniyetleridir.⁵⁵

2.2.2. Medeniyetlerin Büyümesi

Toynbee, bir medeniyet varlık kazandıktan sonraki seyrinde nasıl bir yol takip ettiğini araştırmıştır. Acaba bir medeniyetin büyümesi kendiliğinden olur mu? Toynbee'ye göre medeniyetlerin büyümesinin ölçütü bir medeniyetin kendini dile getiriş tarzıdır. Bir toplum kendini bireyleri ile dile getirmektedir. Toplumu bu şekilde ileriye götüren - İsa, Buda gibi mistik veya Lenin, Gandi gibi - siyasî önderlerdir. Çünkü onlar kendini denetleyebilme kudretini göstermişlerdir. Yaratıcı kişiler, insan kardeşlerini kendi düşüncelerine çekerek toplumsal çatışmayı engellemek ve dengeyi bulmak için mücadele etmişlerdir. Üstün insanların düşünceleri toplum tarafından benimsenince denge kurulacaktır. Gerçek bir büyüme ise bu sürecin devamlılığıdır. Yani, bütünleşme ve farklılaşma bir son olmayıp yeni bütünleşme ve farklılaşmayı yaratmalıdır.⁵⁶

Toynbee, Fransız filozof Bergson'un "yaşam atılımı" kavramını medeniyetlerin ileriye doğru atılması, serpilmesi ve bu yolda meydan okumalara verdiği tepkiyle ilişkilendirmiştir. Bergson için hayatta yaratmadan başka bir şey yoktur ve insan ne şiddetli arzularıyla ne de geleceğin cazibesıyla hareket etmelidir. Eğer insan içtepi ile hareket ederse, her şeyin olmuş bitmiş olduğunu kabullenmiş olur. Geleceğin cazibesine kapılırsa da önceden belirlenmiş bir modelin peşinden koşmuş olur. Bergson'a göre hiçbir şey tamamlanmış değildir ve hiçbir şey önceden belirlenemez.⁵⁷ Toynbee, Bergson'un bu düşüncelerini medeniyetlerin varlık kazanma ve hayatta kalma mücadelesine aktararak medeniyetleri doğma-büyüme-ölüm kaderinden çıkarmaya çalışmaktadır.

⁵⁵ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 141-142.

⁵⁶ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 153

⁵⁷ Ali Osman Gündoğan, *Bergson*, Say Yay., İstanbul 2007, s. 59

2.2.3. Medeniyetlerin Gerilemesi

Çöküş Süreci: Toynbee, bir medeniyetin doğuşunu tetikleyen faktörleri titizlikle incelemiş ve büyüme evresinde karşılaşılabileceği durumları değerlendirmiştir. “Ölü doğma”, “büyümenin durması” gibi ifadeler bir sebep-sonuç bağıntısını zorunluluk örüntüsü içinde sunmayı güçleştirir. Bu bağlamda Toynbee, medeniyetleri determinist bir çizgi içinde hayat sürdükleri görüşüne karşı çıkmıştır. Ona göre, kaderci bir anlayışın medeniyetler üzerinde hâkim olduğunu iddia eden görüşlerden ilki, insanın zayıflıklarını ve toplumsal bozulmayı evrenin işleyişine bağlayan anlayıştır. Örneğin; Helen medeniyetinin çöküşü bazı düşünürlere göre, öne geçilemez kozmik yaşlanmadan kaynaklanan bir şeydir. İkinci yaklaşım ise, son zamanlarda evrenin tümüne hakim olan yaşlanma ve ölme yasasını medeniyetler için de geçerli gören kaderci veya determinist görüşle açıklama girişiminde bulunan yaklaşımlardır. Ona göre, Spengler’in her toplumun belirli bir ömrü olduğunu ve aynı sayıda evreden geçtiğini iddia etmesi saçmadır. Bir diğer kaderci yaklaşım ise, medeniyetlerin doğası gereği evrenin yasasına uyarak doğum ve ölüm döngüsü içinde birbirlerini izlemesidir.⁵⁸

Toynbee’ye göre medeniyetler basitçe doğma, büyüme ve ölüm süreçlerinden geçiyor olsa da her biri ilerleyen bir sürecin parçasıdır. Yani döngüsel hareketler vardır. Fakat bu medeniyetlerin kendi içinde olup biteni değil, âdeta “zaman tezgâhının sürekli, bir ileri bir geri gidip gelen mekiğinin işlediği nakış, aynı zamanda bir sona doğru her an kaydedilen bir ilerlemedir, mekiğin kendi hareketi gibi sonsuz bir tekrar değildir bu ilerleme.”⁵⁹ Bir medeniyet ömrünü tamamladığında bir başka medeniyet hayat bulmaktadır. Medeniyetler bu açıdan determinist bir düzene tabidir; fakat bütün medeniyetler tek ve müşterek bir medeniyet yaratma yolunda ilerleyen gönüllü kurbanlardır. Bu bağlamda medeniyetler araç değil, amaçtır. Toynbee bu duruma şöyle açıklık getirir:

“Herhangi bir ritim çözümlemesinde dikkat edeceğimiz nokta, parçaların hareketleriyle bütünü hareketlerini birbirine karıştırmamak, araçlarla amaçların tabiatını iyice ayırt etmektir. Amacın araçla aynı tabiatla olmasını emreden ya da bütünü parçası gibi hareket etmesini gerektiren, önceden koyulmuş bir uyum yasası yoktur; bu, döngüsel felsefenin vazgeçilmez ve orijinal tekerlek benzetmesi, tekerlek olayında apaçık görülür. Tekerleğin kendi dingiline bağlı hareketi açıkça, tekrarlıdır; ama tekerlek yalnızca bir taşıtın bir parçası olsun diye yapılmış ve bu dingile yerleştirilmiştir; ama taşıtın ancak tekerleğin dingil çevresinde dönmesi atıklarınca gibi döngüsel bir hareket

⁵⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 168-169, 171.

⁵⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 173

biçimine zorlamaz. ...benzer araçların işleyişinin tekrarı, standart parçaların yan yana dizilmesinin tekrarı, tekerleğin dingili çevresinde dönmesinin tekrarı sayesinde bütün, benzersiz tikelliğine, taşıt, benzersiz hedefine ve amaç benzersiz gerçekleşmesine ulaşmış olur.”⁶⁰

Tekerlek-taşıt benzetmesinde de görüldüğü üzere, medeniyetler müşterek ve tek bir dünya yaratma amacıyla, ileriye doğru hareket eden döngüsel bir çarkın geçici parçaları gibidir. Bir medeniyet son bulurken bir diğeri hayat bulur. Bu düzenli aralıklarla meydana gelen yardımcı hareketler tek düze olsa da sırtlarında taşıdıkları ana hareket değişken yapıdadır. Taşıta yön veren direksiyon ya da sürücünün hareketi tekrarlayan değil, ilerleyen bir harekettir.⁶¹ “Medeniyetler yükselip alçalırken ve bu alçalışta kendilerinkinden daha anlamlı amaçları olan başkalarına yol açarken aslında sürekli ilerliyor olabilirler ve medeniyetlerin gerilemesinin sebep olduğu acı ile elde edilen öğrenme, pekâlâ bir plan içinde gelişen ilerlemenin en âlâ yolu da olabilir.”⁶²

Bir medeniyete yön veren ve hâkimiyeti ele geçiren önderler ve kendi düşüncelerine inandırdıkları toplumlar, yıldızların döngüsel hareketi, mevsimlerin hareketi ya da canlı varlıkların doğum ve ölüm hareketlerinin süreklilik arz etmesine benzer bir şekilde kendi medeniyetlerine yön vermeleri mümkün değildir. Parçaların hareketine değil, bütünü hareketine bakılmalıdır. Çünkü bütün medeniyetler tek ve aynı amaca yani evrensel bir devlet yaratmaya odaklanmıştır. Toynbee’ye göre, döngüsel kaderciliğe inanmak zorunda değiliz. Ölen medeniyetler, kaderleri öyle olduğu için ölmediler. Batı medeniyeti ölenlerle aynı kaderi paylaşmak zorunda değildir. Ona göre yaratıcı gücün ilahî kıvılcımı içimizde bir itkidir. İçimizde bu kıvılcımı tutuşturacak inayet olduktan sonra insanî çabamız hedefine ulaşabilir.⁶³

Toynbee’ye göre medeniyetler iç merkezli tehditler yüzünden yıkılmaktadır. Dış merkezli tehditler ise, yıkılmanın eşiğine gelmiş bir medeniyetin ölümünü hızlandırmaktadır. Ona göre medeniyetler, yöneticilerin ahlâken bozulması, yönetimi idare edebilmek için yıkıcı ve baskıcı davranmaları sonucunda yıkılmıştır. Bu durum toplumda, insanların yaratıcı kimselerin peşlerinden gitme durumuna sekte vurmuştur. Geline son aşama ise, önderler ile halk arasında açılan büyük uçurumdur. Örneğin, Helen medeniyetinin yıkılış nedeni, iç cephede yolunda gitmeyen şeylerden

⁶⁰ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 173

⁶¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 175

⁶² Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 18.

⁶³ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 175.

kaynaklanmıştır. Daha öncede değinildiği üzere, bir medeniyeti yön veren onu ileriye taşıyan kişiler toplum bireylerini yanlarına almadan yola devam edemezler. Dolayısıyla yaratıcı insanlar taklit ya da mimesis yetisini kullanma sanatını iyi bilmelidirler.⁶⁴

Toynbee'nin yöneticilerin hatalarına dayandırdığı yıkım düşüncesi, 14. yüzyılda yaşamış soysal bilimci İbn-i Haldun'un şu düşünceleriyle benzerlik göstermektedir. Ona göre devletler, toplumların gelebileceği son aşamadır ve beş evreden oluşmaktadır. İlk evrede yöneticiler devletlerin sınırlarını koruyarak ve halkın refahını sağlayarak ulu bir tablo çizmektedirler. İkinci evrede hükümdar yönetimde ayrıcalık verdiği akrabalarını uzaklaştırmak istemektedir. Üçüncü evrede hükümdar büyük şehirler, görkemli kaleler, binalar, surlar ve gösterişli yapılar dikmektedir. Dördüncü evre toplumun barış ve kanaatle yaşama çağıdır. Beşinci evrede israf ve saçıp savurma dönemi başlamaktadır. Böylelikle devlet yıkılma aşamasına gelmektedir.⁶⁵

Toynbee'ye göre bir diğer başarısızlık, geçici bir kuruma putperestçe tapınmadan kaynaklanmaktadır. Böyle bir ahlâkî ve aklî sapmanın etkisi ne kadar az insanı kapsasa da etkisi hafifletilemez. Dolayısıyla bir kurumun putlaştırılması medeniyetleri yıkıma götürebilir. Bunun en açık örneği, Ortodoks medeniyetinin ölen Roma İmparatorluğu'nun etkisinden kendini bir türlü kurtaramamasıdır.⁶⁶ Benzer şekilde geçici bir tekniğe tapınma da toplumları başarısızlığa sürüklemektedir. Örneğin, Fransa'nın Prusya ordusu karşısında kazandığı zafer, Prusya ordusunun Fransızlardan daha ileri seviyede askerî ve siyasî dehaya sahip olmasına yol açmıştır. Eski çağlardan beri ola gelen bu durum, insanların askerî tekniği putlaştırma ediminden kaynaklanmaktadır. Toynbee, toplumları yıkıma götürebilecek bir diğer etken olarak zafer sarhoşluğunu göstermiştir. Maddî kazançların manevî yenilgiye dönüşmesine en etkili örnek olarak Papalık kurumunu vermektedir.⁶⁷ Medeniyetlerin dış değil iç nedenlerden kaynaklanan hataları ve bunların bilincine varıp düzeltmek için çaba göstermemeleri onları yıkıma sürüklemiştir. Dolayısıyla geçmiş medeniyetleri yıkıma sürükleyen iç kaynaklı hataların neler olduğunu iyi analiz etmek gelecek medeniyetler için iyi bir yol haritası olacaktır.

⁶⁴ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 177.

⁶⁵ İbni Haldun, *Mukaddime 1*, Çev: Z. Kadir Ugan, M.E.B. Yay., İstanbul 1989, s. 444-447.

⁶⁶ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 197.

⁶⁷ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 217.

Çözülme Süreci: Toynbee'ye göre medeniyetlerin çöküş evrelerinden sonra çözülme süreci başlamaktadır. Fakat bu evre Helen ve Mısır medeniyetlerinde olduğu gibi uzatılabilir. Çözülme, büyüme evresindeki gibi meydan okuma ve tepki olgularını içermektedir. Her iki süreçte de meydan okuma ve tepkinin sürekliliği ve devamlılığı görülmektedir. Büyümenin önünde bir engel niteliğinde olan kendini belirleyememe durumu toplumlarda uyum bozukluğuna neden olmuştur.⁶⁸ Sorokin, Toynbee'nin çözülme evresi uzun olan medeniyetler fikrine katılmamaktadır. Ona göre, böyle bir tabloda medeniyetlerin büyüme ve gelişme zamanına yer yoktur. Geç doğmuşlarsa durdurulmuşlardır. Aksi halde hemen acizleşmişler ve çözülmeye başlamışlar ya da donuk bir varlığa dönüşmüşlerdir.⁶⁹

Toynbee'ye göre çözülme sürecinin bir parçası olan toplumsal ayrışma sadece bir ayrışmadan ibaret değil, aynı zamanda bir “yeniden doğma” hareketidir. Bu hareket bir defa olup biten bir olay değildir. Medeniyetlerin çözülme esnasında iki ayrı oyun aynı anda yan yana oynamaktadır. Bir yanda egemen azınlık sürekli kendi yenilgisini yaşarken, bir yandan yeni meydan okumalar ve yeni azınlıklardan yaratıcı cevaplar almaktadır. Meydan okuma-tepki süreci devam eder ama yeni bir ortam ve yeni oyuncular ile.⁷⁰

Anlaşılabileceği üzere bu hareketlilik döngüsel bir olaydır. Âdeta, her medeniyet ortak ama yaşantıları ve yürüdükleri mesafelerin uzunluğu farklı olan yollardan geçip ve elindeki bayrağı bir sonrakine teslim eden bir maraton içindedir. Eğer bu yolda ayağı tökezler ve yere yığılırsa bu yolların taşlı topraklı olmasından değil, kendi becerilerindeki yetersizlikten kaynaklanacaktır. İlerde göreceğimiz üzere Toynbee'nin, tarihteki medeniyetlerin çöküş ve çözülme evrelerini ve yıkımı geciktirmenin mümkünüğünü inceleme nedeni, Batı medeniyetinin yürüdüğü yolu aydınlık kılmak içindir.

Çözülen toplumların ruhlarında manevî ayrışmalar meydana gelmiştir. Kişilerin davranışları, duyguları ve hayatlarında buhranlar vardır. Toynbee'ye göre bu durum Batı dünyasında insanların davranış biçimlerindeki çatışmalarla kendini göstermiştir. Doğaya dönme çağrısı ile Jean-Jacques Rousseau, kusursuz bir insan toplumunun gerçek modelinin keşfine işaret eder. Yeni psikoloji bilimi de sonradan edinilme kişisel

⁶⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 243.

⁶⁹ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 29.

⁷⁰ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 249.

ve toplumsal yaşantı tabakalarını delip geçmeye çalışır. Kişisel disiplinin aşınmasını, Batı toplumunda geleneksel Yahudi-Hıristiyan cinsel ahlâk yasasının bireysel açıdan yadsınması şeklinde kendini dışa vurur. Bu görelilik hâlini toplumsal ve politik düzeye kadar indirgenebilir. Fakat bu eğilimler hem bireylerin hem de toplumun ruh sağlığı açısından sakıncalıdır. Ruhlarında aşınma meydana gelen toplumların bireylerinde, toplumsal kimlik ve karşılıklı sorumluluk duygusu parçalanır ve tamamen bireyci tepkiler göstermeye başlarlar. Böyle bir ortamda insanlar, diğerlerine karşı görevlerini inkâr eder, güvenliği için toplumsal çöküntünün sonuçlarından kendini kurtarmaya çalışır.⁷¹

Kişilerin ruhlarında meydana gelen bu ayrışma, toplumun kültürel düzeyinde hiçbir düzene inanmama halinde kendini göstermektedir. Ruh, sanki bir erime potasında kaybolup gider ve toplumun her köşesinde bir kültürel rastgelelik hâkim olur. Toynbee'ye göre manevî yenilgi duygusu içinde olan toplum, geçmişçilik ve gelecekçilik arasında bir seçim yaparak ütopyalar yaratmaktadır. Toplum, ya geçmişin "Altın Çağı"na geri dönme ya da geleceğe sıçrama şeklinde ülküsel bir dünya arayışı içine girmiştir. Bu amaç ruhu manevî intihardan kurtarsa da, zaman ve hareket yasalarının inkârı toplumlara felaket getirmiştir. Geçmişçilik tavrı, yaratıcı kişileri değil de atalarını taklit anlamı taşır. Ya da toplumu belirli bir noktada durdurma ve böylece tehlike arz eden bir değişime önceden engel olma çabasıdır. Ütopyacıların geçmişçilik taşıyan başlıca eğilimlerinden biri milliyetçiliktir. Bu ruh halindeki toplum, kendi kültür çevresine öfke duymakta ve ulusal bir kültür yaratmaya yönelmektedir. Çünkü kendini ulus-üstü bir medeniyetin toplumu olarak görmektedir. Bağımsızlık çağına ulaşmak için toplum kendi toplumsal politik kurumlarıyla, estetik kültürüyle, diniyle uğraşır durmaktadır.⁷²

Toynbee, toplum denen en küçük yapı ile başlayan medeniyeti, evrensel devletler evresinde sonlandırmıştır. Lâkin evrensel devletler de ölümsüz değildir. Toynbee'ye göre, "evrensel devletler, çözülme sürecinin psikolojik ürünlerinden biri olan birlik duygusunun politik düzeydeki en üstün ifadesidir."⁷³ Evrensel devletler ölümsüzlüklerine inanmış ve egemenliği altındaki halklara da bu duyguyu aşılamışlardır. Bu devletler kendi değer ve kurumları dışında hiçbir şeyin evrensel

⁷¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 265-266.

⁷² Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 268-269, 271.

⁷³ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 305-306.

olmadığını iddia etmekte ve kendi rejimleri altında yaşayan halka da bu duyguyu yaşatmaktadır. Nesnel anlamda dünyanın tamamına yayılan bir evrensellik söz konusu olmasa da bu halklar, kendi sınırları dâhilinde öznel bir evrensellik kazanmışlardır. Örneğin Roma ve Çin İmparatorlukları bütün yeryüzüne egemen olduklarına inanmışlardır.⁷⁴

Evrensel devletlerin kültürel yapılarının çeşitliliğinde bir uyum ve süreklilik söz konusudur. “Bu ulus-üstü kültür sentezini gerçekleştirmenin en önemli koşulu, şüphesiz, uzun süreli barıştır.”⁷⁵ Barışa yol açan en önemli unsur ise farklılıklara hoş görüdür. İngiliz düşünür Locke, dinsel hoşgörünün geniş görüşlülükle bağlantısını kurarak şöyle açıklar: “Eğer bir insan doğru yoldan ayrılırsa, bu onun kendi talihsizliğidir, size hiçbir zararı yoktur; bu hayatta yapıp ettiklerinin öteki dünyada onu perişan etmesi beklendiğinden onu cezalandırmamız gerekmez.”⁷⁶

Toynbee’ye göre günümüze kadar varlığını devam ettirebilen evrensel devletler Çin ve Rusya’dır. Çin gerçek anlamda evrensel olduğunu iddia etmesine rağmen, dünyanın şuan ki politik yapısı yüzünden bu iddiasından vazgeçmiştir. Çin teknolojik açıdan gerçekten dünya çapında evrenseldir, fakat politik açıdan aynı durum geçerli değildir.⁷⁷ Çin dünyasında gözlenen olgu statik ve dinamik durumun birbirini takip eden sürekliliğidir. Çin felsefesinin benimsediği Yin ve Yang hali evrende birbirini izleyen güçler ya da evrelerdir. Çinli filozoflarca Yin suyu, Yang ateşi temsil etmiştir. Her biri diğerine üstün gelir; fakat biri diğerini tamamen ortadan kaldırmaz.⁷⁸ İşte, Çin toplumunda böyle bir denge hâli ve gelişme söz konusudur.

Toynbee geleceğin evrensel devletini, tarih boyunca evrensellik iddiasında bulunmuş devletlerin birçok özelliğine sahip olacağını iddia etmektedir. Bu devleti sınır ötesinden gelip de yıkacak barbarlar ya da yabancılar olmayacaktır. Önceki evrensel devletlerin çökmesinden edinilen tecrübelerle iç çürüme ve nüfus artışının önüne geçme, huzurun devamlılığı ve kaynakların korunması gibi konularda başarı sağlanabilir. Böylelikle evrenin durağan ve dinamik durumu sabitlenebilir. Geleceğin evrensel devletinin dünya çapında olması ve geçmişteki medeniyetlerde olduğu gibi tek bir medeniyetin yarattığı bilim olması gerekmez. Batı dünyasının kendi değer ve

⁷⁴ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 296.

⁷⁵ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 314.

⁷⁶ John Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Çev: Melih Yürüşen, Liberte Yay., Ankara 1998, s. 25.

⁷⁷ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 346.

⁷⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 95-96.

amaçlarının bütün dünyaya egemen olacağı yönündeki yanlış inancının tersine, gelecekte dünya devleti birçok medeniyetin kültürel öğelerinin ön planda olacağı politik bir birlik olacaktır. Tarihteki evrensel devletlerden çıkarılacak en önemli ders ise, yarış içinde olan kültürlerin nasıl bir arada var olacağı ve birbirlerini zenginleştirecekleridir. Geleceğin evrensel devleti, egemenliği altındaki bütün halklara dinsel hoşgörü göstermelidir. Evrensel devleti amaçları ile gerçekleştirdikleri arasındaki bir uyum olmalıdır. Geleceğin dünya devleti, manevî hareketlerin tohumlarını içinde barındırabilir ve bunların serpilip gelişmesini sağlayabilir.⁷⁹

Yani evrensel devlet adaleti, demokrasiyi, laikliği, barışı vb. şeyleri amaçlamasına rağmen, tamamen zıt şeyler sergilemesi insanlar ve toplumlar için güvensizlik ortamı yaratacaktır. Toynbee'nin geleceğin dünya devletinden kastı Batı önderliğinde yeni bir dünya hayalidir. Diğer toplumların da söz sahibi olduğu, fakat Batı'nın teknoloji ve demokrasi konusunda üstün başarısından dolayı önderliği söz konusudur. Toynbee diğer medeniyetleri ve toplumları da geleceğin dünya devletine katmaktadır. Ama onlar hiçbir zaman önder olamayacaktır. Batı dışındaki medeniyetler, geçmişte olduğu gibi şimdi de sadece bir takım katkılarda bulunabilir ya da Batı'nın eksik noktalarını tamamlamada yardımcı olabilirler.

Diğer yandan Batı'nın evrensel bir devlet olma iddiası onun putlaştırdığı bir şeydir. Batı medeniyeti, evrensel olma yolunda dünyaya özgürlük vaat etmekte ve bunu sağlamak için de güvenlik, sosyal adalet ve maddî refahı insanlara vermeyi amaçlamaktadır. Fakat Batı dünyası örneğin atom bombası ile insanlara özgürlük değil, ölüm getirmiştir. Aynı zamanda Batı'nın kendi içinde başaramadığı diğer şeyler, ailevî, iktisadî ve sosyal hayatta karşılaşılan adaletsizliklerin giderilmesi ya da özgürlüklerin sağlanmasıdır. Örneğin; devlet müdahalesi ile doğum oranlarının kontrolü insanların çocuk yapma hürriyetini sınırlamaktadır. İnsanlar siyasî, sosyal, ailevî hayatlarında özgürlüğe kavuşmak için ruhlarını maddî bağlardan kurtarmalıdır.⁸⁰

Toynbee geçmişte diğer medeniyetlerin yaptığı gibi, Batı medeniyetinin de farklı kültürler üzerinde etki ve egemenlik kurarak onları evrensel olduğuna inandırmak istemektedir. Lâkin Batı, çağımızda evrensellik duygusunu oluşturmada başarılı olamamıştır. Örneğin, Batı emperyalizminin Afrika, Hindistan, Asya, Orta ve Güney

⁷⁹Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 346-348.

⁸⁰Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, Çev: İbrahim Canan, Ufuk Kitapları, İstanbul 2008, s. 283, 288, 290.

Amerika dünyalarında başarısızlığı bu ülkelerin halklarında kültürel bir canlanmaya neden olmuştur.⁸¹

Her toplumun muhakkak kendine özgü bir yaşam şekli, değerleri, insan ilişkisi, çocuklarını yetiştirme tarzı, ticaret anlayışı, ahlâk yasası kısacası kendi hayatına anlam ve önem katan içsel ve dışsal davranış şekilleri vardır. Baskı altındaki bir toplumun bir süre sonra tavrı ise kendi kültürüne sıkı sıkı sarılmak olacaktır. Toynbee bir örnekle olayı daha iyi aydınlatır;

“Batılı uluslar topluluğuna katılan Arap ülkeleri, yüzyıllardır üzerlerine çöken Osmanlı politik egemenliğini ve İranlı Müslüman kültür cilasını yırtarak bu tutkularını gerçekleştirmeyi başardılar. Ama bir zamanlar Arapların kardeş bir toplumun akraba kültürüne karşı erimeden direnmelerini sağlayan Arap kültürünün gizil var kalma gücünün, çok daha yabancı olan Batı kültürünün yabancı etkisine karşı er geç ortaya çıkmayacağını kim iddia edebilir? Bu böyle olabilirse, şimdiki durumda Batı etkilerine açık olan öbür toplumların geleceği de böyle olmaz mı?”⁸²

Toynbee, önceki yaşanmışlıklardan hareketle kültürün gizli gücüne dikkat çekmiştir. Batı medeniyetini bu gibi durumlara karşı uyanık olmaya çağırmaktadır. Batı'nın evrensellik iddiaları ya da evrensel olma çabaları diğer toplumlar için bir meydan okumadır. Bunun karşılığında verilen tepki Batı aleyhine olacaktır. Batı böyle bir iddiadan vazgeçmeli ve eksiklerini tamamlayarak bir dünya devleti olmanın önündeki engelleri kaldırmalıdır. Çünkü Batı teknolojik gelişmişliği ile bu öncülüğe müsaittir. Geçmişte subjektif manada evrensel boyuta ulaşan medeniyetler o günün şartlarında büyük bir politik ve kültürel birlikteliği uzun süre sağlamayı başarmışlardır. Toynbee, evrensel bir medeniyetin geçmişe nazaran sınır ve içeriğinin daha geniş olacağı bir düzene geçilebileceğini savunur. Tabi ki, bu yeni evrensel medeniyet düzeni Batı öncülüğünde olacaktır. Toynbee bu konuyu şöyle dile getirir:

“Tarihteki birlikler, tabiatıyla evrensel dediğimiz dinler ve imparatorluklar tarafından kurulan birliklerdir. Bunlardan özellikle üç tanesi önemli idi, Hıristiyanlık, İslâm ve Budizm. Bu dinlerden her üçü de bütün dünyayı hedef olarak almıştı. Evrensel imparatorlukların sayısı daha da fazla idi. Osmanlı, Roma ve Çin İmparatorluklarını misal olarak vereceğim. Bunlardan en uzun ömürlü olan Çin İmparatorluğu olmuştur. Misyonerler tarafından yayılan dinlerin ve askerlerin fetihleri sayesinde kurulan imparatorlukların başardığı birlik, zamanımızdaki ulaştırma vasıtalarından faydalanılmadan yapılmıştır. O devir insanların ellerinde bu günkü hava, kara ve deniz ulaştırma vasıtaları, matbaa, telefon, telgraf radyo ve televizyon gibi vasıtalar yoktu. Bütün başarılar insan ve hayvan adalesinden ve rüzgârdan elde edilen kuvvete

⁸¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 319.

⁸² Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 319.

dayanıyordu. Bu iptidaî vasıtalarla, geniş topraklar üstünde milyonlarca insanı birleştirmeye muvaffak oldular. Onların bu başarısına bakarak kendimizin bu gün sahip olduğumuz çok daha geniş imkânlar sayesinde dünya birliğini daha geniş çapta kurabileceğimizi anlarız.”⁸³

2.2.4. Evrensel Dinler

Toynbee'nin medeniyetlerin doğumundan ölümüne kadar geçen süre zarfında vardığı sonuç şudur; ölümsüzlük ne medeniyetlere ne de devletlere uğramaktadır. Çünkü medeniyetlerden geriye kalan tek canlı varlık yüksek dinlerdir. Toynbee: “Bir medeniyetin doğumu da ölümü de yeni bir dinin varlığını gerektirmiyor. Bu görüşten hareket ederek, Batılı medeniyetimiz yok olsa bile, Hıristiyanlığın her alanda devam edebileceğini söyleyebiliriz”⁸⁴ der. Ona göre, “yüksek dinler yepyeni, apayrı türden toplumlardır. Bunlardan birçoğu kendilerine beşik olan uygarlıkların sınırlayıcı kalıplarından kurtulma başarısını göstermişlerdi. ...Dinler muhakkak ki tarihte büyük rol oynamışlardır.”⁸⁵ Örneğin Braudel'e göre, “Hıristiyanlık, Batı hayatında zarurî bir gerçektir: Bilseler de bilmeseler de ateistlere bile damga vurmuştur. Etik kurallar, ölüme ve yaşama bakış, iş kavramı, çabanın değeri, kadınların ve çocukların değeri, bunların hepsi Hıristiyan inancı ile alakalı görülmezken, aslında hepsi Hıristiyan inancından çıkmıştır.”⁸⁶

Dinlerin, toplumları dünyevî hayattan tamamen koparıp dünyevî üstü hayata hazırlamak gibi bir görevleri yoktur. İnsan, içinde bulunduğu toplumda hayatını devam ettirirken dinin gereklerini hayatına uygulayarak Tanrı'ya karşı görevini yerine getirmelidir. Çünkü “insan, Tanrı'yı ararken, toplumsal bir iş yapıyordur.”⁸⁷ “Bir insan, insan kardeşleriyle toplumsal ilişkilerini iyi yürütebilmek için önce kendini manen iyi denetleyebilmelidir. Vicdan ortaklaşa değil, kişisel bir yetidir. Bu ortaklaşa düzeyde ancak bireylerin inisiyatifleriyle yükseltilebilir; birey toplumsal çevrenin düzeyi üzerine çıktığında, bu ancak ilkin kendi manevi hayatında, kendine karşı kazandığı zaferin bir ürünü olur.”⁸⁸

⁸³ Toynbee, *Tarihin Faydası ve Değeri*, Çev: Ahmet E. Uysal, s.98. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>, (06.04.2010).

⁸⁴ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 209-210.

⁸⁵ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 349

⁸⁶ Braudel, *A History Of Civilizations*, s.23.

⁸⁷ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 358

⁸⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 372

Toynbee dinlerin toplumsal hayatın manevî bağlarını kuvvetlendirdiği kadar, toplumu ileriye taşıyan besin kaynağı olduğunu ifade etmektedir.

“Bu açıdan bakıldığında evrensel devletlerin varlık nedeni, bir uygarlığın çözülmesiyle öbürünün doğuşu arasında geçen tehlikeli ara dönemde değerli hayat tohumunu koruyarak türü canlı tutmalarıdır. Uygarlıkların, kendi başına bir amaç olarak mutlak bir değeri olduğu varsayılan bu yeniden üretilmelerinin tekrarlanan sürecinde, dinler yararlı ve belki zorunlu, ama ikincil ve geçici olaylardır. Tarihi verileri yüzeysel bir şekilde okuduğumuzda, bazı durumlarda bizde bu sonuca varabiliriz. Örneğin, açıktır ki, Hıristiyan kilisesi, ölü Helen toplumuyla aynı topraklarda doğan Batı toplumu arasında bir bağlantı halkası olmuştur.”⁸⁹

O halde medeniyetler ölümlü varlıklar iken, yüksek dinlerin ölümsüz oldukları söylenebilir. Yıkılan bir medeniyetin kurumları, sosyal hayatı, ekonomik gelişmişliği, siyasî erki tarihe karışsa da, bu yıkıntıların içinden geriye kalan tek canlı şey din veya dinlerdir. Dolayısıyla dinler medeniyetlerin paylaştığı doğma, büyüme ve ölme kaderine ortak değildir. Medeniyetlerin bu döngüsel yazgısı dinleri daha üst noktalara çıkarmaktadır. Toynbee bu durumu şöyle dile getirir: “Medeniyetler çevrimsel bir daire üzerinde hareket ediyor gibi gözüküyorken, dinler düz bir çizgi üzerinde hareket ediyor gibi. Dinlerin yukarıya doğru sürekli ilerleyişi, medeniyetlerin çevrimsel <doğum-ölüm-doğum>larıyla hızlandırılmakta.”⁹⁰

Başlıca ilahî dinler Budizm, Hıristiyanlık, İslâmiyet, Hinduizm, Zerdüşçülük ve Yahudiliktir. Bütün bu dinlerin ortak özelliği ise, tek bir medeniyetin sınırları içinde doğmaları ve kendilerini toplumsal kalıbından tamamen soyutlamadan bu kalıbın dışına çıkmış olmalarıdır. Örneğin, Hinduizm, Yahudilik ve Zerdüşçülük evrensel olarak uygulanabilen ilkeleri bulmuş, fakat bunları ayrıcalıklı kesimlere uygulamışlardır. Yeni ileri dinler ise bu mirasları almış ve tüm dünyaya yaymayı amaç edinmişlerdir. Hıristiyanlık, İslâmiyet ve Budizm benimsediği ilkeler ışığında tüm insanlığa açılmıştır.⁹¹

İlahî olsun ya da olmasın büyük dinlerde, ‘insan’ kavramının değeri ortak paydada kesişir. Hoşgörü, huzur, toplumsal barış, refah, teknoloji, ilim gibi maddî ve maddî olmayan öğeler insan için vardır. Fakat bunlardan maddî olanları manevî duygu ile zenginleştirmedikçe bir süre sonra insanın aydınlık dünyasında fırtınalar kopartabilir. İnsanları aynı yaratıcıya ulaştırma ilahî dinlerin esas ortak noktasıdır. Hepsinde

⁸⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 362

⁹⁰ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 207.

⁹¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 366

kurtarıcı, bağışlayıcı Tanrı'dır. Bu bağlamda Toynbee, farklı yollardan gitmenin insanlar için ayrıştırıcı bir durum olmadığını ifade etmektedir.

“Ben ve komşumun farklı yollar takip etmemiz olayı bizi birbirimizden fazla ayırmaz. Çünkü farklı olan yollarımızı takip ederek her ikimizde aynı “hakikat”e yaklaştırmaya çalışıyoruz. ...bütün beşerî varlıklar - bu arayıcı kardeşler - kendilerini birbirinin aynı olan bir araştırmaya sevk etmişlerdir. Birbirinin manevî kardeşi olduklarını kabul etmek ve kardeşçe hisler izhar etmek zorundadırlar. Müsamaha sevgi şekline dönmedikçe asla mükemmel değildir.”⁹²

Bütün evrensel dinler toplumun bir yapısı olmayı değil, insanların maneviyatlarına hitap etmeyi amaçlamakta ve bu yolda manevî hazinelerden mahrum kalan insan kardeşlerine ulaşmayı hedef edinmektedirler. Toynbee'ye göre, İslâmiyet ve Hıristiyanlık putperestleri zorlama ile dine sokulacak kişiler olarak görmüşlerdir. Kuran Müslümanlara, Yahudi ve Hıristiyanlara karşı hoşgörülü olmayı söylemektedir. Fakat aynı durum Hıristiyanlık için geçerli değildir. Bu iki din için baskıcı ve kıyıcı olabilme ahlakî ilkelerin uygulanmasından bile daha önemli olmuştur. Budizm ise, başka dinlerle barış içinde yaşayabilmesi açısından Hıristiyanlık ve İslâmiyet'ten ayrılır.⁹³ Dinlerin büyüyüp serpilmesinde ve geniş bölgeler üzerinde insan ruhlarını etkisi altına almalarında muhakkak ki diğer gözler ve gönüllerce görülemeyen ve uygulanmayan şeyler saklıdır. Toynbee'ye göre evrensellik, dünya üzerinde daha geniş bir alanda yaşatılabilir. Çünkü günümüzde medeniyetlerin uzlaşmacı, barışçıl ve hoşgörü esaslı bir yaklaşım sergilemeleri, teknolojinin kısımlarından sakınmak için geçmişe göre daha fazla önem arz etmektedir.

“Büyük dinlerin yayılmasında en başarılı yol kuvvet kullanmaksızın insanları kendine bağlama yolu olmuştur. Şiddet göstermeden başarı sağlayan dinler, Atom çağında da insanlar için bir mana taşımaktadır. Çünkü Atom çağında şiddet insanlığın intiharı demektir. Atom silahlarının kullanılacağı bir çarpışmada yenen veya yenilen diye bir taraf kalmayacaktır. Bu devirde sulhçu vasıtalarla başka hiçbir vasıta ile bir şey kazanılamaz. Bu bakımdan tahminde yanılmıyorsam Atom çağı bir Hint çağı olacaktır. Çünkü şiddete dayanmayan bir hayat görüşü ilk defa Hindistan'da doğmuş ve uygulanmıştı. Tabii unutmamak lâzımdır ki, biz insanlar hiçbir zaman ruh ve Allah bakımından mükemmel değiliz ve ideallerimize devamlı olarak ve hep beraber bağlı kalmıyoruz. Yüksek idealleri nadiren bütün kalbimizle uyguluyoruz. Bu ancak nadiren ve büyük bir liderin önderliği altında oluyor. Bu münasebetle iki büyük Hintliden bahsetmek istiyorum: İmparator Ashoka ve Mahatma Gandhi.”⁹⁴

⁹² Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 298.

⁹³ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 372.

⁹⁴Toynbee, *Tarihin Faydası ve Değeri*, s.99. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf> , (06.04.2010).

Toynbee'nin medeniyet analizinde makrokozmozdan mikrokozmoza inme durumunu insan ve toplum bağlamında dini irdelerken de göze çarpmaktadır. Dinî önderler sadece kendilerinin aydınlığa ulaşmış olmasıyla bu görevi yarı yolda bırakmazlar. Amaç, bütün insan kardeşlerini aydınlığa kavuşturmaktır. Çünkü din, bütün insanlığı ilahi huzura kavuşturmayı emreder. Lâkin din bir toplum içinde hayat bulan ve devam eden bir kamu kuruluşu gibi görev yapmaz. Örneğin, Buda'nın hayatına baktığımızda, diğer insanlarında kurtuluşunu amaç edindiğini görülmektedir. Çünkü Şeytan ona Nirvana için dünyayı terk etmesini ve orda sonsuz huzura kavuşmasını öğütlemiştir. Oysa Buda, aydınlık yolu başka insanlarında bulması için dünyada kalmayı tercih etmiştir.⁹⁵

Toynbee'ye göre, Mahayana ve Hıristiyanlık ızdırabın kamçısını aşk ve merhametin gerektirdiğine ulaşmak için severek kabullenmişlerdir. Bu ilahî yol, yüce bir varlık tarafından açılmıştır.⁹⁶ Dinî önderler ise bu yolda tek başlarına yürümek yerine, kitleleri de peşlerinden aydınlığa ulaştırmak istemişlerdir. Aksi halde dinin gereklerini yerine getirip kurtuluşa erdiklerinin inancı ile yaşarlardı. Önderlerin gittikleri yol ne denli taşlı ve dik yamaçlı olursa olsun, onlar ilahî aşka ve yüce bağışlayıcıya kavuşmaktan vazgeçmemişlerdir.

2.3. Kültürlerin Çatışması ve Batı'nın Etkisi

Toynbee, bir toplumun kültürel bir ögesinin farklı bir topluma yerleşmesinden doğacak olan kültürel çatışmalara dikkat çekmektedir. Kültürel bir öge, yabancı bir toplumun sınırlarından içeri girdiğinde sadece ilişkili olduğu kültür ögesini etkilemez. Çünkü "hareket eden kültür ışınları teknoloji, din, politika, sanat gibi alanlara bölündüğünde yabancı sosyal bünye üzerinde etki yaratır."⁹⁷ Bunlardan kimi gözle görünür iken, kimi de bir yerden taşkın vermeden anlaşılmayan akarsular gibi bir seyir izlemektedir.

Toynbee medeniyetlerin analizinde, saldırıya uğrayan toplum ile bunu gerçekleştiren toplumun kültürel yönden tasvirini yapar. Ve şu iki deyim geçmişte olduğu gibi bugünde yaşayan medeniyetler için geçerlidir: "Birinin yemeği ötekine zehir" ve " Bir şey bir başka şeye yol açar." Yani, kendi kültür çevresinde zararsız olan

⁹⁵Toynbee, *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri*, Çev: Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., Konya 2005, s.25.

⁹⁶Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s.124.

⁹⁷ Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, Çev: Abdullah Zerrar, Pınar Yay. İstanbul 2002. s. 67.

bir kültür unsuru istilacılar tarafından benimsendiğinde tehlikeli olabilmektedir.⁹⁸ Örneğin, Batılı bir kurum olan demokratik yönetimin Afrika'ya yerleşme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Afrika yönetimi monarşiye dayanmaktadır. Oysa dengeli ve standart bir yönetim şekli olarak demokrasi, polisler, yargıçlar gibi uzman gruplar tarafından uygulanmaktaydı. Afrika ise, krallığın tek eli altındaydı. Her iki politik sistem de çok az ortak nokta barındırmaktaydı.⁹⁹ Dolayısıyla bir toplumda kök salan kültürel öğeler, yabancı toplumlarca kolay kolay benimsenemez. Yeni bir ortama adapte olma ya da farklılıkları içselleştirme bir anda olup bitecek şeyler değildir. Kültürel unsurların değişebilmesi ya da farklı öğelerle beslenebilmesi için düşünsel altyapının da yeniden inşası ya da restorasyonu gerekmektedir. Yakın tarihten bir örnek verilecek olursa, Irak Savaşı'nın başlama nedenlerinden biri olan ABD'nin demokrasiyi götürme çabası hiçbir zaman gerçek amacına ulaşamamıştır. Çünkü "Irak'ta demokrasi adına atılan adımların tümü, yapılan Anayasa ve genel seçimler dâhil, bu ülkeye demokrasinin öyle kolay kolay gelemeyeceğini göstermiştir, şu an ki kanlı çatışmalar ve direniş bir yana, demokrasi adı altında uygulamaya konulan rejim hem temel hak ve özgürlükleri sağlamaktan çok uzak kalmış, hem de ancak aşiretler arası dengelere dayalı, İslamî kurallar çerçevesinde, sınırlı ve kısıtlı, bir nevi "İslami Demokrasi" niteliğine dönüşmüştür; böylece bu hedef açısından Amerika başarıya ulaşmıştır denilemez."¹⁰⁰

Toynbee'nin ifade ettiği "Bir şey başka bir şeye yol açar" deyimini, bir topluma yabancı bir kültürel öğenin yerleşmesi ile meydana gelen değişiklikleri anlatmaktadır. Pek tabii, bir toplumun kültürel yapısının bir anda farklı bir kültürel yapı ile harmanlanması beklenemez. Uzun yıllar boyu şekillenen gelenekler, aile ilişkileri, ahlâk anlayışları, giyim tarzı ve yaşantıda yer alan her öğe kolay kolay yerine başka unsurları bırakacak ya da farklılıkları kabul edecek kadar esnek değildir. Lâkin yabancı bir öğe kültürden içeri sızdığı anda ise var olan yapı üzerinde bir takım etkilere ve teknik anlamda gelişmelere neden olur. Toynbee bu konuda barbar geçmişinden şöyle bir örnek verir: Kazaklar ve Tatarlar Altın Ordu imparatorluğunu yağmalayıp, onlardan ata binmeyi öğrendiklerinde öncekine göre çok daha fazla güçlü oldular. Benzer şekilde Batı medeniyetinin ulaştığı teknolojik açıdan ilkel toplumlar ateşli silah kullanmayı, keskin nişancılığı, gerilla taktikleri gibi becerileri öğrendiler.¹⁰¹

⁹⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 449

⁹⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 450

¹⁰⁰ Emre Kongar, "Amerika Irak'ta Başarısız mı? II",

http://www.kongar.org/aydinlanma/2006/504_Amerika_Irak_ta_Basarisiz_mi_II.php, (03.04.2010)

¹⁰¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 396.

Bir kültür ögesi yerleştiği zeminde aynı form ve içerikte kalmaz. Diğer kültürel öğeleri etkilemekte ya da onlarla birleşmektedir. Örneğin, Mısır'da Batılı tarzda ordu yetiştirme girişimi sadece askerî düzeyde kalmamış, toplumun diğer alanlarına da sıçramıştır. 19. yüzyılın başlarında Mehmet Ali Paşa, Mısır'da askerî birliklerini Batılılaştırma kararı almıştır. Fakat bu adım toplumsal hayatın diğer bölümlerinde de bir dizi yenilikleri şart kılmıştır. Kara ve deniz subayları askerî eğitimi tam olarak alabilmek için Batılı hayat tarzını benimsemeliydi. Bunun için Batı'da eğitim görmüş personele ihtiyaç vardı. Böylece, askerî reformdan eğitimin Batılılaştırılmasına gelindi. Batılı komutanların yönettiği piyade, süvari, topçu, mühendislik ve denizcilik okulları açıldı. Savaş birlikleri eğitim sistemi uygulamaya alındı. Öğrencilerin Avrupa'da eğitim almaları sağlandı. Buna benzer bir dizi yenilikler ile Mısır'ın eğitim sistemi Batılı tarzda yenilendi.¹⁰²

Mısır'da görülen bu tarz askerî donanım sağlama eğilimi ilk değildir. Hangi medeniyette, hangi kültür de olursa olsun durum değişmemektedir. Sadece bir alanda değişikliğe gitme arzusu kâfi gelmeyerek yeni ihtiyaçlar doğmaktadır. Çünkü hiçbir toplum teknolojiyi bir kılıf gibi üzerine geçiremez. Toplum hayatına alınan her öge, o toplumun kültür hayatına ne kadar yabancıysa o kadar değişime neden olmaktadır. Örneğin, ilkel kabilelerde insanlar giyim tarzlarını bir anda değiştiremezler. Onların Batılı gibi giyinmeleri beklenemez. Bunun için ilkin düşünsel olarak yeni bir kültür unsuruna hazır olmalıdırlar. Nasıl ki kabile fertlerinin giyim, yemek, ibadet, yönetim tarzları yılların ürünüyse; gelenek, din ve yönetim gibi alanlarda her hangi bir değişim de uzun yıllar alacaktır. Benzer şekilde teknolojinin duvarlarından sızdığı toplumların hayatında meydana gelen değişiklikler yüzeysel değildir. Çünkü kültürel unsurlar birbirleriyle bağıntılı ve bir diğerini etkileyicidir. “Dolayısıyla, biri kendi geleneksel teknolojisini terk ederek yabancı bir teknolojiye adapte oluyorsa, hayatın teknolojik boyutundaki bu değişiklik, sadece bu boyutla sınırlı kalmayıp, tüm geleneksel kültürü değiştirene kadar devam edecek ve yabancı kültür, yabancı teknolojinin girdiği kültürel savunma alanında oluşturulan boşluklardan yavaş yavaş girerek tamamıyla içeri girmeyi başaracaktır.”¹⁰³

Toynbee'ye göre, tarih sahnesinden gelmiş geçmiş medeniyetler arası alışverişte en zor özümşenen öge kültürdür. Ekonomik ve politik öğeler daha kolay

¹⁰² Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 453-454.

¹⁰³ Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, s. 55

sindirilmektedir.¹⁰⁴ Sorokin ise onun bu düşüncesine katılmaz. Çünkü “bir başka kültüre önce maddî, teknolojik ve ekonomik değerlerin sızdığı, maddî-olmayan, teknolojik-olmayan ya da ideolojik değerlerin ise geçişte her zaman geri kaldıkları görüşü ne değişmez ve evrensel ne de hatta başat bir kuraldır. ...Bir kültür olgusunun ideolojik biçimi, davranışsal ve maddî biçimlerinden daha önce geçmek, daha çabuk ve daha kolay yayılmak eğilimindedir.”¹⁰⁵

Batı'nın dünyaya sunduğu teknoloji sanatının medeniyet sınırları arasında mesafeyi kısaltmasına rağmen, daha fazla huzur getirmemiştir. Toynbee'ye göre, “teknoloji yabancıları maddeten karşı karşıya koyabilir. Fakat ruhlarının yaklaşabilmesi için nesillere, kalplerinin kaynaşabilmesi için asırlara ihtiyaç vardır. Fizikî yakınlık, karşılıklı sempati ve anlayışa yakın değilse sevgiden ziyade nefret uyandırabilir ve neticede ahenkten ziyade kargaşalık ve ayrılığa sebep olur.”¹⁰⁶

Günümüzde Batı'nın bel bağladığı ve neredeyse bütün dünyaya nam saldığı teknoloji, Toynbee için görüldüğü kadar kusursuz değildir. Farklı kültürlerden insanların ve toplumların, kimlik sınırlarının giderek silikleştiği dünyada kardeşçe yaşamaları beklenemez. Bu bağlamda Batı toplumunun görmezden geldiği teknolojinin insan ruhunda açabileceği yaraların bir ehemmiyeti de yoktur. Toynbee'ye göre, “Batılı olmayan büyüklerin hepsi bu yeni Batılı modern medeniyeti zahiri değeri çerçevesinde almak istiyorlardı ki, bu da teknolojik bir değerdi. Onlar bu medeniyeti, iktisadî, siyasî ve askeri ...her sahada ameli kullanışa imkân verecek teknikleri elde edebilecekleri bir bolluk kaynağı görüyorlardı.”¹⁰⁷ Kazançlı görünen bu masumane girişim alıcı toplumları da manevî çöküntüye sürükleyecekti. Toynbee bu durumu şöyle açıklar:

“Modern Batı cemiyeti, kendi çağdaşları olan ‘Batılılaştırıcılara’ Batı medeniyetinin geçici laik bir safhasına bu medeniyetin tamamı imiş intibasını vererek onları, istemedikleri halde feci şekilde aldatıyordu. Batılılaştırıcılar, böylece bu geçici safhayı, Batı medeniyetinin mazi, hâl ve müstakbeldeki ezeli ve ebedî değişmez vasfı telakki ettiler. Bu, bir başka ifadeyle, Batı'nın yapılan bu aldatıcı takdimini peşin para ile satın alan Batılılaştırıcıların da iradî olmayarak kendi saf vatandaşlarını aldattıklarını ifade eder.”¹⁰⁸

Sonuç itibarıyla “her kültür değişik, bağımsız parçalardan meydana gelmiş bir “bütün”dür ve dışarıya “öz” olmadan kabuğu yollamak bir uyduya çekirdeksiz elektron

¹⁰⁴ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 393.

¹⁰⁵ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında toplum Felsefeleri*, s. 347.

¹⁰⁶ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 260.

¹⁰⁷ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 246.

¹⁰⁸ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 249.

yollamak kadar tehlikeli olabilir.”¹⁰⁹ Toynbee, Türkiye’de Batılılaşma hareketlerinin iki farklı örneğini vererek konuya açıklık getirir.

Türkiye’nin Batılılaşma hareketlerinde başarılı ve başarısız olduğu durumları, Batı kültürünü ne ölçü de alıp almadığında aramıştır. Örneğin, II. Selim ülkesini Batı toplumları arasına yerleştirmeye çalışmış, fakat başarısız olmuştur. Çünkü yöneticiler, ilk olarak genç subayların Batılı tarzda eğitim almasını sağlamak, üzerlerine Batı üniformasını geçirmek ve ellerine Batı silahlarını vermekle onların Batı seviyesine ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir. Diğer yandan ise, Türk hayatını geleneksel İslamî çerçevede tutmak istemişlerdir. Bu gelişme başarısızlıkla sonuçlanmak zorundaydı, çünkü herhangi bir medeniyet ya da hayat şekli ayrılmaz bir bütündür. Örneğin, Batı medeniyetinin savaş sanatında üstünlüğü sadece askerî eğitimi ve donanımına bakarak değil, Batı toplumunun ruhî ve aklî yapısı bütünüyle ele alındığında anlaşılabilir. Batı medeniyetinin savaş sanatı her daim Batı hayatının parlayan diğer yüzü olmuştur. Bu yüzden diğer toplumlar Batı’nın savaş sanatını alıp, diğer öğelerini dışarıda bıraktıklarında bu sanatın ustalığı karşısında başarısız olacaklardır. Kısacası bu sanat Batı kitap ya da talimlerini öğrenmekle değil, Batı medeniyetine vakıf olmakla kazanılabilir.¹¹⁰

Toynbee’ye göre Atatürk, Türkiye’de sosyal bir değişim, yeni bir eğitim düşüncesi, kardeşlik hissi, milliyetçilik anlayışı yerleştirmiştir ve bu bir devrim niteliğinde olmuştur.¹¹¹ Atatürk hedeflediği Batılı hayat tarzını kısa sürede ve sistematik bir şekilde hayata geçirmiştir. Bu hareket Batı dünyasındaki Rönesans, 17. yüzyılda gerçekleştirilen akıl devrimi, Sanayi ya da Fransız devrimi gibi bir şeydir.¹¹²

Toynbee’ye göre Türkiye, Batı dünyasınca yeterince araştırılmadığından hep yanlış algılanmıştır. İlk Osmanlı Türkleri Batı’da din düşmanı olarak algılanmıştır. Askerî ve siyasî güçleri azaldığında ise barbarlar olarak görülmüştür. Ardından “Katliam”, “Muhacir” gibi kelimelerle eşleştirilmiştir. Daha sonra “Türk’ten yana olanlar”, “Türk düşmanı olanlar” şeklinde bir düşünce ile karşı tarafa İngiliz’i, Alman’ı ve Fransız’ı yerleştirmişlerdir.¹¹³ Toynbee, Türk ve Yunanlıları karşı karşıya getiren İnönü savaşı için Türkiye’nin Batı’da yanlış tanındığı, daha doğrusu tanımak için hiç

¹⁰⁹ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 76.

¹¹⁰ Toynbee, *Dünya Batı ve İslam*, s. 29-30.

¹¹¹ Toynbee, *Türkiye*, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yay., 1971, s.266.

¹¹² Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, s. 31.

¹¹³ Toynbee, *Türkiye*, s. 318.

çaba sarf edilmediğine dikkat çekmiştir. “Elleri kanlı Türk”, “Türkler sadece şiddetten anlar” şeklindeki ifadeler Batılı önyargıyı yansıtmaktadır. Batılı bunun aksinin olabileceğini düşünmek için hiç bir neden yaratmamıştır.¹¹⁴

Medeniyetler Çatışması: Yine bu savaşta dikkat çeken bir diğer nokta Toynbee'nin medeniyetler çatışması şeklindeki yorumudur. “Toynbee'ye göre, İnönü Savaşlarında, iki din iki medeniyet karşı karşıya gelmiştir. O, buradan tarihte, dine dayanan medeniyetlerin millî devletlerden daha sürekli çatışmaların kaynağı olduğu gözlemini yapar.”¹¹⁵ Toynbee'nin şu ifadeleriyle durum daha net anlaşılacaktır: “Temelde yatan hakikat ise belli sayıda Yakındoğulu Hıristiyan ile Ortadoğulu Müslüman'ın iki medeniyet arasındaki iki muazzam etkileşim içinde yer alan bir çatışmanın sıkıntılarını taşıyor olmalarıdır.”¹¹⁶

Toynbee Batının, Türkiye hakkında ki önyargısını büyük bir samimiyetle aktarsa da Türkiye'nin gerçek anlamda Batılı bir ülke olamayacağını ifade etmektedir. Sonuç itibariyle Türkiye'nin yaptığı şey taklittir. Türk önderleri başarıya ulaşırsa bile, taklit ettiği medeniyetin yaratıcı ürünlerini geliştirme konusunda bir başarı sağlayabilir ve taklit ettikleri toplumun işçi sınıfının sayısını artırabilirler. İtalya'nın eski lideri olan Benito Mussolini, işçi sınıfların olduğu gibi işçi uluslarında olduğunu söylemiştir. Günümüzde Batılı olmayan toplumların dâhil olduğu kategori budur. Bu toplumlar, Batı ülkeleri gibi eşit ve özgür olmayı başarsalar bile bu onların işçi sınıfı oldukları gerçeğini değiştirmeyecektir. İslam ve Batı dünyası geçmişte çatışmış, fakat şimdi Müslüman işçi sınıfı taklit ettiği toplumun içinde erimektedir. Batı karşısında İslam dünyasının durumu ne yok olmak ne fosilleşmek ne de asimile olmaktır. Müslümanlar dünyada ki Batılılaşmanın bir sonucu olarak proleter deryasına katılacaklardır.¹¹⁷

Toynbee çağımızda teknoloji ile kültürün insan hayatındaki konumundan hareketle, kültürün toplumların hayatında giderek daha önemli bir yer edindiği kanaatinde. Ve diğer medeniyetlere, insanlık tarihinde görülmemiş bir ilerleme ve yücelmenin ilginç ipuçlarını verir.

“Teknoloji hem gerçekten, hem de sembolik olarak ikinci plana, kültürel değerler karşısında alması gerekli yere itiliyor. Bu yorum doğruysa, Batılı olmayan toplumlar

¹¹⁴ Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev: K. Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007. s. 441, 452.

¹¹⁵ Halil İnalçık, “Tarih ve Politika”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/157.pdf> - , (13.04.2010).

¹¹⁶Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, s. 163.

¹¹⁷ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 177-179.

Batı kültürünün bazı öğelerini seçerek alıp ötekileri yadsıyabilirler. Batı uygarlığının olumlu değerleriyle yıkıcı ya da yabancı değerleri arasında bu çeşitten bilinçli bir ayırım yapma imkânı, insanoğlunun kendi ortak alın yazısını denetleme çabalarının tarihinde bir dönüm noktası olabilir.”¹¹⁸

2.3.1. Batı'nın Çıkmazı

Toynbee, Batı toplumunun içinde bulunduğu manevî buhranın nedenini Rönesans ve Reform hareketlerinin doğuşunda bulmaktadır. Çünkü Rönesans'la kurumlar putlaştırılmış, Reform'la Hıristiyanlık dininde parçalanmalar olmuştur. Toynbee bu duruma şöyle açıklık getirir:

“Rönesans edebî ve estetik planda geçici bir tıkanmadan başka bir şey değildi. Fakat siyasî planda, o hala peşimizi bırakmamıştır. ...Bu modern Batı milliyetçiliğinin Greko-Romen tarzındaki temayülü (bizim için) hayra alamet değildir. Çünkü Greko-Romen medeniyetinin uzun zamandan beri sona eren tarihiyle biliyoruz ki putperestliğin bu şekli mezkûr medeniyetin yıkılıp dağılmasında en başta gelen sebep olmuştur. Ananevî ve müşterek müesseselerin Milliyetçiliği ile Batı ve Batı'nın müşterek hedeflerinin aşınıp yıpranması devamlı oldu. Batı Hıristiyanlığı'ndaki dinî birlik Reform'la koparıldı.”¹¹⁹

Rönesans'ın toplumsal hayata kazandırdığı çok yönlü bakış, yeni fikirlerin âdeta bir elbisenin yanardöner eteğinde beliren hareler gibi özgürce uçuşmasına yol açmıştır. İnsan bilim, teknik, sanat, edebiyat, siyaset gibi hayata dair alanlarda ölümsüz abideler yaratırken, Hıristiyanlık dininin kardeşlik ruhu zedelenmiş ve insan kendini yalnız, özgürlüğü elinden alınmış bir varlık olarak bulmuştur. Çünkü Rönesans'a kadar bilginin yönü kilise tarafından belirleniyordu. İster tabiatla ister dinle ilgili olsun bütün bilgiler Kilisenin hâkimiyetindeydi. Kilise kişileri, toplumu, toplumun hareketlerini ve kişilerin davranışlarını yönetir, medeniyeti şekillendirir, oluşturur ve her şeyi inançla çözümlerdi. Medenî olan inanç sahibi kişi yani Hıristiyan olan, barbar olan ise farklı dine inanan kişiydi. Reform hareketleriyle birlikte inanç, medeniyet ve bilgi ilişkisi değişmiştir. Düşünce ve kültür dünyası dinî kurumların baskısından kurtulup, insana bağlı bir gerçeklik olarak varlık kazanmaya başlamıştır.¹²⁰

Toplumun içinde bulunduğu bu manevî çöküntünün yanı sıra, bireylerin ruhlarında da ayrışmalar mevcuttur. Her birey toplumun yaşama azabını kendi içinde yaşamaktadır. Hastalıklı toplum içinde birey, evrenin denizlerinde yönünü kaybetmiştir.

¹¹⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 456.

¹¹⁹ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 256-257.

¹²⁰ Giovanni Scognamillo, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, Ed: Nurdan Kaya, Karakutu Yay., İstanbul 2002, s. 129-130.

Bu durum karşısında yapılması gereken makrokozmoza dönmek değil, ruhun kendi benliğine dönmektir. Bu, ruhlarda kötülüğün dıştan değil de, iradeye bağlı olduğunu gösteren günah duygusunu uyandırır. Bireylerin ruhunda oluşan günah duygusu da, olumlu bir kültürel birlik duygusuna dönebilir. Bireylerin özünde meydana gelen bu uyanış, kültürel ayrılıkların silinmesine ve insanoğlunun gizli kalmış manevî anıtını görüş alanına taşımasına sebep olmuştur. Bu görüş, insanın birliğinden kozmosun birliğine uzanmakta ve ardından evrenin içinde ve ötesinde manevî varlığın birliğine ulaşmaktadır¹²¹ Burada etkin olan şey maneviyat esaslı bir inançtır. Kendini amaçsız ve boşlukta hisseden bireylerin ruhunda tekrar bir kurtuluş kapısı belirmiştir. İnsanın iç dünyasına dönmesi ve orada manevî duygularını harekete geçirmesi bireylerin kendi içinde hissettikleri günah duygusu ile bağlantılıdır. Böylelikle insan, dünyevî hayattan sıyrılır ve dünyevî üstü bir hayata erişir.

Toynbee'ye göre sevgi, insanların yıkılan maneviyat duygusunun yeniden birliğe ulaşmasında etkilidir. Örneğin, İncil'in özü gerçekten sevgidir. Sevgi hem Tanrı'yı ete kemiğe büründüren, hem çarmıha gerilme pahasına insanoğlunu kurtarmaya iten, hem de insanın Tanrı'ya ulaşmasını sağlayan yoldur. Sevgi, insanlar için Tanrı'ya ulaşmanın en yüce ve tek yoludur. Yeryüzünde bu sevgiye, insanoğlunun diğer insan kardeşlerine duyduğu sevgi kanalı ile ulaşılır. Çözülen bir toplum benliğini Tanrı'ya teslim ederek derin bir mutluluğa sahip olur. Böyle bir toplum acıdan kaçmaya çalışarak değil, acıyı kucaklayarak ve acıya cevap vererek kurtuluşa erebilir. Bu sayede üst düzeyde bir büyüme gerçekleştirebilir. Böylece yeryüzünde yeniden doğuşa değil, dünya üstü bir durumda - Tanrı'nın görüntüsüyle dolu - doğumun tekrarına nail olur.¹²² Diğer yüksek dinlerinde özünde olan sevgi, farklı dinlere mensup insanlar arasında aynı duyguyu paylaşmaya yol açmıştır. Örneğin, Hıristiyanlık dini "gördüğü kardeşini sevmeyen, görmediği Tanrı'yı nasıl sevsin?" şeklinde bir söylem ile insanları hayırseverliğe çağırır. İslam "Hayır yapanın kurtuluş yolunu kolaylaştıracağız" der. Budizm, "Boşluğa sarılan ve duygudaşlığı ihmal eden en yüksek mertebeye erişemez" der.¹²³

Dindar bir tarihçi olan Toynbee Batı için kurtuluşu Hıristiyanlık dinine bağlanmada görmüştür. Batı medeniyeti Hıristiyanlık dininden uzaklaşarak dünyevileşmiş ve böylece teknoloji hayatına egemen olmuştur. Batı toplumunda aile

¹²¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 272-273.

¹²² Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 277-278.

¹²³ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 350.

gibi kutsal bir kavram ortadan kalkma tehlikesi ve ahlakî hayatta sapkınlıklar baş göstermiştir. Toynbee, Batı'nın içinde bulunduğu manevî buhranının evrensel boyutta olduğunu ve bunun bütün insanlığı ilgilendiren sorunlar olduğu üzerinde durmaktadır. İngiliz düşünür Locke bu konuda dinin gerektirdiği şeyleri akıl ışığında uygulamak gerektiğini savunmaktadır. O şöyle der:

“Her insanın ebedî mutluluğu ve ıstırapı elde edebilecek ölümsüz bir ruhu vardır ki, bu ruhun mutluluğu, Tanrı tarafından bu amaca göre belirlenmiş ve Tanrı'nın lütfunu kazandıracak şeylere inanmaya ve bunları bu hayatta gerçekleştirmeye bağlıdır. Buradan çıkarılacak sonuçlar itibariyle, ilk olarak, bu dünyada sonsuzluğu elde etmeye kıyasla, hiçbir şeyin fazla önemi olmadığına göre, Tanrı'nın belirlediği kurallara uyulması, insanlık için en yüksek dereceli zorunluluktur ve azamî dikkatimizin, uygulamalarımızın ve çalışma gücümüzün, bunları aramaya ve gerçekleştirmeye yönelmesi gerekir. ...Her insan, bir başkasının selametini gerçekleştirebilmek için, istediği miktarda şiddetli tavsiyelerde veya tartışmalarda bulunabilir. Fakat bunda, her çeşit baskı ve zorlamadan sakınılmalıdır. Zorbaca hiçbir şey yapılmamalıdır.”¹²⁴

Toynbee Batı'nın bugün ki manevî buhranından diğer kültür ve medeniyetlerin de sorumlu olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla diğer medeniyetler, Batı'ya manevî sorununu çözmede yardımcı olarak, kendi manevî ruhlarını da huzura kavuşturacaklardır. Toynbee bu durumu şöyle ifade eder:

“Bugün Batı'nın manevî buhranı bütün dünyanın buhranıdır. Son iki yüz elli sene boyunca Batı'lı olmayan medeniyetler birbiri ardınca bizim laikleşmiş Batı medeniyetimizi benimsediler. Bu medeniyetlerden ekserisi onu istemeye istemeye inkâr ede ede benimsedi. Onların bu nefretlerine bilhassa şu düşünce galebe çalmıştı: büyük zorluklarla kendilerini uydurdukları bu yabancı nahoş hayat tarzı iddia edildiği gibi idi: yani hem mükemmel hem de ebedî olma cihetiyle değişmez ve kesin bir medeniyetti, tıpkı bizim Batı medeniyetimizin ... bize öyle (mükemmel ve ebedî) geldiği gibi.”¹²⁵

Toynbee'ye göre İslâm, Batı medeniyetine bir takım şeyler katabilir ve bunlar insanlığın ortak hazinesine aktarılmış değerler olacaktır. İslâm, Modern Batı toplumuna ırkçılık tutumu ve manevî boşluk psikolojisini yenmek için faydalı ve önemli etkileri olabilir. Çünkü İslâmî ruh, bu hastalıkları yenebilecek yüce bir ahlâk ve toplumsal değerlere sahiptir. İslâm ahlâkının bir başarısının sonucu olan Müslümanlar arasında ırkçılığın ortadan kalkması, Batı için de uygulanması ve yayılması gereken bir özelliktir. Örneğin, Orta Afrika ve Endonezya bölgelerinde Batı ruhsal bir boşluk yaratmıştır. Geleneksek sosyal hayatlarından kopan milyonlarca insan, ruhsal yönden bomboş ve çaresiz hâle gelmiştir. Ancak bu bölgeler İslâmî ruh sayesinde manevî

¹²⁴ Locke, *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, s. 50-51.

¹²⁵ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 192.

yaralarını saracaklardır. Böylece Batı'nın yol açtığı ruhsal buhrandan yavaşça ve barışçıl bir yolla bir senteze doğru ilerleyecektir.¹²⁶ Birçok düşünürü göre İslâm, şunları gerçekleştirebilir:

“Maddî başarıları yaratan tümünden sekülerleşmiş teknolojilerin yüzünden Batı'nın ahlâkî değerlerinin gerileyişi ile ortaya çıkan boşluğu doldurabilir ve eşdeğer önemde olarak, devletlerin geleneksel kurumlarının küreselleşme yüzünden inanırlığını yitirmiş olduğu erişilebilir insan ölçekli bir yaşama çevresini sağlayabilir. İslâm, ayrıca, Hıristiyanlığın her ne kadar çok açık bir ilgi göstermişse de belirsiz bırakmaya eğilim göstermiş ve Hıristiyanların yaratılış ile köklü ilişkisinden çok, yaratılışın yöneticileri olarak alınmasına vurgu yapmış olduğu çevre meseleleriyle uğraşmak için daha etkili ahlâkî bir yapı inşa etme imkânını da içerir.”¹²⁷

Toynbee, Batı'nın kurtuluşu için diğer bir çareyi Çin medeniyetinde görmektedir. Ona göre, Batı ve Çin medeniyetlerini iki karşıt kutuptadır. Batı'nın hayat tarzı ultra-endüstriyel iken, Çin'in hayat tarzı geleneksel kalıplar içindedir. Batı dinamik, Çin ise dengelidir. Her iki tarz da bir toplum için vazgeçilmez şeylerdir. Batı ve Çin arasında kültürler bileşimi zuhur ederse, Batı dinamizmi Çin dengesiyle birleşecek ve insan hayatı için yepyeni bir hayat tarzı ortaya çıkacaktır. Batı, Roma İmparatorluğunun çöküşünden beri ne politik, ne de dinî bir birlik sağlamıştır. Aynı zamanda toplumda sınıf çatışması da mevcuttur. İnsanlığın arzu ettiği siyasî ve manevî dünya birliğini Batı vaat edemez. Batı'nın teknolojik ilerleyişi, nükleer silahları, doğal kaynakların bitirilmesi, doğanın kirletilmesi ve nüfus patlaması yaratmıştır. Batı insanlar için yıkıcı değil, hayat verici bir güç olamayacağından böyle bir hareket Çin'de aranmalıdır. Çin, geleneksel hayat tarzı ile endüstrileşmenin öncüllerini birleştirip yeni bir senteze gidiyor gibidir.¹²⁸

Toynbee'nin Çin'i, politik ve kültürel birliğin sağlanması yolunda büyük bir umut ışığı olarak görmesi varsayımlar arasına girebilecek türdendir. Toynbee, Çin toplumunun geleneksel kalıplarının dışına çıkmayı başardığında gerçek anlamda evrensel bir devlet olabileceği kanısındadır. Toynbee'ye göre, “bu gezegende yaşayan insanların aşağı yukarı dörtte biri zaten Çin'de yaşıyor ve bu oran daha da yükselecek gibi. Bu muazzam nüfusu besleyen geniş topraklar İ.Ö. 221'de beri politik olarak tek bir hükümetin yönetimindeydi. ...kendilerini ...gökyüzü altında ne varsa onun meşru hükümdarı saydılar ve uyrukları da onları böyle kabul etti. ...Son yüzyılda Çinliler

¹²⁶ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 184.

¹²⁷ Richard Langhorne, “Küresel Değişim Sürecinde İslam Dünyası ve Türkiye”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Ed: Mustafa Armağan, İstanbul 2000, s. 134.

¹²⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 469-470.

yirminci yüzyıl sonlarında, Çin halkı hâlâ imparatorluk halkı gibi.”¹²⁹ Dolayısıyla Toynbee, evrensellik tahtına aday devletleri siyasî ve kültürel birlik sağlayacak güçleri olup olmadığı ölçüsünde incelemiştir. Aynı zamanda o ülkenin insanları kendilerini yöneticilerin vasıflandırdığı seviyede algılayıp, bunun doğruluğuna inanıyorlar mı? Önemli olan budur.

Toynbee, Batı'nın yapması gerekenler hakkında bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. Tarih basitçe tekrardan ibaret değildir. Medeniyetler döngüsel bir çizgide ilerlese de, her biri kendi mahiyetinde biricikliğe sahiptir. Batı'nın tarihinde yatan Grek-Roma medeniyeti, Batının şimdiki durumu için aydınlatıcı yaşanmışlıklar barındırabilir. Şu an ki Batı kültürüyle bağlantılı olan ama tarihe gömülmüş toplumların sanat, felsefe, siyaset, teknoloji, yönetim şekli, diğer uluslarla ilişkilerini irdeleme ve faydalanılacak noktalar keşfetme girişimi muhakkak ki önemlidir. Bu konuda Toynbee şöyle der:

“Geleceğimize dikkatle baktığımızda karanlıkta bocalıyoruz ve önümüzdeki gizli yolun haritasını bulup çıkarmayı hayal konusunda da çok dikkatli olmaya mecburuz. Her şeye rağmen, gözlerimizin önünde hafif hafif kıpırdaşan her donuk ışıktan gereği kadar faydalanmamak delilik olur. Öyle bir ışık ki geleceğimize her halükârda geçmişin Grek-Romen aynasıyla parıldayarak aydınlatan bir ışık tutuyor ve geleceğimizi görmememizi sağlıyor.”¹³⁰

Bu açıdan Toynbee, tarihî medeniyetlerden hareketle anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Dinin medeniyetleri ve dolayısıyla da tarihi anlaşılır kılmadaki rolü büyüktür. Gelecek için önümüze serilecek güzel bir tasarım, dinlerin özünde barınan evrensel değerlerle kurulacak bağla mümkündür. Bu sayede büyük bir dünya sahasında farklı kültürlerden insanlar huzur içinde yaşayacaktır. Bu konuda Toynbee din merkezli bir çözüm yolu sunmaktadır:

“Tarihin sınırları teoloji ile birleşmektedir. Bu geniş tarih görüşünün elbette bu gün bizim için taşıdığı bir mana ve fayda bulunabilir. Zamanımızda binlerce seneden beri ayrı yaşadıkten sonra bütün insanlık aniden yaklaşmış ve sıkı temas haline gelmiştir. Şimdi hem birbirimize yakın bulunuyoruz fakat hem de birbirimize yabancıyız. Kafalarımızda ne olduğunu bilmediğimiz için birbirimizden korkuyoruz. Bildiğimiz tek şey komşularımızın bir takım öldürücü silahlarla mücehhez olduğudur. Bugün bizi bekleyen en acil iş birbirimizi tanımadır. Bu birbirimize güvenmenin ve birbirimizi sevmenin ilk adımını teşkil edecektir. Birçok milletler, medeniyetler ve dinler artık tek bir toplum olarak birleşmektedir. Bu müşterek topluma giren her millet insanlığın müşterek hazinesini zenginleştirmektedir. Her biri kendi tarihini getiriyor yani her biri

¹²⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 470.

¹³⁰ Toynbee, *Dünya Batı ve İslam*, s. 87.

kendi tecrübelerini ve başarısını getiriyor. Birbirimizin bu müşterek hazineye getirdiği şeyleri tanımamız, onların kıymetini bilmemiz lâzımdır.”¹³¹

Medeniyetler arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak için dinlerin ortak yönlerini vurgulamak ve insanları birleştirme amaçlı kullanmak, insanoğlunun hizmetine sunacak büyük nimetlerden olacaktır. Diğeri ise kültür, sınıf ve cins ayrımı yapmaksızın Tanrı ile bütün insanların arasında güçlü bir bağ kurmaktır.¹³² Manevî duygulara dönme ve dinin gerektirdiği bir ahlâk çerçevesi içinde yaşamı benimseme insanlık için bir kurtuluş gibi görünmektedir.

Toynbee Batı medeniyetini içinde bulunduğu manevî buhrana rağmen, çağdaş medeniyetler nazarında üstün görmektedir. Çünkü tarihe geçmiş yirmi medeniyet ya ölmüş ya da can çekişmektedir. Bu medeniyetler tarihini derinlemesine incelediğimizde çözülme, gerileme ve yıkılma şeklinde bir tekrarlama süreci görülür, fakat bu kader Batı medeniyeti için kesinlikle geçerli olmayacaktır. Batı medeniyeti başarısızlıkları görerek bu kaderin önüne geçebilir. Batı dünyası tarihin tekrarlanmasını beklemeyip, kendine yeni ve görülmemiş bir yön vermelidir.¹³³ Sorokin, Toynbee'nin ifade ettiği gibi medeniyetlerin ölmüş olduğu yargısına karşı çıkmaktadır. Ona göre, ölü kabul edilen medeniyetlerin kültürleri sanat yapıtlarında, dinî, ahlâkî, sosyal değerlerde yaşamaktadır.¹³⁴ Toynbee her ne kadar Batı medeniyetinin teknolojik başarılarıyla zafer sarhoşu olduğunu kabul etse de, Batı'nın önder ruhu ve diğer medeniyetler karşısında gösterdiği teknik üstünlüğü ile tarihte görülmemiş bir medeniyet olacağına inanmaktadır. Toynbee şöyle der:

“Medeniyetimiz şu an için dünyadaki en büyük medeniyettir ve geçici olabilse dahi bu üstünlüğümüz devam ettiği müddetçe üzerimize bazı sorumluluklar yüklenmektedir. Daha iyi diyebileceğimiz başka vasıflarımız ile olmadıysa, kabına sığmayan canlılığımız ile diğer toplumların gelişimini derinden etkilemiş, onların gelişme seyrini değiştirmiş ve - sadece kendi karakterlerini değiştirmekle kalmayıp bir de bize karşı tehlikeli tepkiler verebilecek - iç dinamiklerini harekete geçirmişizdir. Bundan ötürü - şu anda mevcut bulunan birkaç büyük toplumun, diğerinin tavrına sebep olmaksızın yan yana yaşayabileceği - daha geniş bir toplum yapısının temellerini atmak suretiyle böylesi tehlikelerden kestirmek ve mümkünse önlemek çıkarımıza olduğu kadar ödevimizdir de.”¹³⁵

¹³¹ Toynbee, “Tarihin Faydası ve Değeri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>, (17.04.2010).

¹³² Toynbee, *Dünya Batı ve İslam*, s. 90-91.

¹³³ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 38-39.

¹³⁴ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 16.

¹³⁵ Toynbee, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, s. 456-457.

Toynbee Batı'ya politik, ekonomik ve dinî görevler vermiştir. Batı, siyasî alanda dünya çapında bir sistem yaratmalıdır. Ekonomi alanında ise, serbest yatırım ile sosyalizm arasında uzlaşma sağlanmalıdır. Din alanında, laik yapı dinsel kurumlarla birleştirilmelidir. İlk etapta politika ve ekonomi alanında gelişmeler sağlanmalı ki, dinsel alanda başarı sağlanabilsin. Bu üç görev layıkıyla yerine getirilirse, Batı medeniyeti ayakta kalmaya devam edecektir.¹³⁶ Toynbee Batı medeniyetinin geleceği hakkında endişeler taşımaktadır. Farklı toplumlar arasındaki mesafeyi yakınlaştıran Batı tekniği olmuştur. Fakat İslâm'ın din, ırk, dil farklılığı gözetmeksizin kardeşlik anlayışı sosyal ihtiyaçların karşılanması bakımından Batı'nın vaat ettiklerinden daha gerekli görünmektedir. Batı toplumu için şu an ki durum, Batı ve diğerleri şeklinde ikiye bölünen evin kendi üzerine yıkılma tehlikesidir. İslâm'a Batı dünyasından yayılan milliyetçiliğin, İslâm'ın geleneksel birliği sayesinde etkisiz hâle gelmesi ümit edilir şeydir. Batı toplumunun kurtuluşu için dünya çapında politik ve sosyal alanda birlik gereklidir.¹³⁷

Batı medeniyeti, toplumsal hayatta önemini giderek yitirdiği maneviyatı yeniden canlandırmalıdır. Batı kendi yaratması olan teknolojiyi dinin üstünde tutarak onu putlaştırmıştır. “Çünkü Hıristiyanlık insana tüm himmetini bu dünyaya çevirmesini tavsiye ediyordu.”¹³⁸ Batı, teknolojinin gücü ile hâkim olduğu ve olabileceği şeylerin sarhoşluğunu yaşarken dinin esas kaidelerinden uzaklaşmıştır. Toynbee'ye göre:

“1915'de Batı teknolojisi ile atom enerjisinin keşfi Batılı teknisyenlerin üzerinde üç tesir meydana getirdi: Haksız yere iki yüz elli sene boyunca, iyi bir insanlık timsali olarak putlaştırıldıktan sonra, o birden bire - ve haksız olarak - Küre-î arz üzerinde beşeri hayatı toptan imha edebilecek bir cini şişeden salıveren insanlığın kötü bir timsali olarak muamele gördü. ...Neticede şunu anladı ki, tabiattan koparılmış insanlara sunulan her kuvvet bizatihi nötr bir güçtür, iradî olarak hayırda kullanılabileceği kadar da şerde kullanılabilecektir.”¹³⁹

Batı'nın dışında kalan medeniyetler, Batı'dan aldıkları dünyevileşmenin mutluluk getirmediğini fark etmişler ve kendi dinî değerlerine sıkı sıkıya sarılmaya başlamışlardır. Hıristiyanlık, Budizm, İslamiyet, Hinduizm ve Yahudilik dinsel özlerini birleştirerek dünya çapındaki manevî çöküntüden kurtulabilirler. Bu kurtuluşun merkezinde olan medeniyet ise Batı'dır. Çünkü bütün dünya Batı medeniyetinin hayat

¹³⁶ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 39.

¹³⁷ Toynbee, *Dünya, Batı ve İslam*, s. 33.

¹³⁸ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 274.

¹³⁹ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 280.

tarzını almış, teknoloji, endüstri ve sanayi Batı'da çiçek açmış ve dünyanın her köşesine yayılmıştır. Toynbee'ye göre dünya Batı medeniyetini paylaşmaktadır.

“Yakın bir geçmişte terk ettiği kendi dini miraslarının şaşasından bazı bulutları arkalarından sürükleyerek geliyorlar. İnsanlığın Batılı olmayan ekseriyetinin dinî miraslarından muhafaza edilen bu unsurlar, Batılılaşma vetiresi (süreci) sırasında dünyanın manevî hazinesinin müşterek sermayesine şimdi boşaltılmıştır. Bu unsurlar, belki de Batı Hıristiyanlığının henüz yok olmayan bazı kalıntılarıyla birlikte, bugün bütün insanlığın müşterek medeniyeti halini almış olan Batı medeniyetine, çoktan atılan dinî unsuru tekrar sokmak için çalışacaktır.”¹⁴⁰

Batı politik, kültürel ve dinî birliğini yeniden kazanmalıdır. Bu öğeler içinde en kayda değeri ise dinin kardeşlik, birlik ve beraberlik ülküsüdür. Hıristiyanlığın toplumsal hayata işlenmesi ile manevî çöküntü ve ruhlarda ki ayrışmalar iyileşecektir. Toynbee'ye göre, Batı dünyasının siyasal amacı net bir şekilde ortada değildir. Tarihteki medeniyetlerin hatalarından hareketle mantıklı adımlar atmalıdır. Dar kafalı bir devletin, bir başka toplum üzerine uyguladığı yok edici yöntemi Batı kullanmayacaktır. Böyle bir davranış toplumu harap eder ve insan hayatını mahveder.¹⁴¹ Aynı zamanda “Batı toplumu kültürel saldırganlığının enerjisini kısımlıdır. Bu gereğin bir nedeni bazı Batılı tutum ve hedeflerin yıkıcı eğilimleri, ikincisi de başka kültürel değer sistemlerinin söz hakkıdır.”¹⁴²

2.4. Toynbee'ye Yönelik Eleştiriler

Toynbee'ye yöneltilen eleştirilerin çoğu, medeniyetlerin doğuşu fikrine yöneliktir. Örneğin, Sorokin medeniyetlerin doğuşu hakkındaki görüşlerine katılmamaktadır. Çünkü elverişli çevre ifadesi ona oldukça muğlak gelmektedir. Böyle bir çevrenin tespiti mümkün değildir. Ayrıca bazı medeniyetlerin çöküşleri Toynbee'nin bahsettiğinin aksine buldukları çevre şartlarında bir değişiklik olmadan meydana gelmiştir. Kısacası Toynbee'nin coğrafi teşhisi tamamen şüphelidir. Onun yaratıcı azınlık tasviri de inandırıcı değildir. O, ırkı ve biyolojik kalıtımı kabul etmemektedir. Peki, onun bahsettiği yaratıcı azınlık nasıl ve nereden gelmektedir? Bunun yanında meydan okuma ve tepki unsuru da pek aydınlatıcı değildir. Bir topluluk içerisinde birçok meydan okuma ve tepki unsuru vardır. Bu sürece bütün canlı varlıklar dâhil

¹⁴⁰ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 193.

¹⁴¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 325

¹⁴² Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 448

olmaktadır. Ayrıca Toynbee, olağanüstü akıl ve yaratıcılığın büyük sistemler yaratmadaki etkilerini görememiştir.¹⁴³

Braudel de Sorokin gibi Toynbee'nin medeniyetlerin doğmasına neden olarak gördüğü meydan okuma düşüncesini eleştirmiştir. Ona göre teknoloji diğer unsurlara göre daha fazla tepki yaratmaktadır. Yirminci yüzyılda insanlar çöllerin, kutupların ve ekvatorun acımasız meydan okumalarını yenmiştir, fakat o bölgelerde çoğalma ve yerleşme sağlayıp yeni bir medeniyet kuramamıştır.¹⁴⁴

Toynbee'ye göre dinler, ileri ve yukarı doğru bir tırmanış göstermektedir. Bunun sebebi dinlerin manevî bir olgu olduğunda gizlidir.¹⁴⁵ Dinler ilerleme içindeyken, kültürlerin ilerlemesi dinlerin ilerlemesine basamak oluşturmaktadır. Böylece döngüsellik yanı sıra tarihte ilerleme de mevcuttur.¹⁴⁶ Sorokin, Toynbee'nin dine dair görüşlerindeki değişime dikkat çekmiştir. İlk Toynbee dinî yıkılan ve yükselen medeniyetler arasında bir köprü gibi görmüştür. *Medeniyet Yargılanıyor* adlı kitabında ise, dinin büyümesinde medeniyetlerin yükseliş ve yıkılışlarının etkisine değinmiştir.¹⁴⁷

Sorokin'in de ifade ettiği gibi Toynbee, Yunan medeniyetini estetik, Hint medeniyetini dinî ve Batı medeniyetini teknik özellik ile eşleştirmiştir. Öte yandan bu özellikleri de geliş güzel açıklamıştır. Diğer medeniyetlere gelince hiç bir kültürel eğilim ya da felsefî varsayım zikretmemiştir. Oysa bütün medeniyetler hem çeşitli dönemlerde hem de çeşitli alanlarda yaratıcı olmuşlardır. Toynbee, medeniyetlerin gerçekten bütünleşmiş yapılar ve bunlara ait parçaların aynı ilke ve yüksek değere bağlı olduklarını büyük güçlük içinde ispatlamaya çalışmıştır.¹⁴⁸ Örneğin, Cemil Meriç'te Toynbee'ye benzer şekilde her medeniyetin büyük değerlerden bir ya da birkaçını hayata geçirdiğini savunmuştur. Yunan medeniyeti "güzel"i, Roma medeniyeti "hukuk"u, Çin "faydalı"yı, Hindu "hayal" ile "tasavvuf"u, Avrupa medeniyeti "ilmi" değeri gerçekleştirdiği gibi.¹⁴⁹

Sorokin'e göre medeniyet ve kültürler bütünleşmiş ve birleşmiş yapılar olmadıklarından çözümlerinden bahsedilemez. Medeniyetlerde kısmî çözümler

¹⁴³ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 26-27.

¹⁴⁴ Braudel, *A History of Civilizations*, s.11

¹⁴⁵ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 2*, s. 380.

¹⁴⁶ Çağlar, *Uygurluklar Arası Savaş Miti*, s. 85

¹⁴⁷ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 153.

¹⁴⁸ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 7.

¹⁴⁹ Cemil Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, Ötüken Yay., İstanbul, s. 105, 109.

olduğunu iddia etmek, medeniyet unsurlarının sıkıca birbirlerine bağlı olmadıkları ve bütünlük arz etmediklerini ifade etmek olur.¹⁵⁰ Toynbee'nin medeniyetlerin öldüğü şeklindeki tanımı eski medeniyet ve kültürlerin bir parçasının sönmüş olduğunu ifade eden bir önerme ile değiştirilmelidir. Çünkü Toynbee'nin ölü olarak nitelendirdiği Mısır, Sümer, Roma gibi medeniyetlerin birçok parçaları çağdaş dünyada yaşamaktadır. Onların felsefî, dinî, hukukî, ahlâkî yapıları, sanat, edebiyat sistemleri, gelenek ve görenekleri yaşayan medeniyetlerin büyük kısmını oluşturur. Batı medeniyetinin içinden Yunan, Roma, Arap ve Yahudi medeniyetlerinden miras kalan değerler çıkarıldığında güçsüz ve tutarsız bir sistem kalacaktır.¹⁵¹

Toynbee, Batı'nın ve dünyanın içinde bulunduğu manevî buhranın Batı'dan kaynaklandığı kanaatindedir. Çünkü Batı dünyaya özgürlük, adalet, eşitlik, güvenlik ve ekonomik rahatlık gibi vaatlerde bulunmuştur. Fakat Batı bunlardan hiç birini başaramadığı gibi, toplumlara atom bombaları ile ölüm getirmiştir.¹⁵² Amerikalı siyaset bilimci Brzezinski, Batı'nın içinde bulunduğu bunalımı doğrulamaktadır. Ona göre aile, okul, kilise gibi geleneksel kurumlar zayıflamıştır. Batı toplumunda değerlerin yeniden canlandırılması gerekmektedir. Batı'nın toplumsal ve bireysel hayatı yeniden dengeye sokulmalı ve maneviyatın dünya çapındaki buhranın üstesinden gelinmelidir. Bunun için, manevi hayatın da maddi hayat kadar önemli olduğu kabul edilmelidir.¹⁵³ Sorokin'e göre Toynbee, birçok defa Batı medeniyetinin büyük buhran içinde olduğunu zikretmektedir, fakat onu böyle görmeye taraf değildir. Batının büyüme safhası olarak gördüğü evrede, onun çözülme safhasına yerleştirdiği özellikler dikkat çekmektedir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 18.

¹⁵¹ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 16-17, 19-20.

¹⁵² Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 283.

¹⁵³ Nathan Gardels, "Zbigniew Brzezinski ile Mülakat: Çatışan Uygarlıklar Esnek Batı'nın Zayıf Sırları", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi yay. Ankara 2006, s. 203.

¹⁵⁴ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SPENGLER, SOROKİN VE FUKUYAMA’NIN MEDENİYET ANLAYIŞLARI

3.1. Spengler’da Medeniyetlerin Kaderi

Spengler’a göre, medeniyet ve kültürün yaşam sürecinde, tıpkı diğer bütün canlı ve cansız varlıklarda olduğu gibi, doğma, büyüme ve ölüm süreçleri hâkimdir. Kültür ve medeniyet yalnızca “organik-nedensel” nitelikte değil, aynı zamanda anlamlı birliklerdir.¹⁵⁵ Ayrıca tarihe hâkim olan insanlar değil, kültürlerdir. Her bir kültür, kendi insanına, yaşamına, görüntüsüne ve ölümüne sahiptir. Burada yaşanan ve ölen insanlık değil, kültürlerdir. Çünkü insanlığın herhangi bir amacı, düşüncesi ve tasarımı yoktur. Esas itibariyle kültürler büyür, olgunlaşır ve ölürlür.¹⁵⁶ Burada Spengler, döngüsellığı medeniyetlere değil, “kültür çevrelerine uygulamıştır.”¹⁵⁷ Kültürler birer organizmadır. Her biri çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık evrelerinden geçer.¹⁵⁸ Toynbee’ye göre ise toplumlar, yaşayan organizmalar değildir. Spengler’ın toplumların belirli bir ömrü olduğunu ve aynı sayıda evreden geçtiğini iddia etmesi saçmadır. Toplumlar ne bir gen ne de bir türdür.¹⁵⁹ Sorokin’e göre, tarihte ortak ve tek bir organizma yoktur. Örneğin Spengler’ın Magi medeniyetini Toynbee en az dörde ayırmıştır. Eğer onların iddia ettikleri gibi medeniyetler birer bütün olsalardı her ikisinin de aynı sınıflamaya ulaşmış olmaları gerekirdi.¹⁶⁰

Spengler kültürleri üç aşamaya ayırmıştır. Bunlardan ilki, İlk Çağ kültürü olan ilkel kültürdür. Bu çağda, ilkel kabileler ve göçebeler vardır. İlkel kültürün bazı parçaları güçlü ve bölünmemiş, bazı parçaları ise canlı ve etkilidir. İlkel kültürlerden Mısır ve Babil kültürleri aniden büyümüştür. Böylece yüksek kültür aşamasına geçilmiştir. Yüksek kültür, güçlü ve hemen dağılmayan bir formdur. O, büyük ve tek bir organizmadır. Tarihte birçok yüksek kültür yaşamıştır. Örneğin, Mısır, Çin, Babil,

¹⁵⁵ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 246.

¹⁵⁶ Spengler, *Batı’nın Çöküşü Cilt 1*, s. 34.

¹⁵⁷ Çağlar, *Uygurluklar Arası Savaş Miti*, s. 69.

¹⁵⁸ Spengler, *Batı’nın Çöküşü Cilt 1*, s. 111, 114

¹⁵⁹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s 169.

¹⁶⁰ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*,s. 11.

Meksika, Arap, Hint kültürü ve Klasik kültürler gibi.¹⁶¹ Spengler, kültür öncesi dönem olan İlkel Kültür'den, kültür dönemine geçişte yaratıcı ve ruhi güçlerin var olduğunu ifade etmiştir. Klan, kabile, halk ve ırk gibi toplumsal varoluştan, büyük kültürlere aniden geçilmiştir. Bu süreçte halen çocuk olan insanlık uyanmaya başlar. Büyük bir ruh ise, şekilsizlikten şekle, sınırsızdan sınırlı ve ölümlüye geçer. Böylelikle kültür doğar. Bu ruh, halklar, devletler, ilimler ve sanatların tamamını gerçekleştirdiğinde ölür ve ardından ilk ruha döner. Her kültür kendini gerçekleştirmeye çalışır ve bunu başardığında güçsüzleşir ve aniden taşlaşır. Böylece Mısır, Çin ve İslam gibi medeniyetler meydana gelir.¹⁶² Spengler, dünya tarihinde sekiz medeniyetin varlığından söz etmektedir. Bunlar; Hint, Babil, Çin, Mısır, Arap, Meksika kültürü, Klasik ve Batı kültürleridir.¹⁶³

Böylelikle kültürün son aşamasını medeniyetler oluşturmaktadır. Spengler'a göre, "medeniyet kültürün önlenemez kaderidir... Medeniyetler gelişmiş bir insanlık türünün varabileceği en dış ve sün'î durumlardır. Bir neticedir onlar, oluşan şeyin yerine geçen oluşmakta olan, hayatı izleyen ölüm, taş yapıtlardan sonra gelen aydın çağ, toprak anayı izleyen taşlaşan dünya şehirleri ...Değiştirilmez bir neticedir medeniyetler, fakat içten bir ihtiyaçla, tekrar ve tekrar onlara varılır."¹⁶⁴ Kafesoğlu, Spengler'ın bahsettiği "büyük ruh" fikri metafiziğe kayarak durumu muğlâklaştırdığına değinmiştir. Çünkü "Spengler'e göre 'yüksek kültür', esrarlı kozmik kuvvetlerin dünyadaki insan hayatına müdahalesinden doğar. ...Spengler meseleyi 'daha karmaşık ve karanlık' hâle getirmiştir."¹⁶⁵ Spengler önceki kültürün değişen değerleri üzerine yeni medeniyetin temelleri atıldığını ifade etmektedir. Ona göre, Nietzsche'nin "Bütün değerlerin değer değiştirmesi" cümlesi çağımızın ruhi hareketini ifade etmektedir. Bir önceki kültürün değişen değerleri yeni doğan medeniyetin en temel özelliğidir. Önceki kültürü yeniden şekillendirdiğinde, farklı biçimde anlaşılıp, yorumladığında yeni medeniyetin başlangıcı olur.¹⁶⁶

Spengler her yüksek kültürün kendine has matematik, sanat, edebiyat, felsefe gibi yaşam şekilleri olduğunu savunmaktadır. "Her kültür büyüyen, olgunlaşan, çürüyen ve bir daha da geri gelmeyen kendine ait yeni ifade imkânlarına sahiptir. Tek bir

¹⁶¹ Spengler, *The Decline of The West I-II*, Çev: Charles F. Atkinson, Amerika 1922, s.33-35.

¹⁶² Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 114.

¹⁶³ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 30.

¹⁶⁴ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s.44.

¹⁶⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 25.

¹⁶⁶ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 276.

heykelcilik, bir resim sanatı, bir matematik, bir fizik yoktur, birçok vardır ve her biri ...diğerlerinden değişik, her biri müddetinde sınırlı ve kendi kendine yeterlidir”¹⁶⁷ Bütün büyük kültürlerde ruh kendini gerçekleştirebilmek için ruhun sembolleşmesi gerekmektedir.¹⁶⁸ Örneğin, Apollinian kültürünün baş sembolü, ideal tip olarak duyulardan oluşan “ferdin vücudu”dur. Faustian kültürünün baş sembolü ise, “saf ve sınırsız uzay”dır. Çin kültürünün sembolü “Tao”dur.¹⁶⁹ Sorokin, Spengler’in her medeniyete biçtiği ana sembolleri birçok yığın ve sistemleri anlam bakımından birleştirmede oldukça yararlı görmektedir. Fakat bu bir medeniyet içindeki milyonlarca sistemden bir tanesini oluşturur. Ayrıca sayılar, matematik, müzik ve mimari gibi sistemlerin anlamlı bir biçimde birleşmesi için yeterli değildir. Spengler’in medeniyetlerin nedensel sistemlerini belirlediğini iddia ettiği bu ana semboller, anlamlı sistemler olmadıkları için doğru değildir.¹⁷⁰

Spengler, kültürleri birbirleri ile ilişkisi olmayan kapalı yapılar olarak düşünür. Farklı kültürler birbirlerini tam manası ile asla anlayamaz. Çünkü farklı kültürler ortak his, sezgi ve düşünceleri paylaşamaz. Spengler bunu şöyle ifade eder:

“Herkesin herkese müşterek olduğu, tek ve bağımsız farz ettiği dış dünya aslında herkesin hayatında daima yeni, tek olarak tekrarlanan veya tekrarlanmayan bir tecrübedir. ...bir kültürün veya manevi bir topluluğun insanları tarafından yaşanan ve tecrübe edilen bu ferdi dünyalar aralarında ilişkilidirler ve bu ilişkinin daha büyük veya daha ufak derecesine birinden öbürüne geçen sezgi, his ve düşüncelerin anlaşılmasına bağlıdır. ...Kişinin kendi dünyasıyla bir başkasının arasındaki karşılıklı ilişki derecesi, anlayışa kendini aldatma arasındaki sınırı çizer. Elbette ki biz Mısır veya Hint ruhunu, adetler, ilahlar, kelime kökleri, fikir, yapı ve hareketlerde tezahür ettiği şekilde ancak pek çok eksik bir şekilde anlayabiliriz.”¹⁷¹

Spengler’in aksine Toynbee kültürler arasında iletişimin varlığına değinmiştir. Ona göre toplumlar devamlı birbirlerini etkilemektedirler. Sadece yaşayan toplumlar arasında değil, önceki toplumların mirasları ile de iletişime girmektedirler.¹⁷² Sorokin de, Spengler’a katılmaz. Ona göre, bir kültürel olgunun farklı bir kültüre aktarılamazlığı ve farklı kültürlerin birbirlerince anlaşılamazlığı bir miktar abartılmıştır. Ancak bu, tamamen farklı temellere sahip kültürler için geçerli olabilir. Aksi halde, birbirlerinden bir miktar farklı olan kültürel öğeler değişerek, yakın öğeler ise hiç değişmeden bir

¹⁶⁷ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 34.

¹⁶⁸ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 94.

¹⁶⁹ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 151,158.

¹⁷⁰ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 8-9.

¹⁷¹ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s.136.

¹⁷² Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 46.

diğerine geçebilir.¹⁷³ Arap ve İslâm araştırmacısı olan Stowasser'in de ifade ettiği gibi kültürler, gözenekli ve açık olduğundan, düşünceler ve uygulamalar bir toplumdan diğerine gezinir. Örneğin, bir Batı Rönesansının vücuda gelmesinden çok daha önce Orta Çağda İslâm düşünürleri ve din adamları dünyevi düşünce ve bilim meseleleriyle haşır neşir olmuşlar ve bunları Batıya taşımışlardır. Diğer yandan, siyasî katılım, demokrasi, laiklik fikir olarak Avrupa'da geliştirilmiş ve dünyada hemen hemen her yere ulaşmış ve kök salmıştır.¹⁷⁴

Spengler, kültür ve medeniyet evrelerini birbirinden ayrı görmektedir. Kültürde devamlı faal olan ruh, medeniyet evresinde donmaya başlar. Her ruh kendini, var olan bütün sanatlar ve âdetlerde, metafizik ve matematik şekillerinde, bütün mısra ve düşüncelerde ifade etmektedir. Bütün bunlar dinîdir. Her kültürün özünde din vardır. Aksine her medeniyetin özünde dinsizlik vardır. Örneğin, çağımızın büyük şehirleri eski kültür şehirlerine göre dinsizdir. Kültürden medeniyete geçerken iç dindarlık yok olmakta ve insan hayatında ahlâksızlık ve ruhsuzluk baş göstermektedir.¹⁷⁵ “Kültür ve medeniyet - bir ruhun canlı gövdesi ve mummyası. ...kültür insanı içe dönük, medeniyet insanı uzayda, cisimler ve olaylar arasında dışa dönük olarak yaşar. Birinin kader olarak duyduğunu, diğeri bir sebep ve netice bağlantısı diye anlar.”¹⁷⁶

Spengler Batı'yı, dünya tarihini kısmî algılanmakla ve kendi kültürünü üstün görmekle suçlamaktadır. Örneğin, Batı Avrupa tarihini Eski, Orta ve Modern Çağ şeklinde ayırmak, anlamsız ve yavan bir plandır. Böylece şimdiye kadar genel tarihin gerçek görünüşü belirlenememiş ve yönü çizilememiştir. Bu tarz bir yaklaşımla çizilen bütün tarih planları, tarihi alanı sınırlamakta ve durumu gülünçleştirmektedir. Spengler tarihin tek düzenli boş uydurması yerine kültürlerin dramını gördüğünü ifade etmektedir. Bu kültürlerden her biri kendi insanlığına, kendi fikir sistemlerine ve kendi ölümlerine sahip olmuşlardır. Kültürler de tıpkı insanlar, bitkiler diller, tanrılar gibi doğar ve ölürler.¹⁷⁷ Batı'nın büyük insanlarından bazıları, Batılı ırkı diğer ırklara göre üstün tutmaktadır. Örneğin Platon, barbar insanların karşısına Yunanlıları yerleştirmiştir. Bu ifadeden Yunanlıların kusursuz ve üstün oldukları anlamı çıkar. Nietzsche'nin ise tarih ufku Batı medeniyetinin sınırlarından öteye geçememiştir.

¹⁷³ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 348.

¹⁷⁴ Barbara Stowasser, “Medeniyetler Arası Diyalog Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 312.

¹⁷⁵ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 281-282.

¹⁷⁶ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 277.

¹⁷⁷ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 28,34.

Benzer şekilde, Schopenhauer, Comte, Feuerbach gibi düşünürler de Batı dünya görüşünün dışına çıkamamışlardır. Bu yüzden Spengler'a göre insan tarihine ait düşüncelerin daha çok genişletilip, derinleştirilmesi gerekmektedir. Nietzsche ve çağdaşlarının düşünce ufukları aşılmalı, pratik çıkarların ve sınırlı kavrayışların ötesine geçilmelidir.¹⁷⁸ Spengler'ın de ifade ettiği gibi Batı, üstünlük kompleksinden ve modernlik gururundan kurtularak, diğer kültürlerle yaşam alanı açmalıdır. Böylece insanlık tarihini, Batı'nın şu an ki dar ufkundan ve egoistliğinden arınmış bir bilinç hali ile kavrama imkânı doğacaktır.

Spengler'a göre bütün yaşayan kültürleri bekleyen son, çöküştür. Örneğin Klasik çökmüştür, şimdiden varlığını hissettiren diğer bir çöküş ise Batı'nın çöküşüdür. Bir kültür zirveye yaklaştığında, gücüne daha fazla güvenmekte ve görünüşü daha yiğit, sert ve şiddetli olmaktadır. Medeniyetin şafağında ise ateşi söner ve matlaşır. Ölmek üzere olan kültürler son güçlerini kullanarak Klasisizmi yaratırlar. Fakat bu boşuna bir çabadır. Ruh bitkin düşer, yaşama arzusunu yitirir ve can verir.¹⁷⁹

Spengler, Batı medeniyetinin çöküşünü dinsizleşmesinde görmüştür. Ona göre sanat ve metafizikten uzaklaşan her kültür, çöküş evresine girmiştir. Bu seçimi Batı insanı yapmamıştır, bu bir kaderdir.¹⁸⁰ Batı teknik becerisini materyalist bir dine dönüştürmüştür. Çünkü tekniği ebedî ve ölümsüz görmektedir. Batı'nın bugünkü kültürü bir trajedidir. Çünkü makinenin kölesi olmuştur. Dünyanın makineleşmesiyle birlikte bitkiler, hayvanlar ve insanlar büyük değişime uğramıştır. Ormanların büyük kısmı yok olmuş, iklim değişmiş insan nüfusu artmış ve kimi insan ırkı yok edilmiştir. Medeniyetin kendisi makine olmuştur. Son yıllarda Batılı insanlar makineleşmiş hayattan kaçıp, doğaya yakın yaşama eğilimi göstermektedirler.¹⁸¹ Spengler, geçmişte olduğu gibi kaçınılmaz kaderin Batı için de bir kez daha tecrübe edileceğinin bilincindedir. O, bu durumu şöyle ifade eder:

“Önümüzde, bütün Avrupa'yı ve Amerika'yı saracak olan, son bir manevî buhran durmaktadır. Akışın ne olacağını bize geç Helenizm göstermektedir. ...Kehanette bulunuyorum ki, ilmi ve tenkitçi İskenderiyeciliğin, büyük hasatın, kesin açıklamaların yüzyılında bir duygu değişimi ...ilmin zafer iradesine üstün gelecektir. Kesin ilim şimdi kendi keskin kılıcının üzerine düşmelidir. ...İlim sadece yüce bilgin nesillerin yaşayan düşüncelerinde mevcuttur ve kitaplar, eğer kendilerine layık olan insanlarda

¹⁷⁸ Spengler, *Batı'nın Çöküşü*, s. 36-38.

¹⁷⁹ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 113-115.

¹⁸⁰ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 58.

¹⁸¹ Spengler, *İnsan ve Teknik*, Çev: Kamil Turan, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara 1973, s. 87, 91, 94-95, 97.

yaşamıyorlarsa ve tesirli değillerse, bir hiçtirler. ...Bizim yüce yüzyılımız on dokuzuncu olmuştur. Gauss, Humboldt ve Helmholtz'un çapında ilim adamları 1900'larda artık yoktular. Fizik, kimyada, biyolojide ve matematikte büyük ustalar ölmüştür ve şimdi ...zeki hasatçıların düşüşünü tecrübe etmekteyiz.”¹⁸²

Peki, Batı dünyası çöktükten sonra ne olacaktır? Batı medeniyetinin çöküşünün ardından döngüsel süreç devam edecek ve yeni bir yüksek kültür filiz verecektir. Spengler, gelecekte ortaya çıkacak olan yeni yüksek kültür merkezini Avrasya ve Rusya olarak belirlemiştir. Slav grupları da bu merkeze dâhil olup, başoyuncular olacaktır.¹⁸³ Kültürün son evresi medeniyetten, yeni bir yüksek kültüre geçiş “ikinci dindarlık” ile mümkün olacaktır. Çünkü bütün kültürlerde “ikinci dindarlığa” varan bir aşama vardır.¹⁸⁴

3.2. Sorokin'de Medeniyetlerin Ölümsüzlüğü

Sorokin, medeniyetlerin kültür kümeleri mi, yoksa birleşmiş sistemler mi olduğunu araştırmıştır. Ona göre Toynbee, Spengler ve Danilevski gibi düşünürlerden kimi, kendi birimlerinin gerçek ya da nedensel sistemler olduğunu düşünmekte kimi de, medeniyetini bir tür toplumsal-kültürel birlik olarak görmektedir.¹⁸⁵ Oysa medeniyetler, kültürel sistemlerin birliğinden ibarettir. Onların doğma, büyüme ve ölüm şeklinde cereyan eden nedensel sistemler olduğunu iddia etmek boşuna bir çabadır. O, şu ifadeler ile durumu daha net açıklamaktadır:

“Ne gerçek sosyal ve kültürel sistemlerin, ne de bu kültür sistemlerinin içinde yer aldığı alan olarak ülke ve ulusların, çocukluk, olgunluk, yaşlılık ve ölümden meydana gelen basit ve tek biçimli bir yaşama devreleri vardır. Özellikle büyük kültür sistemlerinin hayat eğrisi organizmacı yaşama - döneminden daha karmaşık, çeşitli ve daha az tek - biçimlidir. Esas itibarıyla oyun daimi temanın durmadan değişen biçimlerini aralıksız tekrarlayan, hep değişen bir ritme içinde periyodik olmayan iniş çıkışlarıyla dalgalanan bu eğri, organizmacı dönem eğrisinden daha doğru bir şekilde büyük kültür sistemleriyle süper sistemlerin hayatlarının akışını gösterire benzemektedir.”¹⁸⁶

Sorokin'e göre kültür ya da medeniyet “çok sayıda geniş ve dar kültürel sistem yığınlarının ...bir arada buldukları bir kültürel alan”dır.¹⁸⁷ Bütün toplumlarda nedensel-anlamalı kültürel sistemler vardır. Bunların içinde dil, felsefe, bilim, sanat ve

¹⁸² Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 334-335.

¹⁸³ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

¹⁸⁴ Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt 1*, s. 335.

¹⁸⁵ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 245.

¹⁸⁶ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 36.

¹⁸⁷ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 10.

siyaset gibi türetilmiş sistemler barınmaktadır. Bu sistemler bütün halkların kültürlerinin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Bu kültür sistemlerinin de üstünde kültür üst-sistemleri denen birlikler yer almaktadır. Üst sistemlerin de ideolojileri ve bundan dolayı büyük öncülleri vardır. Örneğin, doğru gerçeklik değerini Tanrı kabul eden büyük öncül, Düşünsel (dinsel) üst sistemdir. Diğerleri Duyumcu ve Ülkücü üst sistemlerdir.¹⁸⁸ Bu sistemler yaşam süreci içerisinde devamlı birbirlerinin yerini almaktadır. Mesela, Düşünsel üst sistem çöktüğünde, Duyumcul üst sistem harekete geçmektedir. Peki, bu üst sistemler neden çökmektedir? Sorokin'e göre, "Bu sistemlerden her biri, siyasî, estetik, ahlakî ve bilgisel değerler alanındaki yaratıcılığı tükettiği ve yaratıcı faziletiyle hâkimiyetini sürdüreceği yerde hareketsizlik, zorlama, sahtekârlık ve sahte değerlerle bunu sağlama yoluna saptığı zaman verimsiz, çoğu zaman zehirli, üyelerine ve bütün insanlığa bir fayda sağlamaz hale geldiği için çökmeye mahkûmdur."¹⁸⁹

Sorokin, medeniyetlerin gerçek anlamda bütünsel yapılar olmadıklarından doğma zamanların da belirlenemeyeceğini ifade etmektedir. Oysa anlamlı-nedensel bütünlüklerin doğuş safhalarının hepsi nihai ve kesin bir dille ifade edilebilir. İlki sistemin zihinde tasarlanması, ikincisi nesnelleşmesidir. Üçüncü olarak ise sistemin devamlılığı için başka birey ve gruplar içine yerleşmesi gerekmektedir. Sistemin tam tasarımının gerçekleştiği an, doğuşun ilk safhası başlamıştır. İkinci safha da sistemin, kâğıda yazılması, müzik ve seslere aktarılması, makine veya aletin yapılması vb. şekilde objektifleştirilir. Üçüncü safhada ise bu sistemin, diğer insanlar ve gruplar arasında yayılması gerekmektedir.¹⁹⁰ Burada "İnsanlar tarafından yaratılmış, harekete getirilmiş ve denetlenmiş olan sosyal ve kültürel sistemlerle bireyler arasındaki karşılıklı etkileşme ve bu sistemlerin insan unsurları üzerindeki etkileri"¹⁹¹ vardır. Toynbee bu konuda, toplum ve insanlar arasında etkileşimin var olduğu fikrine katıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda bir toplumun kültürü, atalarının kültürüne göre çok fazla değişmemiş ise büyüyerek, değişmiş ise küçülerek gider. Fakat Sorokin, toplum ve insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi tek yönlü göstermekte ileri gitmiş gibidir.¹⁹²

¹⁸⁸ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, 237-239.

¹⁸⁹ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 79.

¹⁹⁰ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 23-24.

¹⁹¹ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 79.

¹⁹² Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 64-65

Sorokin, medeniyetlerin doğma zamanlarının belirlenemeyeceği gibi, ölümlerinin de tam anlamıyla gerçekleşmediği fikrini savunmuştur. Büyük medeniyetlerin hiç biri tamamen ölmez. Artık yaşamayan bir medeniyetin dili, politik, ekonomik, sosyal, bilimsel, felsefi gibi kültürel değerleri yaşayan başka kültürel ve sosyal kurumların yapısına girebilir. Örneğin, Yunan-Roma medeniyetinin büyük bir kısmı bugün canlılığını korumaktadır. Bu medeniyetin birçok kültürel değeri Batı medeniyetinin kültürüne, kurumlarına ve zihniyetine yerleşmiş durumdadır. Bir kültür ya da medeniyetin bir kısmının artık yaşamıyor olması onun tamamen öldüğü anlamına gelmez. Batı kültürü durmadan eskimekte ve bazı parçaları terk edilmektedir. Dolayısıyla büyük kültür sistemlerinin sosyal ve siyasî tarihlerinde birçok iniş ve çıkış yaşanmıştır. Benzer şekilde aileler, dinî ve sosyal yapılar, siyasî yapılar ve sosyal gruplar birçok yükseliş ve alçalış dönemlerinden geçmektedir. Çünkü yaşama ve yaratma dönemleri tek değildir. Bu da gösteriyor ki, büyük medeniyetler değil, büyük kültürel sistemler binlerce yıl hayatta kalmıştır. Bu sistemlerden bir kısmı yok olmuş, bazıları saklanmış ama çoğu ölümsüzlüğe doğru gitmektedir. Bunlar bazen büyük bir canlılık göstermekte ve yayılmaktadır.¹⁹³ Hayatta kalan üst kültürel sistemler, yeni bir toplum içinde yeniden filiz vermektedir.

Sorokin'e göre toplumsal-kültürel alanlarda, yaratıcılıkla tekrarlanan ve bütünlüklü bir sistem yer almaktadır. Yaşam akışı içerisindeki her süreç yenidir ve tektir, aynı zamanda eksinin de bir tekrarıdır. Dolayısıyla tarih süreci hem yeni ve hem de eskiyi barındırmaktadır. Tarihsel süreçlerde, eskinin türleri ve kültür sistemlerinde egemen olan bir takım kalıpların varlığı da söz konusudur. Dolayısıyla yaratıcılık tek bir kalıba sığdırılmaz. Medeniyetler sadece bir alanda yaratıcı olmazlar. Onlar bir dönemde dinde yaratıcı olup, diğer dallarda yaratıcı olmayabilirler. Kültürel yaratıcılık devamlı bir süreçtir yani, toplumdan topluma geçebilir. Ama bunun için kültürlerin birbirlerine yakın olması gerekmektedir. Eğer iki kültür birbirine tamamen uzaksa, kültürel bir alışveriş söz konusu olmaz. Fakat biraz yakınlık varsa kültürel unsurlar değişime uğrayarak karşı kültüre yerleşebilir. İki kültür birbirine yakın ise bazı parçaları birbirlerine kolayca sızabilir.¹⁹⁴ Böylelikle her kültür ve medeniyetin kendine has desenleri olan sistemleri belirginleşmiştir. Ona göre:

¹⁹³ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 64-65,16-17, 35, 21.

¹⁹⁴ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 334, 281, 348.

“Temelinden farklı her kültür ya da uygarlık üst sisteminin kendi doğruluk, güzellik ya da iyilik sistemi vardır; bir başkasınınkine, özü itibariyle farklı bir kültür üst sistemininkine benzemeyen, kendi bilim, felsefe, resim ya da müzik, edebiyat ya da mimarlık, ahlak ya da siyaset tipi vardır. ...benim kuramıma göre, Düşünsel, Duyumcul ve Ülkücü doğruluk ya da hukuk, güzel sanatlar ya da felsefe, iktisat ya da siyaset sistemleri vardır.”¹⁹⁵

Sorokin, Batı'nın sahip olduğu kültür-üst sistemlerinin ölmekte olduğunu iddia eder. Doğacak yeni medeniyet farklı bir yerde olacaktır. Bunun için Pasifik alanı merkez olacaktır. Amerika, Hindistan, Çin, Japonya ve Rusya bu kültürün oyuncularını olacaktır. Eğer Avrupa birleşirse, bu oyunculara dâhil olacaktır.¹⁹⁶

Sorokin, Toynbee ve Spengler'in medeniyet evrelerini, kendi kültür sistemlerinin evreleri ile paralellik gösterdiğini ifade eder. Sorokin'in kültürel sistemler döneminde, Düşünsel, Duyumcul ve Ülkücü üst sistemleri yer almaktadır. Spengler ve Toynbee'nin büyüme dönemlerine Sorokin'in Düşünsel ve kısmen de Ülkücü tipleri denk düşmektedir. Bu düşünürlerin gerileme dönemlerine ise Sorokin'in, geç dönem Duyumcul kültürü karşılık gelmektedir. Medeniyetin çöküş aşamasına Sorokin Ülkücü kültürü yerleştirmiştir. Spengler ve Toynbee'de medeniyetin son aşamasında görülen, materyalizm, hazcılık, değerlerin görelileşmesi, toplumsal huzursuzluk, sınıf çatışması gibi özellikler Sorokin de Duyumcul kültüre denk düşmektedir.¹⁹⁷

Sorokin, Duyumcul (sanatsal) üst sistemin gerilemesiyle birlikte Düşünsel (dinsel) üst sistemin hâkim olduğunu ifade etmektedir. O, Toynbee ve Spengler ile bu noktada uyuşmaktadır. Spengler, yüksek kültürün son evresi olarak gördüğü medeniyetlerde yeni bir dinin filizlenmekte olduğunu ifade etmiştir. Bu din, toplumu yeni bir yüksek kültüre ulaştıracak olan basamağı teşkil etmektedir. Toynbee ise, medeniyetin son aşaması olarak nitelendirdiği evrensel din evresi, yeni bir medeniyetin doğması için gerekli zemini oluşturmaktadır. Sorokin, diğer iki düşünür ile bahsedilen geçiş dönemlerinde, ahlaksal ve toplumsal değerlerin, davranışların ve hareketlerin canlılık kazandığı ve geliştiği konusunda da benzerlik gösterdiklerini belirtmektedir.¹⁹⁸

Peki, kültür sistemlerinde bir evreden diğerine geçişi sağlayan nedir? Sorokin'e göre medeniyet ya da kültür üst sistemleri, içlerindeki saklı güçlerden dolayı bir diğer

¹⁹⁵ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 349.

¹⁹⁶ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

¹⁹⁷ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 334-336.

¹⁹⁸ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 338-339.

evreye geçmektedir. Spengler'in medeniyetler için "kader" ve Toynbee'nin "intiha" yakıştırması bunu yansıtmaktadır. Benzer şekilde Sorokin'de kültür sistemleri için içerik değiştirmesi ve kendi kendini belirlemesi anlayışı bu gizli gücü yansıtmaktadır.¹⁹⁹

Sorokin, kendi yaptığı gibi toplumsal-kültürel evreleri derinlemesine ve bütüncül bir yaklaşım ile incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Aksi halde medeniyetleri bütüncül ve anlamlı birlikler olarak görmek çağımızın bunalımına ve içinde bulunulan sistemin ne olduğuna yönelik sorunlara çözüm sağlamayacaktır. O bu konuya şöyle açıklık getirir:

"İnsanlık tarihinin şimdiki bunalımlı (kritik) noktası, insan ve insanın toplumsal-kültürel evreni üstüne bu kadar derin ve daha yeterli bütüncül bilgiyi kesinlikle gerektirmektedir; yalnızca bu son derece 'esrarengiz' olguların daha yeterli bir biçimde kavranması için değil, aynı zamanda özellikle insanlığın ölümcül bir tehlike durumunda olan bunalımının önüne geçilmesi ve insanlığın yeni bir yaratıcı ve uyumlu tarih çağına girmesinin yolunun açılması için."²⁰⁰

3.3. Fukuyama'da Medeniyetlerin Sonu

Fukuyama, Soğuk Savaş sonrası dünyayı bekleyen yeni düzenin tasvirini "Tarihin Sonu" adlı tezi ile dile getirmiştir. Sonraki bölümde göreceğimiz üzere Huntington ise yenedünya düzeninin tasvirini "Medeniyetler Çatışması" tezi ile yapmıştır. Bu açıdan öncelikli olarak Soğuk Savaş dönemine ışık tutmak faydalı olacaktır.

En basit anlamıyla Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış ABD ile Sovyet Rusya ve bu devletler etrafında toplanmış diğer devletlerin arasında meydana gelen anlaşmazlık ve çatışmanın silaha dayalı olmayan bir şekilde sürdürüldüğü bir dönemdir. Oluşan ikili blok arasında diplomasi gerçek işlevini sürdürmemesi bakımından ortadan kalkmış ve yerini güç ilişkisine bırakmıştır.²⁰¹ Savaşın ardından dünya politikasına egemen olan bu iki büyük devlet, uluslararası politikanın yapısında değişikliğe neden olmuştur. Rusya, dinamik, yayılcı ve emperyalist politikasının yanı sıra teknolojik gelişmeleri ile de uluslararası politikada ön sıralara yerleşmiştir. Amerika ise, bir dünya devleti olmuş ve uluslararası politikada ön plana çıkmıştır. Sovyet Rusya'nın sivrilmesi ilk defa doktrin ve ideoloji kavramlarının uluslararası ilişkilerde

¹⁹⁹ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

²⁰⁰ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 366.

²⁰¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1989, s. 224-225.

yer almasına neden olmuştur. Komünizmi bütün dünyaya yaymayı hedefleyen bu doktrin, Sovyet Rusya'nın dış politikasında bu amaca kilitlenmesine yol açmıştır. Sovyet Rusya'nın komünizmi bütün dünyaya yayma çabası karşısında ise, diğer bir Süper Güç olan Amerika yer almıştır. Bu farklı dünya görüşlerinin çatışması, özgürlük ve komünist düzen mücadelesidir. Tarih böyle bir durumla ilk kez karşılaşmıştır.²⁰²

Sovyetler Birliği'nin dağılması küresel politik sisteminin yapısında bir takım değişikliklere yol açmıştır. Kimileri, yeni süreçten refah ve istikrar beklerken, kimileri de barış ve istikrarın yerini kaotik bir yapının alacağı endişesini taşımaktadır. Adeta dünya, iki boyutlu politik uzam ve zamandan, çok boyutlu bir uzam ve zamana doğru girmektedir. Bu yeni boyut birçokları için muğlak ya da kaotik bir tablo çizmiştir. Aslında bu aşamaya aniden gelinmemiştir. Komünist Blok'un yıkılması sadece sembolik bir kırılmadır. Teknolojinin ilerlemesi, demokratikleşme dalgaları, nüfus hareketleri, iletişimdeki inanılmaz ilerlemeler, siyasal gelişmeler, finansal yapıdaki değişimler, üretim biçiminin değişmesi, kültürel dönüşümler, sivil toplum bilincinin yayılması gibi pek çok tarihi gelişme bu küresel kırılmada çok önemli roller üstlenmiştir.²⁰³

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasına dair bu kısa bilginin ardından Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezini irdelemeye geçebiliriz. Fukuyama bu tezi ile birlikte Batı'nın dışındaki bütün sistem ve medeniyetlerin varlığını ortadan kaldırmıştır. Böylece Batı medeniyetinin üstün değerleri karşısında bütün diğer sistemler ve medeniyetler onu kabullenmek zorunda kalmışlardır.²⁰⁴ Fukuyama tezinde özetle şunları ifade etmektedir: "Sadece Soğuk Savaş'ın ya da savaş sonrası dünya tarihinin sona ermesi değil, fakat insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına ulaşması ve beşeri yönetim biçiminin son evresi olan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonuna tanıklık etmekteyiz. ...Zira liberalizmin zaferi, temelde düşünceler ya da bilinç alanında gerçekleşmiştir ve gerçek ya da maddi dünyada henüz bu zafer tamamlanmış değildir."²⁰⁵ Fukuyama'nın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, diğer medeniyet ya da kültürlerin yenedünya düzeninde esamesi bile okunmamaktadır. Tek ve eşsiz olan

²⁰² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt 1-2=1914-1995*, Alkım Yay., İstanbul 1995, s. 419-420.

²⁰³ Murat Silinir, ABD Gücünün Geleceği, www.library.atilim.edu.tr/tezler/1026954.pdf, (01.03.2010)

²⁰⁴ Sami Şener, "Medeniyetler Arası Çatışma Teorileri ve Tarihin Sonu Üzerine", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 509.

²⁰⁵ Fukuyama, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?*, s. 23.

Batı medeniyetinin liberalizm zaferi ile tarihin sonuna gelinmiştir. Dolayısıyla Batı, liberalizm ile dünya tarihinde var olabilecek siyasal sistemlere noktayı koymuştur.

Fukuyama, tarihin sonu fikrini savunan ilk düşünür olmadığını belirtir. Çünkü bu fikir, felsefe tarihinde Karl Marx ve daha öncesinde Hegel tarafından savunulmuştur. Çağdaş sosyal bilim diliyle konuşan - ilk düşünür olarak - Hegel, insanı sabit bir doğanın ürünü olarak değil, toplumsal ve tarihsel çevrenin ürünü olarak görmüştür. İnsan, doğayı bilim ve teknolojiyi kullanarak kendi hayatına uygun bir şekilde işlemiştir. Tarihin mutlak noktası ise rasyonel toplum ve devlet şeklindedir.²⁰⁶ Fukuyama ise Mutlak “Geist” olarak liberalizm ve demokrasiyi göstermiştir.²⁰⁷

Liberal demokrasinin temeli Batı’da atılmış ve diğer toplumlara aktarılmıştır. Peki, bu nasıl gerçekleşmiştir? Fukuyama’ya göre liberal demokrasinin temel ilkeleri, savaş, devrim ve ayaklanmalar ile dünya üzerinde daha geniş bölgelere yayılmıştır. Farklı kültür ve medeniyetler, bu ilkeleri kendi hayatlarında uygulamaya başlamışlardır. Böylece liberal ilkeleri başarılı ve noksansız uygulayan toplumlar, Avrupa ve Kuzey Amerika’yı öncü medeniyet konumuna yükseltmişlerdir.²⁰⁸ Amerikalı filozof Allen Bloom ise tıpkı Fukuyama gibi Batı medeniyetinin geldiği şu anki aşamayı büyük bir zafer olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu, elli yıldan beri süre gelen bir mücadelenin zaferidir. Bu zafer adaletin ve özgürlüğün ve Batı düşüncesinin zaferidir.²⁰⁹ Fakat bu zafer sadece Batı’da değil, tüm dünyada kutlanılması gereken bir zaferdir. Çünkü tarih göstermektedir ki, insanoğlunun asıl ulaşmak istediği nihai son liberalizmin ta kendisidir.

Fukuyama: “Bizi asıl ilgilendiren şey, bir anlamda insanlığın ortak ideolojik mirasıdır”²¹⁰ der. Fakat dünyanın geri kalan kısmı ile Batı arasındaki büyük uçurum kapanmadan bu nasıl mümkün olmaktadır? Siyaset bilimci Pierre Hassner’e göre Fukuyama, tarih sonrası savaş ve yoksulluk konularını üstün körü ele almıştır. Çünkü bu durum, tarih sonrasında yaşayan gelişmiş ülkeleri ilgilendirmemektedir. Peki, böyle bir durumda Batı, kendi dışındaki toplumlarda baş gösteren savaş ve yoksulluklardan etkilenmeyecek midir? Kültür krizleri ve toplumların birbirlerine karşı hoşgörüsüzlüğü

²⁰⁶ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 23-24.

²⁰⁷ Kemal Ersözlü, “Fukuyama’yı Okurken”, *Tarihin Sonu mu?*, s. Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, 158.

²⁰⁸ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 25.

²⁰⁹ Allen Bloom, “Fukuyama’nın Makalesi Üzerine”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 50.

²¹⁰ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 32.

görmezden mi gelinmektedir? Bu çatışma ve çıkmazlar, ekonomik ve siyasi alanlarda ve her şeyden önemlisi toplum ve bireylerin ruhlarında nasıl bir etki yaratacaktır?”²¹¹ Fukuyama’ya göre, Batı’nın değer ve kurumları evrenselidir. Kültürler arası sınırlar ilkin ekonomik, sonra politik ve en son olarak da kültürel alanda ortadan kalkacaktır. Dinsel ve kültürel inançlar, alışkanlıklar ve gelenekler, toplumlar arası sınırların ortadan kalkmasında en zor gerçekleşecek öğelerdir. Batı’nın popüler kültür değerlerinin kısa bir sürede dünyaya yayılmasını beklemek yanılıdır.²¹² Sonuç itibariyle fikir adamı İsmet Özel’in de ifade ettiği gibi Fukuyama’nın liberal demokrasinin bütün dünyada geçerli olduğu iddiası doğru değildir. Batılı kendi üstünlüğü ile olaya bakmaktadır. Sorun, belli bir mekanizmanın güvenliğinden ibarettir.²¹³

Fukuyama liberalizme alternatif olabilecek iki unsurun varlığına değinmektedir: Din ve Milliyetçilik. Din, son yıllarda toplumların hayatlarında manevi boşluğu doldurabildiğinden büyük bir canlanışa geçmiştir. Fakat liberalizmin zeminindeki boşluğu doldurabilmek için dine gerek yoktur. Keza liberalizm, dini açıdan zayıf bir temele dayanmaktadır. Sadece İslam, liberalizme alternatif olarak teokratik bir devlet önermektedir. Fakat İslam’ın Müslüman olmayan toplumlar için hiçbir çekiciliği yoktur.²¹⁴ Bulaç, Fukuyama İslam’ı sadece Müslümanlarla sınırlandırmaktadır. Oysa İslam’ın evrensel bir boyutu vardır. Fukuyama, İslam’ın doğası, kaynakları, yapısı ve bugün ki dünyada çizdiği tablo hakkında bilgisizdir. İslam kültürü, Ortadoğu, İspanya, Afrika ve Asya’da farklı dine ve etnik kökene sahip grupları barış içinde yaşatmakta ve böylece sosyo-kültürel zemininde çoğulculuğu barındırmaktadır. Dolayısıyla liberalizmin siyasi ve kültürel alt yapısı sadece Batı’yı kapsamaktadır.²¹⁵

Milliyetçilik hareketlerine gelince Fukuyama, bunun liberalizmden kaynaklanmadığı savunur. Milliyetçilik, “ırksal ve etnik bilinç biçimleri tarafından yaratılan açmazdır. ...Bu hareketlerin, liberal toplumlar için bir sürtüşme ve çatışma kaynağı oluşturmaları ...liberalizmin kendisinden kaynaklanmaz. Dünyadaki etnik ve milliyetçi gerilimlerin ve sürtüşmelerinin büyük bir bölümünün, - bu hareketlerin söz

²¹¹ Pierre Hassner, “Tarihin Ortasından Fukuyama’nın tezi”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özense, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 58.

²¹² Fukuyama, “Hedefleri: Modern Dünya”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özense, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 253-254.

²¹³ İsmet Özel, “Tarihi ya da Hegemonyayı Yamamak”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özense, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 89.

²¹⁴ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 41.

²¹⁵ Ali Bulaç, “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özense, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 112.

konusu olduğu ÷lkelerde yaşayan insanların - kendilerinin seşmediği ve kendilerini temsil etmekten uzak siyasal rejimlerde (sistemlerde) yaşamak zorunda bırakılmalarından kaynaklandığı rahatlıkla s÷ylenabilir.”²¹⁶

Bulaç’a göre, “Tarihin sonu” erken s÷ylenmiş bir s÷zdür. Batılı toplumların, nüfuz azlığı, alkol ve uyuşturucu kullanımı, cinsel sapmalar, intihar ve suç oranlarında artış, ırkçılık gibi onlarca sorunu vardır. İnsanlar manevi bir boşluk içindedir. İnsan bu sorunların üstesinden henüz gelememiştir.²¹⁷ Fukuyama, gelişmiş ÷lkelerin içinde bulunduğu ahlâkî ve manevî değerlerde kan kaybını *Büyük Çözölme* adlı kitabında dile getirmiştir. “Büyük Çöküşe damgasını vuran olgular; artan suç ve toplumsal düzensizlik düzeyleri, bir toplumsal birliktelik kaynağı olarak aileler ile akrabalık bağlarının değer kaybetmesi ve azalan güven düzeyleridir.”²¹⁸ Peki, çağdaş liberal toplumlar sürekli ahlâkî çöküş ve toplumsal düzensizlik içinde yaşamaya mı mahkûm olacaklardır? Batı toplumları kendilerine uygun ahlâkî kurallar ve toplumsal düzen oluşturabilir. Çünkü insanların yaratılışı buna imkân vermektedir. Yitirilen değerlerin ve kurumların yerine pekâlâ yenileri konabilir. Eğer teknoloji bunu zorlaştırıyorsa aklın ışığında toplum ve bireylerin ihtiyaçlarına ve isteklerine en uygun olanı seşilebilir. Batı toplumunun içinde bulunduğu durum sanıldığı kadar umutsuz değildir. Bunun için toplumsal düzen soyut bir düzeyde yani kültür düzeyinde ele alınmalıdır. Kültür, bir toplumu oluşturan bütün bireylerin karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri sonucu tekrar tekrar biçimlenen dinamik bir güçtür. Bir kültür; kendi insanına, iletişim için sadece sözcükleri değer, aynı zamanda jestleri, mimikleri ve bireysel alışkanlıklardan meydana gelen ortak bir birikimi kazandırmaktadır.²¹⁹

Fukuyama, “Tarihin sonu” adlı tezinde yanıldığı bir nokta olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bu nokta, bilimlerin sona ermediği gerçeğidir. O bu konuyu şöyle dile getirir:

“Çağdaş doğa bilimleri bitmedikçe ...tarihte sona ermez. ...çünkü tarihi süreci yönlendiren de bilimdir. ...Önümüzdeki iki kuşak içinde biyoteknoloji, sosyal mühendislik uzmanlarının yapamadıkları şeyi yapıp başarmamıza imkân verecek olan aletleri bize temin edecektir. O aşamaya geldiğimizde de, beşeri tarih ile işimizi kesin

²¹⁶ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 42.

²¹⁷ Bulaç, “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 119.

²¹⁸ Fukuyama, *Büyük Çözölme*, s. 89.

²¹⁹ Fukuyama, *Büyük Çözölme*, s. 184-185, 277.

kez bitireceğiz. Çünkü insanî varlıkları şu halleriyle ortadan kaldırmış olacağız. İşte o zaman yeni bir tarih başlayacak, insanî olanın ötesinde yeni bir tarih.”²²⁰

Akyol’un da ifade ettiği gibi Fukuyama, Hegelci çizgisel tarih anlayışından, döngüsel tarih anlayışına yönelmiştir.²²¹ Çünkü günümüze kadar varlığını sürdüren tarihin son bulmasıyla birlikte yeni bir tarih doğacaktır. Fakat bu tarihin nasıl, ne zaman ve hangi medeniyetin önderliğinde hayat bulacağı belli değildir. Peki, tarihin sonunda insanlığı bekleyen tablo nedir? Ve neden yeni bir tarih doğacaktır? Fukuyama tarihin sonunun son derece hüzünlü olacağını ifade eder. İdeolojik mücadelenin yerini artık ekonomik çıkarlar, teknik meseleler, tüketim arzusu gibi gelişmeler alacaktır. Böyle bir dönemde sanata ve felsefeye gerek kalmayacaktır. Fukuyama şimdiden tarihin var olduğu dönemlere bir özlem duymaktadır. Belki de yüzlerce yıl sürecek olan bu can sıkıntısı, gelecekte tarihin yeniden başlamasına yol açacaktır.²²²

Fukuyama, dinlerin medeniyetlerin inşasında çok büyük roller üstlendiğini ifade etmektedir. Dinler sayesinde medeniyetler insanlık tarihinin temel birimleri olmuştur. Dinin bir diğer önemli rolü ise, ahlâk kurallarının geniş insan topluluklarına ulaşmasını amaç edinmesidir. Böylece Budizm, İslamiyet ve Hıristiyanlık gibi Eksensel dinler ortaya çıkmıştır. Fakat bu dinlerin içinde sadece Hıristiyanlık, insan hakları, liberalizm ve sosyalizm gibi laik ideolojileri miras bırakmıştır. Belki de hiçbir büyük din tarafından evrensel ahlâkî değerler yaratılamayacaktır.²²³ Fukuyama, İslâm medeniyetini - ileride Huntington’da da göreceğimiz üzere - çatışmaların odak noktası olarak görmektedir. İslâm topluluğu modernlikle ilişkisinin nasıl olacağına karar vermelidir. İslam’ın bugünkü durumu, 17. yüzyıl Avrupa’sının içinde bulunduğu “Otuz Yıl Savaşları” gibidir. Müslümanlar sadece kendi içlerinde değil, farklı toplumlarla da çatışma içindedir. Bütün bu kehanetlere rağmen, Fukuyama İslâm’ın içinden doğabilecek liberal bir eğilimin var olduğuna dikkat çekmiştir. Örneğin İran’da boğucu bir diktatörlük altında yaşayan genç nesil, liberal bir düzen istemektedir. Amerika, Afganistan’ı bombalarken bile İranlılar Amerikalılara “Seni Seviyoruz” sloganları atmıştır. Bu tablo gösteriyor ki, yalnız İran İslâm dünyasını içinde bulunduğu bu

²²⁰ Fukuyama, “Yayımlanışının 10. Yılında Tarihin Sonu’nun Neresindeyiz?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 172, 173-174.

²²¹ Taha Akyol, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 154.

²²² Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 49.

²²³ Fukuyama, *Büyük Çözülme*, s. 304-305.

olumsuz görüntüden kurtarabilir. Eğer İran, İslâm'a daha hoşgörülü ve ılımlı bir boyut kazandırmayı başarabilirse, İslâm dünyası güçlü bir öndere sahip olacaktır.²²⁴

Fukuyama'nın iddia ettiğinin aksine, tarihin sonuna gelinmediği birçok düşünür tarafından ifade edilmiştir. Aynı zamanda Fukuyama'nın ardından birtakım başka tezler de öne sürülmüştür. Ancak o, tarihin sonuna gelindiği ve bunun da Batı'nın liberal demokrasisi ile sağlandığı iddialarının arkasındadır. Onun şu sözlerine kulak verecek olursak durum daha net anlaşılacaktır:

“Daima tarihin sonundayız, çünkü dünya siyasetine hâkim olmaya devam edecek yalnızca tek bir sistem vardır, bu da Batının liberal demokratik sistemidir. Bu çatışmasız bir dünya demek değildir; ne de bu, toplumları karakterize eden ve ayıran kültürün ortadan kalkması demektir. Ama tanığı olduğumuz karşı karşıya geliş, XIX. yüzyıl yıl Avrupa'sının büyük güçleri için söz konusu olduğu gibi birbirlerine denk pek çok kültürün karşılaşmasının yarattığı şoktan kaynaklanmıyor. Bu şok, kendilerini geleneksel işleyişleri bakımından modernleşmenin tehdidi altında bulan toplumlar tarafından yürütülen şu gerici eylemlerin ardardalığına bağlıdır. Tepkinin şiddeti, tehdidin vehameti ölçüsündedir. Gelgelelim zaman ve araçlar modernlikten yanadır; ayrıca ben, bugünün Batı dünyasının üstün gelme iradesinden yoksun olduğunu düşünmüyorum.”²²⁵

Fukuyama'nın ardından dünya siyasetinde medeniyetlere söz hakkı vererek büyük bir ses getiren düşünür Huntington'dır. Fakat o, Fukuyama'ya ile karşılaştırıldığında farklı ve zıt bir istikamette yol aldığı görülmektedir. Çünkü Fukuyama dünyaya hâkim olan bir düzenlilikten söz ederken Huntington, ortaya çıkan bir düzensizliğin varlığından söz etmektedir. Aynı zamanda Fukuyama Batı medeniyet değerlerinin evrensele ulaşmış olmasının kaçınılmazlığına değinirken diğeri, böyle bir sürecin yerel medeniyetleri canlandırıcı etkisinden dolayı uzak durulması gereken bir amaç olarak görmektedir.²²⁶

3.4. Spengler, Sorokin ve Fukuyama'ya Yönelik Eleştiriler

Birbirinden farklı alanlarda boy gösteren bu düşünürlerden Spengler ve Sorokin, toplumların içinde yaşadıkları sistemlere yönelik bir araştırma yapmışlardır. Siyaset bilimci olan Fukuyama ise, gelecekte dünyayı bekleyen düzenin tasvirini ortaya

²²⁴ Fukuyama, “Hedefleri: Modern Dünya”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 258-259.

²²⁵ Fukuyama, “Hâlâ Tarihin Sonundayız”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 250.

²²⁶ Ahmet Davudoğlu, “Fukuyama'dan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s.445.

koymuştur. Bu farklılığa rağmen, düşünürlerin medeniyete dair görüşleri felsefi bir eleştiriye tabi tutulabilir.

İlk olarak, organizmacı medeniyet anlayışını benimseyen Spengler'ın düşüncelerini mercek altına yatıracak olursak, onun medeniyetlerin doğuşuna yönelik fikirlerinde birtakım çelişkiler olduğu görülecektir. Özellikle organizmacı anlayışlara şiddetle karşı çıkan Sorokin, tarihte ortak ve tek bir organizmanın olmadığını ifade eder. Bunun yanında Spengler'ın iddia ettiği gibi medeniyetler bütünsel sistemler de değildir. Bu yüzden medeniyetlerin doğma zamanları kesin bir dille belirlenemez ve ölümlerinin de tam anlamıyla gerçekleştiği söylenemez.²²⁷

Eleştirilen bir diğer nokta ise Spengler'ın medeniyetlerin doğuşuna yerleştirdiği gizemdir. Örneğin Kafesoğlu, bu konuda Spengler'ın medeniyet olgusunu daha karmaşık ve karanlık hâle getirdiğini ifade etmektedir.²²⁸ Sorokin'e göre ise Spengler, medeniyet ve kültürlerin doğuşunu yaratıcı kozmik kuvvetleri bağlayarak büyük medeniyetlerin doğuşu hakkında “niçin, nasıl, nerede?” gibi soruları cevapsız bırakmıştır.²²⁹

Spengler'ın kültürler arasındaki etkileşim ve alış-verişini tamamen saf dışı bırakmış olması bir diğer eleştiri konusudur. Bu konuda Toynbee, kültürlerin karşılıklı etkileşim içinde olduklarını savunarak Spengler'dan ayrılır. Ona göre “Bütün toplumlar sürekli olarak birbirlerini etkilerler. Türein yaşayan bütün temsilcileri, sadece hayatta kalan çağdaşlarının değil, aynı zamanda gelip geçmiş bütün toplumların miraslarının da etkisi altındadır.”²³⁰ Sorokin de kültürler arasında etkileşimin varlığına değinerek Spengler'ı eleştirmiştir.²³¹

Buna rağmen, Spengler'ın Batı insanının dar ufkunu ve yanlı bakışını tahlil etmesi yerinde bir yaklaşımdır. O, Batılı çağdaş düşünürlerin dünya tarihini ele alırken diğer medeniyet ve kültürlerin de varlığını göz ardı etmeksizin kavranması taraftarıdır.

Sorokin'e yönelik eleştiriler daha çok onun kültür üst-sistemlerine yöneliktir. Çünkü O, kültür üst-sistemlerinde bir evreden diğerine geçişi sağlayan unsurun ne olduğunu tam olarak işaret edememiştir. Ona göre, kültür üst sistemleri içlerindeki saklı

²²⁷ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 11, 79, 16.

²²⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 25.

²²⁹ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 25.

²³⁰ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 46.

²³¹ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 348.

güçlerden dolayı bir diğer evreye geçmektedir.²³² Toynbee ve Spengler'ı bu açıdan eleştirmesine rağmen, kendisi de kültür üst-sistemlerine gizemli bir güç yerleştirdiğini kabul eder. Toynbee ise, Sorokin'in sosyo-kültürel sistemlerin oluşmasında tek yönlü etkileşimi fazlaca ileri götürdüğü kanaatindedir.²³³

Fukuyama'ya yönelik eleştiriler ise daha çok onun Batı liberalizmini tek taraflı algılaması etrafında toplanmıştır. O, dünya üzerinde tek geçerli sistem olarak liberalizmi göstermektedir. Amerikalı tarihçi Gertrude Himmelfarb'ın da ifade ettiği gibi dini, milliyetçi ve ırkçı ideolojilere dünya çapında önemi olmayan hareketler olarak bakmaktadır. Oysa asıl incelenmesi gereken konular bunlardır.²³⁴ Huntington ise liberalizmin karşısında milliyetçilik ve piyasa komünizmi gibi farklı alternatiflerin bulunduğunu ifade etmektedir. Daha da önemlisi, laik ideolojilerin dışında din her türlü dini alternatifte yer almaktadır. Modern dünyada din, insanları harekete geçiren belki de en temel güçtür.²³⁵

Fukuyama'ya yönelik eleştirilerden bir diğeri ise, çağdaş liberal toplumların içinde buldukları ahlâkî ve ruhsal çöküntünün ciddiyetinin Fukuyama tarafından yeterince algılanmadığına yöneliktir. Fukuyama, Batı medeniyetinin akli ve yaratıcılığı ile bütün gereksinimlerinin ve noksanlıklarının üstesinden geleceği kanısındadır.²³⁶ Batı dışındaki toplumların sorunları ise üzerinde durulmaya değmeyecek konulardır. Ona göre, Üçüncü Dünya ülkeleri çatışma ve sefaletle boğuşmaktadır. Onların bu durumu için yapacak bir şey de yoktur. Bu yüzden dünyanın büyük ve gelişmiş ülkeleri dikkate değerdir.²³⁷ Örneğin Bulaç'a göre, Fukuyama dünyayı, zenginler ve yoksullar şeklinde ikiye bölmüştür. Bir tarafta giderek artan açlık, yoksulluk, diğer tarafta ise liberalizmin rahatlığı ve nimetleri içinde yaşayan dünya nüfusuna oranla bir avuç insan. Böyle bir çelişki ve adaletsizliğin uzun yıllar boyunca süreceği nasıl iddia edilebilir? Dünyanın bir kısmı çatışmalar ve sefalet içinde yaşarken, nasıl liberal toplumlar bundan hiç etkilenmeden hayatlarına devam edeceklerdir?²³⁸

²³² Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

²³³ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 64.

²³⁴ Gertrude Himmelfarb, "Fukuyama'ya Cevap", *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 63.

²³⁵ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yay., İstanbul 2005, s. 86.

²³⁶ Fukuyama, *Büyük Çözülme*, s. 184.

²³⁷ Fukuyama, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?*, s. 43.

²³⁸ Bulaç, "Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu", *Tarihin Sonu mu?*, s. 117.

Fukuyama liberalizmin, “tarihsel olarak dini açıdan zayıf bir temele”²³⁹ dayandığını ifade etmiştir. Siyaset bilimci Ali Mazrui komünizmin, İslâmî direnişin sonucunda çöktüğünü ileri sürer. Çünkü Komünizm birçok ülkede benimsenmişken, hiçbir Müslüman ülkesinde yer edinememiştir. Aynı zamanda İslâm, Batı’nın üstesinden gelemediği birçok toplumsal ve bireysel sorunların üstesinden gelmektedir. Dolayısıyla dünya tarihinde Müslümanlar, yapıcı bir rol üstlenmiştir ve gelecekte de bu görevine devam edecektir.²⁴⁰ Özel’e göre liberal demokrasi, İslâm’ı kesin bir düşman olarak ilan etmemiştir. Dünya sistemi İslâm’ın etkisini azaltmak ve tehdit unsuru olmaktan çıkarmaya çalışmaktadır. Eğer Batı, İslâm’ı direkt düşman ilan ederse, ölüm-kalım çatışması içinde kendini bulabilir. İslâm’ı ancak kontrol altında tutarak tehditlerinden sakınabilir.²⁴¹

²³⁹ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s. 41.

²⁴⁰ Ali A. Mazrui, “Tarihin Sonu ve İslam”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 146-147.

²⁴¹ İsmet Özel, “Sistem İslam’la Hesaplaşacak mı?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara 2005, s. 94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HUNTINGTON'NIN MEDENİYET ANLAYIŞI

4.1. Medeniyetin Tanımı ve Özellikleri

Huntington, kültürü; bir toplumu, bir grubu ya da bir milleti bir diğerinden ayıran dil, din, gelenek, tarih gibi bağlayıcı ve birleştirici öğeler topluluğu, medeniyeti ise kültürün en kapsamlı ve en yüksek formu olarak tanımlamaktadır. Ona göre medeniyet kültürel bir varlıktır. Köyler, bölgeler, etnik gruplar, milliyetler, dini gruplar, kültürel çeşitliliğin farklı seviyelerinde ayrı kültürlerle sahiptir. Güney İtalya'daki bir köyün kültürü, Kuzey İtalya'daki bir köyün kültüründen farklı olabilir. Fakat her ikisini de Alman köylerinden ayıran ortak bir kültürü vardır. Avrupalı toplumlar, Arap ve Çin toplumlarından farklı kültürel unsurlar paylaşmaktadır. Bu bağlamda medeniyet, insanların kendilerini diğer türlerden ayırt etmenin yanında, sahip oldukları en yüksek kültürel gruplaşma ve en geniş kültürel kimlik seviyesidir. Medeniyetler dil, tarih, din, âdet, kurumlar gibi ortak unsurların yanında, insanların öznel olarak kendilerini teşhis etmeleriyle tarif edilir. İnsanlar çeşitli kimlik seviyelerine sahiptirler. Roma'da oturan bir kişi kendini bir Romalı, bir İtalyan, bir Katolik, bir Hıristiyan, bir Avrupalı, bir Batılı olarak tanımlayabilir. İnsanlar kimliklerini yeniden adlandırabilirler ve bunun neticesinde medeniyetlerin içeriği ve sınırları değişir.²⁴²

Huntington, dil, din, tarih ve gelenek gibi ortak unsurların eşliğinde en geniş ve en yüksek seviye ulaşan kültürel yapılanmalara dikkat çekmiştir. Pek tabii, bir köyün kültürü ait olduğu medeniyetin kültüründen tamamen farklı değildir. Fakat medeniyetten söz ederken örneğin; Fransa'daki bir köyün Türkiye'deki bir köyden dil, din ve gelenek bakımından farklı bir yapı içinde olması Fransız köyüne medeniyet çatısı altına girme hakkını vermez. Müşterek kültür etrafında kümelenen insanların ortak dil, din, gelenek, âdet, tarih ve kurumlar bakımından en yüksek seviyede bulunuyor olmalarının yanı sıra, böyle bir kültürün taşıyıcısı olan insanların ait oldukları

²⁴² Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay. Ankara 2006, s. 25

medeniyetin çatısı altında ortak kimliklerini tanımlamaları da gerekmektedir. Bu bağlamda Fransa'nın bir medeniyete ait olup olmadığı dil, din, tarih ve gelenekler bakımından müştereklik bağlantısı olan diğer toplumların varlığı ve Fransızların kendilerini en geniş oranda nasıl tanımladıkları ile ortaya konulabilir. Yani burada kültürel kimlik ön plana çıkmıştır. Peki, bir medeniyet tanımında maddi olmayan kültür öğelerinin yanında maddi olan kültür öğelerinin yeri nedir?

Alman geleneğinde kültür kavramının içini dolduran din ve düşünsel - dil, felsefe, sanat gibi - yapıları, Huntington kendi tezinde Fransız ve İngiliz geleneğindeki medeniyet sözcüğü ile vasıflandırmıştır. Böylece medeniyet; tarih, gelenek, din gibi maddi olmayan unsurlardan oluşmakta ve kültürel kimliğe vurgu yapmaktadır.²⁴³ Huntington, medeniyetin içeriğini oluşturan unsurların yanı sıra, ileriki bölümlerde göreceğimiz üzere maddi olan unsurların da ismini zikredecektir.

Medeniyetlerin Özellikleri: Huntington'a göre medeniyetler birçok şeyi içermektedir. Medeniyetlerin temel öğeleri, medeniyet kavramına başvurulmadan anlaşılabilir. Medeniyetlerin belirgin sınırları, kesin bir başlangıç ve sona eriş tarihleri yoktur. Ona göre, halklar kimliklerini yeniden tanımlamaktadır. Bu, medeniyetlerin oluşumunu ve biçimini zaman içinde değiştirmektedir. Farklı halkların kültürleri birbirleri ile etkileşme ve örtüşme gösterdiğinden, medeniyetlerin kültürlerinin birbirlerine benzemesi ya da farklılık göstermesi büyük ölçüde değişiklik göstermektedir. Buna rağmen medeniyetler anlamlı varlıklardır ve onları ayıran çizgiler her zaman kesin olmasa da gerçektir. Medeniyetler ölümlü olmalarına rağmen çok da uzun ömürlüdürler. Medeniyetler siyasal değil, kültürel varlıklardır. Bu yüzden medeniyetler, hükümetlerin yaptığı hiçbir şeyi yapmamaktadır.²⁴⁴

Huntington'nun, sıraladığı medeniyet özelliklerine ekleyebileceğimiz bir diğer madde ise, kültürlerin statik değil, dinamik yapıda olduğudur. Bir toplumda hâkim olan inançlar, davranışlar bir ya da iki nesil öncesine göre çok farklı bir şekilde değişmektedir. Örneğin, 1950'lerde İspanyol kültürü, geleneksel, otoriter, hiyerarşik ve dini kökenli olarak tanımlanmaktaydı. Ancak, 1970'li ve 1980'li yıllarda İspanyol davranış ve değerlerin ifadesinde bu kelimelerin çok az yeri kalmıştır.²⁴⁵ Örnekte de

²⁴³ Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, s. 33.

²⁴⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 46-52.

²⁴⁵ Huntington, "Üçüncü Demokrasi Dalgası", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 159.

görülebileceği üzere kültürler değişir, gelişir, etkilenir, etkiler ve bu açıdan iletişime kapalı olmayan geçirgen gözeneklere sahiptir. Farklı toplumlarla en ufak bir iletişim dahi bu gözeneklerden değişime yol açacak bir takım unsurların sızmasına neden olacaktır. Toplumlar ve yönetimler gözlerinin gördüğü, kulaklarının duyduğu farklılıklara kayıtsız kalmaz. Kültürler arası etkileşim ya da kültürel öge aktarımı her an gerçekleşen bir süreçtir ve bu değişim yüzeysel bir değişim değildir. Bu, zihinlerin ve dünyaya bakışın değişme sürecine işaret etmektedir. Farklı toplumlardan alınan unsurlar zamanla o toplum hayatının bir parçası olmakta ve onları sindirebilme düzeyinde zihinsel bir değişim gerçekleştirilmektedir. Esasında bu kültürel bir sentezdir.

Huntington, medeniyetlerin ölümlü varlıklar olduğunu kabul etse de gayesi bu sonu mümkün olduğu kadar uzaklaştırmaktır. Her ne kadar medeniyetler, gök kubbede çakılı bir yıldız gibi döngüsel bir hareketin parçası olmasalar da er geç çevresine ışık saçan gücünü kaybederek matlaşacak ve sonunda taşlaşacaktır. Huntington ise, mümkün mertebe parlaklığını geç kaybedecek bir Batı medeniyeti oluşturma çabasındadır. Huntington, Batı'ya verdiği bu ayrıcalığın nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Tüm medeniyetler benzer doğma, büyüme ve yok olma süreçlerinden geçer. Batı izlediği gelişme şekli bakımından değil, ama değerlerinin ve kurumlarının farklı niteliğinden ötürü diğer medeniyetlerden ayrılır. Bunlar en dikkat çekici biçimde, Batı'nın modernliği icat etmesini, dünya çapında genişlemesini ve diğer toplumların gıpta ettiği bir konuma ulaşmasını olanaklı kılan Hıristiyanlığı, çoğulculuğu, bireyciliği ve hukuk devletidir. Batı'nın bu tip özellikleri tek bir kümede toplandığında yalnızca Batı'ya özgüdür.”²⁴⁶

4.2. Medeniyet Sınıflaması

Huntington, günümüzde sekiz medeniyetin varlığından bahseder. Bunlardan ilki, Ortodoks Rus medeniyetidir. Diğeri Çin kültürünü, Güneydoğu Asya'daki ya da Çin'in dışındaki başka yerlerin, Vietnam ve Kore'nin kültürünü de kapsayan Sinik medeniyetidir. Bir diğeri Japon medeniyetidir ki bazı bilim adamları Çin ve Japon kültürlerini Uzak Doğu medeniyeti olarak tanımlarken bazıları Japon kültürünü ayrı ve bağımsız bir medeniyet olarak tanımlar. Bir diğeri medeniyet ise Hindu medeniyetidir. Arap yarımadasında doğup Kuzey Afrika, İber yarımadası, Orta Asya, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya yayılan İslam medeniyeti de günümüz medeniyetlerindedir. Batı medeniyetinin ise, M.S 700 ya da 800 yıllarında doğduğu kabul edilir. Bu medeniyetin,

²⁴⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 468.

Avrupa, Kuzey Amerika ve Latin Amerika şeklinde üç kolu olduğu çoğu bilim adamı tarafından kabul edilmektedir. Bunlardan Latin Amerika, Batı medeniyeti içinde bir alt medeniyet olarak ya da Batı ile çok yakın ilişki içinde ayrı bir medeniyet olarak düşünülebilir. Dolayısıyla Batı, Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeleri kapsamaktadır. Son olarak da Afrika medeniyeti eklenebilir.²⁴⁷

4.3. Yeni Dünya Düzeni ve Medeniyetler Çatışması

4.3.1. Soğuk Savaş'ın Kültüre Etkileri

Huntington Soğuk Savaş'ın ardından toplumların hayatlarında yeniden canlanışa geçen din ve kimlik konularına değinmektedir. Ona göre, Soğuk Savaş sonrasında en dikkat çekici gelişmesinden biri insanların manevî dünyalarındaki boşlukları bir dinle doldurma gereksinimleridir. 20. yüzyılın ikinci yarısında dinin küresel uyanışı ortaya çıkmıştır. Bu uyanış, daha önce inançları olmayan toplumlarda bazı dinlerin yayılmasında etkili olmuştur. Daha büyük ölçekte ise, toplumların geleneksel dinlerine dönmelerine, kendi dinlerini canlandırmalarına ve yeni anlamlar vermelerine neden olmuştur. Daha önce dine üstün körü inananlar, yeniden dinlerine güçlü bir biçimde bağlanmaya, yaşamaya ve yaşamlarıyla ilgi kurmaya başlamışlardır. Bu yeniden doğuş hemen hemen bütün toplumlarda, insanların günlük hayatında, hükümetlerin projelerinde ve ilgi alanlarında kendini göstermektedir. Bu yeniden dirilme eski Komünist ülkelere bakıldığında daha net anlaşılmaktadır. İdeolojilerin çöküşünden doğan boşluk, Arnavutluk'tan Vietnam'a kadar dini uyanışlarla doldurulmuştur. Rusya'da Ortodoksluk yeniden dirilmeye başlamıştır. 1994 yılında yirmi beş yaş altındaki insanlardan yüzde otuzu ateizmi bırakıp Tanrı'ya inanmaya başlamışlardır.

Huntington'a göre, küresel dinsel uyanışın en önde gelen, en açık ve en güçlü nedeni, 20. yüzyılın ikinci yarısında dünyayı sarsan sosyal, ekonomik ve kültürel modernleşmedir. İnsanlar kırsal kesimlerden kentlere göç etmişler, yeni işler edinmişler, yabancılarla ilişkiler kurmuşlar ve yeni ilişkiler sistemi içinde kendilerini bulmuşlardır. Bu ise insanların yeni kimlik kaynaklarına, yeni topluluk biçimlerine ve yeni ahlaki ilkelere gereksinim duymalarına yol açmıştır. Din, bu gereksinimleri karşılayabilmektedir. Hızlı toplumsal değişikliklerin olduğu bir dönemde daha önceki kimlikler ortadan kalkmakta, yeniden tanımlanma ve yeni kimliklerin yaratılması

²⁴⁷Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s.53-57

ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. “Ben kimim?”, “Ben nereye aidim?” sorularına din, tatminkâr yanıtlar vermekte ve dinsel gruplar küçük sosyal grupların yerini almaktadır.²⁴⁸

Küresel ölçekte dinlerin uyanışı, din-kültür bağlantısının güçlenmesine ve dinin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Din-kültür bağıntısı Huntington’ın, dinin medeniyetler üzerinde etkisini ve belirleyiciliğini göstermektedir. Din ve kültür arasındaki ilişki, çıplak gözle görülebilecek türden değildir. Din açısından değerlendirecek olursak, kültür üzerindeki etki ve belirleyicilik gücü oldukça fazladır. Aynı zamanda insanları bir araya getirme, ortak bir zihniyetin etrafında toplama büyüğü de vardır. Örneğin, A ülkesinden B ülkesine göç eden insanların belirli bir mevkîye yerleşmelerinde ve birbirleriyle ilişki kurmalarında din etkin bir rol üstlenecektir. Peki, din medeniyetlerin değerleri, kültürleri, sosyal hayatları üzerinde nasıl bir değişime yol açabilir? Huntington bu konuda dinin, medeniyetler arasındaki sınırları belirginleştirici bir etki yaratacağını savunur ve bu durumu şöyle dile getirir:

“Medeniyetler arasındaki değerler, sosyal ilişkiler, gelenekler ve yaşama bakış açıları ile felsefi varsayımlar ciddi bir biçimde farklılık göstermektedir. Dünyanın büyük bir kısmında dinin yeniden canlanması bu kültürel farklılıkları çoğaltmaktadır. Kültürler değişebilir ve kültürlerin ekonomi ile politika üzerine etkileri bir dönemden diğerine farklılık gösterebilir. Yine de kültürler arasındaki ekonomik ve siyasal gelişmedeki temel farklılıklar, bunların farklı kültürlerinden kaynaklanmaktadır.”²⁴⁹

Huntington göre, medeniyetler birbirinden tarih, dil, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşmaktadır.²⁵⁰ İdeolojilerin, ekonominin ve siyasetin geri planda kaldığı medeniyetler arasındaki ilişkilerin odak noktası din merkezli kültürdür. Medeniyetler insanlığı birleştirmekte ve bölmektedir. İnsanların kendilerini tanımladıkları ve uğrunda ölümü göze alıp savaştıkları siyasî, iktisadî çıkarlar değil, inanç, gen ve ailedir.²⁵¹ Huntington, insanların uğruna ölüme gitme nedenlerinin kaynağı olarak kültürü göstermesi çok ciddi bir kırınım noktası yaratmaktadır. Özellikle din gibi her an savaş ya da barış nedeni olabilecek bir güce, uluslar arası siyaset sahnesinde başrolü vermek ve insanları birleştiren ya da bölen unsurlar olarak din, aile, tarih gibi bir toplumun kimliliğini oluşturan unsurları göstermek, barışçıl bir geleceğin umut ışıklarını söndüreceklerdir.

²⁴⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 131-134.

²⁴⁹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 27.

²⁵⁰ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 26

²⁵¹ Huntington, “Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyanın Paradigmaları”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 88.

Aslında din, birçok bölgede, ülkede ya da ilkel kabiledede çatışmalara ve savaşlara neden olabilmektedir. Lâkin bu çatışma ve savaşıların nedeninin din olarak algılanması ya da aksettirilmesi ne denli doğrudur? Dinin çatışmaların kaynağı olmadığını anlatan güzel bir Kuzey İrlanda hikâyesi vardır. Belfast adındaki olay kahramanı karanlık sokakların birinde yürürken birden ensesinde bir silah hisseder. Silahlı kişi “Katolik misin, Protestan mısın?” diye sorar. Belfast kekeleyerek “Ben Ateistim” der, silahlı kişi ise, “Katolik Ateist mi, yoksa Protestan Ateist misin?” der.²⁵² Dost ya da düşmanın bu hikâyeye benzer bir şekilde belirleme amacı güden Huntington’ın, dine biçtiği üstün rol hemen hemen aynı işlevi görmektedir. Örneğin, Müslümanların ve Hıristiyanların her biri ayrı bir medeniyet oluşturmakta ve bu sınırlar dine dayalı çizilmektedir. Böylece farklı medeniyetlerin insanları, düşman olarak kendi dinlerinin dışında bir dine mensup olan insanları görmeye itilmektedir. Söz gelimi Çinlilerin, başka bir medeniyetin insanlarıyla çatışıp çatışmama olasılığı, kendilerinden farklı bir dine mensup insanlar tarafından bir tehdit ya da saldırıya maruz kalma durumuna bağlıdır.

Huntington’a göre bütün bu olaylar neticesinde küresel siyasetin, kültür çizgileri boyunca yeniden şekillendiği görülmektedir. Benzer kültüre sahip halklar ve ülkeler bir araya gelirken, kültürleri farklı halklar ve ülkeler birbirlerinden ayrılmaktadır. İdeolojilerin ve süper güçlerin belirlediği kamplaşmaların yerini, kültür ve medeniyetin belirlediği kamplaşmalar almaktadır. Siyasal sınırlar, etnik, dinsel ve medeniyetin sınırlarıyla çakışacak şekilde yeniden çizilmektedir. Medeniyetler arasında fay hatları küresel siyasette çatışma hatları haline gelmektedir. Soğuk Savaş döneminde bir ülke tarafsız kalabilmekte ya da güvenlik ve güç dengesi konusunda hesaplar yaparak ideolojik tercihleri dâhilinde karar verebilmekteydi. Oysa günümüzde ortaklık ve düşmanlıklardaki temel etken kültürel kimliktir. Bir ülke, kamplaşmalardan uzak durabilir ama kimliksiz yapamaz. Örneğin, “Hangi taraftansınız?” sorusunun yerini, “Kimsiniz?” sorusu almıştır. Bir devletin kültürel kimliğini, dünya siyasetindeki yerini, dostlarını ve düşmanlarını belirleyebilmek için bu soruya yanıt verilmek zorundadır.

1990’lı yıllarda küresel bir kimlik patlamasına dünya tanık olmuştur. İnsanlar “Biz kimiz?”, “Nereye aidiz?” ve “Bizden olmayanlar kimlerdir?” şeklinde sorular sormuşlardır. Sadece Yugoslavya gibi yeni ulus devlet kurmaya çalışan halklar arasında değil, Cezayir, Kanada, Çin, Almanya, Büyük Britanya, Hindistan, İran, Japonya,

²⁵²Peter L. Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 394

Meksika, Fas, Rusya, Güney Afrika, Suriye, Tunus, Türkiye, Ukrayna ve ABD gibi ülkelerde de kimlik sorunu yaşanmıştır. Kimlik sorunun yaşandığı bir dönemde insanlar kan ve inanç bağlarına, itikada ve aileye önem vermektedirler. Halklar, ecdadı, dini, dili, değerleri ve kurumları kendilerine benzeyen halklarla bir araya gelirler ve bu özellikler bakımından kendilerinden farklı olan halklara uzak dururlar.²⁵³ Bu konuda, Avrupa'da Soğuk Savaş sonrasında farklı kimliklerin arasına çekilen sınır ve yakın zamanda ola gelen İsviçre'nin minare yasağı örnek olarak verilebilir.

Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'ya dünyanın değişik bölgelerinden kontrolsüz insan hareketi başlamıştır. Bu yasa dışı göçler, Avrupa'da yabancı düşmanlığı yaratmıştır. Bu insanlar imkânların sınırlı olduğu, geri kalmış bölgelerde yaşamaya başlamış ve bu hayat koşulları onları suç üretmeye yöneltmiştir. Bu değişim Avrupalıları dışarıdan gelene düşmanlık beslemeye sevk etmiştir. Göçle gelen insanları ötekileştirme ve giderek onları hor görme, dışlama eğilimi baş göstermiştir. Benzer şekilde farklı dinlerden, farklı milletlerden hatta dinsizlerden oluşan çeşitliliği bir potada eritmeyi esas alan İsviçre'nin minare yasağı Müslümanları ötekileştirmekte ve araya bir duvar çekmektedir.²⁵⁴ Görüldüğü üzere örneklerden ilkinde, yabancı bir kültüre olan güvensizlik, diğerinde ise yabancı bir dinden duyulan rahatsızlık vardır.

Peki, ortak kültür özellikleri halklar arasında yakınlaşmayı kolaylaştırırken, neden kültürel farklılıklar ayrılıkları ve çatışmayı destekler? Çünkü herkesin sahip olduğu - akrabalık, mesleki, kültürel, kurumsal, bölgesel, eğitime, parti taraftarlığına ve ideolojiye dayalı - kimlikler birbirini pekiştirecek ya da rakip olabilecek özelliklerdir. İkincisi, bu durum toplumsal-ekonomik modernleşmenin bir sonucudur. Modernleşme birey düzeyinde daha anlamlı kimliklere ihtiyaç duyulmasına, toplum düzeyinde ise, Batı dışındaki toplumların yerli kimliklerinin ve kültürlerinin yeniden canlanmasına neden olmaktadır. Üçüncü olarak, hangi düzeyde olursa olsun kimlik bir "öteki"yle bağıntılı olarak tanımlanmaktadır. Bir medeniyete, ırka, kabileye mensup varlığın ya da devletlerin farklı kimliğe sahip varlık ya da devletlerle ilişkileri farklı olmuştur. Medeniyet-içi olanlar ile medeniyet-dışı olanlar arasındaki davranış farklılıkları; karşdakine duyulan üstünlük ya da aşağılık duygusu, farklı oldukları düşünülenlere karşı duyulan korku ve güvensizlik, dil ve medeni davranış farklılığından kaynaklanan

²⁵³ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 173-174.

²⁵⁴ Gamze Coşkun, Doç. Dr. Mehmet Özcan: "İsviçre'de Minare Yasağı ve Yasağın Türkiye-AB İlişkileriyle Bağlantısı", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1224>, (10.02.2010)

iletişim kurma zorluğu, başka insanların temel varsayımlarına, toplumsal ilişkilerine, isteklerine ve toplumsal pratiklerine yabancı olma gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır. Dördüncüsü, insanların, toprak, zenginlik ve kaynaklar üstünde denetim kurma çabaları farklı medeniyetlere mensup devletler ve gruplar arasında çatışmaların kaynağı olmuştur. Aynı zamanda kültürel gruplar arasındaki çatışma kültürel sorunları da içerebilir. Marksizm ile liberal demokrasi arasındaki laik ideoloji farklılıkları çözüme kavuşmasa da tartışılabilir. Diğer yandan, Hindular ile Müslümanların Ayodha'da tapınak mı, camii mi yoksa her ikisinin birden mi inşa edileceği sorunu çözüme kavuşturulamaz. Beşinci olarak insanın kaderi çatışma olduğundan her yerde hazır ve nazır durumdadır. İş dünyasında rakipler, eser vermede yarışçılar, siyasette muhalifler kendilerini tanımlayabilmek ve motivasyon için düşmanlara ihtiyaç duymaktadırlar.²⁵⁵

4.3.2. Medeniyetlerin Yapısal Değişikliği

Huntington'a göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ülkeler ve medeniyetler arasındaki bağıntı değişmiş; organik, çekirdek, yalnız, parçalı ve bölünmüş sıfatlarıyla nitelendirilen yeni devletler oluşmuştur. Organik devlet, kültürel olarak tek bir medeniyetle özdeşleşmiş devlettir. Örneğin, Mısır, Arap-İslam medeniyetiyle ve İtalya, Batı Avrupa medeniyetiyle özdeşleşmiştir. Bir medeniyetin temel kaynağı ya da kaynakları çekirdek devlet ya da devletler içinde bulunmaktadır. Çekirdek devlet, bir medeniyetin en güçlü ve kültür bakımından merkezi devletidir. Çekirdek devletlerin yapısı ve rolleri medeniyetten medeniyete ve zaman içinde değişiklik göstermektedir. Örneğin, Batı medeniyetinin ABD ve Fransız-Alman çekirdek devletleri vardır. İslam, Latin Amerika ve Afrika çekirdek devleti yoktur. Bunun nedeni kısmen Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika'da Batılı güçlerin uyguladığı emperyalizmdir. Yalnız ülke ise diğer toplumlarla kültürel bir ortak noktası olmayan ülkelerdir. Bu ülkelerin en önemlisi Japonya'dır. Ayrık ülke ise, farklı medeniyetlere mensup büyük grupları barındırmaktadır. Belli bir medeniyete mensup çoğunluk, devleti kendi siyasal aracı olarak tanımlamaya, kendi dilini, dinini ve simgelerini devletin dili, dini ve simgesi haline getirmeye kalkıştığı zaman bölünmeler ve gerilimler baş göstermektedir. Medeniyetler arası bölücü fay hatlarındaki çatlak en fazla Soğuk Savaş dönemindeki ülkelerde göze çarpmaktadır. İdeolojilerin yerini kültür aldığından Yugoslavya ve Sovyet Birliği yeni ülkeler halinde bölünmüştür.

²⁵⁵ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 178-182.

Özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrası ortaya çıkan bölünmüş ülkeler yeni bir kimlik yeni bir aidiyetlik arayışı içine girmiştir. Huntington'a göre, bölünmüş ülke tek bir başat kültüre sahiptir ama o ülkenin liderleri ülkenin başka bir medeniyete kaymasını istemektedir. Rusya, Avusturya, Meksika ve Türkiye bölünmüş ülkeler içindedir. Bu bölünmüş ülkelerin başarıyla medeniyet değiştirebilmeleri için bir takım şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. İlki, ülkenin önde gelen siyaset ve ekonomi seçkinleri bu hamleyi desteklemeli ve istekli olmalıdır. İkincisi, halk bu atılıma gönüllü olmalıdır. Üçüncüsü, ev sahibi olan medeniyetteki başat unsurlar bu hamleyi kucaklamakta gönüllü olmalıdır. Kimliğin yeniden tanımlanması uzun, kesintili ve siyasal, toplumsal, kültürel ve kurumsal açıdan sancılı olacaktır. Bu tarz girişimler hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁵⁶

Huntington'a göre, Soğuk Savaş sonrası kimlik arayışı neredeyse bütün dünyayı sarmıştır. Bu arayışta başarısız olan en çarpıcı ülke Türkiye'dir. O, genele yayılmış kimlik arayışına ve Türkiye'nin Batılılaşma hareketlerine şöyle yorum getirir: Avusturya Asya'da kimlik arayışına girerken, Rusya, Meksika ve Türkiye Batı'yı kendi toplumlarının içine almaya ve kendi toplumlarını da Batı'nın içine katmaya girişmiştir. Bu girişimde kendi kültürlerinin ne kadar güçlü, dirençli, koyu kıvamlı olduğunu, kendilerini yenileme, Batılı ithalata karşı direnme konusunda güçlerini ispatlamışlardır. Kemalist tepki bu yolda başarısız olmuştur. Batılı olmayan toplumlar modernleşecekse bunu Japonya'nın yaptığı gibi kendi değer, kurum ve kültürüne dayanarak yapmalıdır.²⁵⁷ Dünya sahnesi modernleşen ve modernleşemeyen ülkelerin rol aldığı bir düzen haline gelmiştir. Huntington, özellikle Kemalist yönetimin modernleşme yolunda başarısızlığını vurgulamıştır. Bu başarısızlığın nedeni Türkiye'nin tarih, gelenek, din ve dil bakımından tamamen farklı olan Batı medeniyetinin modernleştiği tarz ve yöntemde modernleşme ve Batılılaşma yolunu seçmiş olmasıdır. Gerçi, Türkiye Batılılaşma hareketlerini Batı'nın değer ve kurumlarıyla değil, kendi değerleri ve kurumlarıyla yapsa da başarılı olamayacaktır. Peki, Batı'dan yüz çeviren Türkiye ne yapmalıdır?

Huntington'a göre, Türkiye yüzünü İslâm ülkelerine dönmelidir. İslâm'ın önderliğini elinde bulunduran bir Türkiye, İslâmî terör tehdidine karşı Batı'nın güvenliğini sağlamada önem arz edecektir. Ona göre, ülkeler - özellikle çekirdek devletler - kendileriyle benzer kültüre sahip ülkelerle aynı tarafta olma ve ortak kültür

²⁵⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 190-198.

²⁵⁷ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 223.

paylaşmadığı ülkelere karşı denge kurma eğilimi gütmektedir. Çekirdek devletlerin gücü, kendisine benzer kültüre sahip ülkeleri kendine çekerken, farklı kültürden ülkeleri itmektedir. Çekirdek devletler diğer ülkelerin halklarını kendi içine katma ya da egemenlik kurma girişiminde bulunabilir ve bu haklarda bu girişime direnebilir ya da sıyrılmaya çalışabilir. Örneğin, Vietnam ve Çin Konfüçyüsçü ülkeler olmalarına rağmen, aralarında tarihsel bir düşmanlık hep olmuştur. Zamanla kültürel ortaklık ve güçlü ve kapsamlı bir medeniyet bilincinin gelişmesi tıpkı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, bu ülkeleri bir araya getirebilir.²⁵⁸

İslâm çekirdek devletten yoksundur ve bu durum İslâm'ı niteleyen iç ve dış çatışmalara büyük katkı sağlamıştır. Kendi lideri olmadığından kenetlenemeyen İslâm, bu zayıflığının yanında diğer medeniyetler için bir tehdit unsurudur. Ekonomik kaynaklara, askerî güce, İslâmî kimliğe, güçlü bir örgütlenmeye, ümmete, siyasal ve dinsel düzeyde liderlik edebilecek bir ülkeye ihtiyacı vardır, fakat İslâm devletlerinin hiçbiri bu özelliklere sahip değildir.²⁵⁹ Türkiye İslâm'ın çekirdek devleti olmak için gerekli tarihe, nüfusa, orta düzey ekonomik gelişmeye, ulusal birliğe, askerî yetenek ve geleneğe sahiptir. Fakat Türkiye'nin kendini laik bir toplum olarak tanımlaması, bu rolü Osmanlı imparatorluğundan devralmasını engellemiştir. Türkiye kendini laik bir toplum olarak tanımladığı sürece İslâm'ın liderliğine soyunma olasılığı yoktur.²⁶⁰

4.3.3. Medeniyetler Çatışması

Yenidünya düzeninde farklı kültürel yapılar, uluslararası ilişkileri belirlemede etkin rol üstlenmiştir. Dünya sahnesinde artık medeniyetler ve aralarındaki ilişkiler boy göstermektedir. Huntington'a göre, "ulus devletler dünya olaylarında temel aktörler olarak kalmaktadır. Ulus devletlerin geçmişte olduğu gibi güç ve servet aynı zamanda da kültürel tercihler, ortaklaşa sahip olunan şeyler ve farklılıklar tarafından biçimlendirilmektedir. En önemli devlet gruplaşmaları artık Soğuk Savaş'ın üçlü bloğu değil, dünyanın yedi veya sekiz temel medeniyetidir."²⁶¹ Amerikalı siyaset düşünürü Dallmayr'ın ifade ettiği gibi: "dünya arenasının baş aktörleri olarak devletler (ya da diğer kamusal örgütler) düzeyinden (sadece yöneten seçkinlerin değil, aynı zamanda da)

²⁵⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 226.

²⁵⁹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 261.

²⁶⁰ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 263.

²⁶¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 25.

sıradan halkın hayatlarına can veren cihanşümül anlam kalıpları olarak kültürler düzeyine geçiş”²⁶² açıkça görülmektedir.

Devlet merkezli dünya siyaseti yerini medeniyetlerce tayin edilen bir yapılanmaya bırakmıştır. Huntington’a göre, yeni düzen devletlerarası çatışmalara değil, medeniyetler arası çatışmalara tanıklık edecektir. Aslında birçok düşünürü göre, medeniyetler çatışması fikri Bernard Lewis tarafından “The Roots of Muslim Rage” adlı yazıda kullanılmıştır ve dolayısıyla yeni bir fikir değildir. Lewis, şöyle der: “Şu an daha net görülüyor ki, biz meselelerin ve politikaların ve bunları takip eden devletlerin düzeyini oldukça aşan bir ruh hali ve hareketle karşı karşıyayız. Bu medeniyetler çatışmasından aşağı kalır değil.”²⁶³ Her iki düşünür, ulus devletlerin siyasi yapılanmalarını kapsayan ve aynı zamanda aşan, bütün dünya toplumlarının sahip olduğu kültür düzeyine dikkat çekmiştir. Lewis’ten de önce medeniyetler çatışması tezini telaffuz eden Toynbee’dir. O, medeniyetler ve dinler arasında çatışma fikrini yüz yıl kadar önce ortaya atmıştır. Medeniyetlerin tarihi temelinde dinler vardır fikrini ileri sürmüştür ve bu fikre Türk bağımsızlık Savaşı’nı gözlemleyerek ulaşmıştır.²⁶⁴

Huntington medeniyetler çatışması tezini özetle şöyle ifade etmektedir: Dünya politikası yeni bir aşamaya girmiştir ve bundan sonraki süreç hakkında tarihin sonu, rekabetin geri dönüşü ve milli devletlerin gerilemesi türünden bir takım görüşler ileri sürülmektedir. Fakat bütün bunlar, gelecek yıllarda muhtemel olan dünya politikasının hayati ve merkezi bir yönünü gözden kaçırmışlardır. Yenedünya mücadelesinin esas kaynağı öncelikle ekonomik ve ideolojik olmayacaktır. Coğrafyalar arasındaki büyük bölünmeler ve egemen mücadele kaynağı kültürel olacaktır. Milli devletler yine en güçlü aktörler olmaya devam edecek; fakat asıl mücadele farklı medeniyetlere ait gruplar ve milletler arasında meydana gelecektir. Medeniyetlerin çatışması dünya politikasına hâkim olacak ve medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin çatışma hatları haline gelecektir.²⁶⁵

Medeniyetler arası mücadele gerekçesi olarak Huntington, altı farklı neden sıralamaktadır. Bunlardan ilki, medeniyetler arasındaki farklılıklar gerçek olmakla

²⁶² Fred Dallmayr, “Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 299.

²⁶³ Bernard Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, <http://www.theatlantic.com/doc/199009/muslim-rage/6>, (10.02.2010)

²⁶⁴ İncalık, “Tarih ve Politika”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/157.pdf> - , (13.04.2010).

²⁶⁵ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 23.

birlikte esastır. Medeniyetler birbirlerinden tarih, din, kültür, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla ayrılmaktadır. İkincisi, farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşim gittikçe artmakta ve bu medeniyet bilinci, ortaklıklar ve ayrılıkların fark edilmesini ve güçlenmesini sağlamaktadır. Üçüncü olarak, ekonomik gelişme ve sosyal değişme, insanları çok uzun süre sahip oldukları yerel kimliklerinden koparmakta ve kimlik kaynağı olarak ulus devletleri zayıflatmaktadır. Bu durum sonucu oluşan kimliksel boşluğu dinler doldurmaya aday görünmektedir. Dördüncüsü, medeniyet bilinci Batı medeniyetinin üstlenmiş olduğu rol tarafından güçlenmiştir. Batı, gücünün zirvesindedir ve Batılı olmayan yollarla dünyaya yön vermek isteyen diğer ülkelerle karşı karşıya gelmektedir. Beşincisi, kültürel nitelikler ve farklılıklar daha az değişme gösterir ve bu farklılıkların uzlaşması siyasal ve ekonomik olanlara göre daha zordur. Son olarak, ekonomik bölgeselcilik artmaktadır. Başarılı olan bir ekonomik bölgeselciliğin medeniyet bilinci oluşacak ve bu ancak ortak bir medeniyet içinde kök saldıgında başarılı olacaktır.²⁶⁶

Kolaylıkla fark edileceği üzere Huntington, çatışmaları din ve kimlik ekseninde gruplandırmıştır. O, bir medeniyetin kendine özgü tarih, gelenek, din ve dil gibi unsurlarının farklı bir medeniyet ile kesişme noktasında o medeniyetin tarih, gelenek ve dilinden ziyade dinini ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda medeniyetlerin sınırını belirlemek için derin bir tarih bilgisi ya da araştırmasına ihtiyaç kalmaz. Peki, medeniyet denen olgu bu denli basit yapıda olup, kolaylıkla gözlenebilen bir organizma mıdır?

Medeniyetleri çatışmaya götüren en önemli kutup noktalarının bir ucunda hep Batı vardır. Oysa Batı teknolojik ilerleme, ekonomik gelişme, demokrasi ve insan haklarının doğmasında ve daha birçok unsurda önder ve üretken olmuştur. Geline bu aşama, her ne kadar dillendirilmek istenmese de Batı'yı kaçınılmaz sona doğru yaklaştıran tehditler olarak algılanır. Ona göre, bu tez şu hipotezleri içinde barındırır:

“Medeniyetler arasındaki farklar ciddi ve mühimdir; medeniyetler şuuru artıyor; medeniyetler arası mücadele, hakîm global mücadele tarzı olarak ideolojik ve diğer mücadele biçimlerinin yerine geçecek; tarihi olarak Batı medeniyeti içerisinde oynanıp bitmiş bir oyun milletler arası münasebetler artan bir biçimde Batılılaşmışlıktan çıkacak ve Batılı olmayan medeniyetlerin, basit objeleri değil aktörleri olduğu bir oyun haline gelecek; milletler arası sahada başarılı siyaset, güvenlik ve ekonomi müesseseleri medeniyetler arası olmaktan ziyade, muhtemelen medeniyetler içerisinde gelişecek;

²⁶⁶ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 26-29.

farklı medeniyetlere mensup gruplar arasındaki mücadeleler, aynı medeniyete mensup gruplar arasındaki mücadelelerden daha sık, daha kuvvetli ve daha şiddetli olacak; farklı medeniyetlere mensup gruplar arasındaki şiddetli mücadeleler global savaflara yol açabilecek en muhtemel ve en tehlikeli tahrik kaynağıdır; dünya siyasetinin hakîm mihverî ‘Batı ile geri kalanlar’ arasındaki münasebetler olacak, Batılı olmayan bazı bölünük ülkelerdeki elitler memleketlerini Batı’nın bir parçası yapmaya uğraşacaklar fakat bunu başarma konusunda ekseriye büyük manialarla karşılaşacaklar; orta vadeli gelecekte, merkezi bir mücadele mihrakı Batı ve muhtelif İslâmî-Konfüçyen devletler arasında vücut bulacak.”²⁶⁷

Huntington, medeniyetler arası savaşın yaşanmış ilk örneği olarak Bosna Savaşı’na işaret etmektedir. Ona göre, Bosna’da özellikle Müslüman cemaatinde kültürel kimliklerin yükselişine tanık olunmuştur. Tarihsel olarak Bosna’da Sırlar, Hırvatlar ve Müslümanlar bir arada barışçıl bir şekilde yaşamışlardır. Ama Yugoslav kimliği parçalandığında bu arızı kimlikler yeni bir şekle bürünmüş ve savaş patlak vermiştir. Çok toplumculuk ortadan kalkmış ve her biri giderek kendini kültürel cemaatlerle özdeşleştirmeye ve dinî terimlerle tanımlamaya başlamıştır.²⁶⁸

Medeniyetler çatışması sadece iki ya da ikiden fazla medeniyet arasında olacak değildir. Huntington’a göre, medeniyetler arası çatışma yerel veya mikro düzeyde ve küresel veya makro düzeyde olmak üzere iki şekle bürünür. İlki, farklı medeniyetlere mensup komşu devletlerarasında, bir devletin içinde farklı medeniyete sahip gruplar arasında ve eski kalıntılar üstünde yeni devletler kurmaya çalışan gruplar arasında gerçekleşen fay hattı çatışmalarıdır. İkincisi, farklı medeniyetlere sahip büyük devletlerarasındaki çekirdek devlet çatışmalarıdır. Küresel gelişmelerin ve uluslar arası büyük kuruluşların etkinliklerinin şekillenmesindeki görelî etki, silahsızlanma, silah denetimi ve silahlanma yarışlarında ortaya çıkan görelî askeri güç, ticaret, yatırım vb. konularda ortaya çıkan ekonomik güç ve refah bir medeniyet içinde başka bir medeniyetin soydaşlarını koruma ya da ayrımcılık yapma veya topraklarından çıkarma çabalarına maruz kalan halklar, bir devlet kendi değer ve kültürünü başka bir medeniyetin insanına dayatma ya da benimsetmeye kalktığıında ortaya çıkan çatışmalar, ülke sınırları çekirdek devletler nezdinde fay hattı çatışmalarına yol açabilmesi uluslar arası politikanın çatışma meselelerindeki klasik sorunlarındanıdır. Çekirdek devletlerarasındaki meseleler iki durumda patlak verecektir. İlki soydaş grupların yerel savaşçıların desteğini toplarken yerel gruplar arasındaki fay hattı çatışmalarının tırmanmasından ortaya çıkabilir. Bu durum, muhalefet eden medeniyetlerde çekirdek

²⁶⁷ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 50.

²⁶⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 403.

devletlerin fay hattı çatışmasını kontrol altına alma veya çözüme bağlama yönünde istek yaratmaktadır. İkincisi, medeniyetler arasındaki küresel güç dengesinde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanabilir. Güçlü tarafın yanında yer alma daha çok Asya medeniyetlerinin tipik özelliğidir. Çin'in gücünün artmasına karşın, ABD, Rusya ve Hindistan karşıt denge oluşturma çabasına girer. İslam'ın dinamizmi pek çok fay hattı savaşının nedenidir. Çin'in yükselişi de medeniyetler arası savaşın potansiyel kaynağıdır.²⁶⁹

20. yüzyılda Batı ile İslâm arasındaki çatışma artmıştır. Huntington, bu gelişmenin nedenlerini şu şekilde sıralamıştır. Birincisi, İslâm'ın nüfus artışı, İslâmcı davalara katılan, komşu halklara baskı yapan ve Batı'ya göç eden çok sayıda işsiz ve hoşnutsuz genç insan üretmiştir. İkincisi, İslâmî Diriliş, Müslümanlara kendi medeniyetlerinin ve değerlerinin ayrıcalığı ve önemi konusunda güven tazelemelerini sağlamıştır. Üçüncüsü, Batı'nın kendi değerlerini evrenselleştirme, askerî ve ekonomik üstünlüğünü koruma ve Müslüman halklar arasındaki çatışmalara müdahale etme çabası, Müslümanlar arasında öfke yaratmıştır. Dördüncüsü, Komünizmin çökmesinin ardından İslâm ve Hıristiyanlık birbirlerini büyük tehlike olarak algılamaya başlamışlardır. Beşincisi, Batılılar ve Müslümanlar arasında giderek artan ilişki ve kaynaşma her ikisinde kendi kimlikleri ve farklılıklarına dair bir hassasiyet uyandırmıştır. Müslüman ve Hıristiyan toplumlarda karşılıklı hoşgörü anlayışı gittikçe azalmıştır.²⁷⁰ Örneğin, İsviçre'de minare yasağı Batılı bir toplumun farklı bir dine karşı hoşgörüsüzlüğünü yansıtmaktadır. İsviçre halkı referanduma gitmiş ve çoğunluk minareye hayır oyu kullanmıştır. Çeşitliliğe hoşgörünün, insana verilen önemin vurgulandığı Batılı bir ülkede böyle bir eğilim düşündürücüdür. Ya Huntington'ın ifade ettiği gibi Batılılar ve Müslümanlar arasında giderek artan ilişki kültürel kimliklere dönme ve koruma açısından bir hassasiyet yaratmakta ya da İslâm'ın yayılcı karakterine karşı korku yaratmaktadır.

Huntington'a göre, Batı ile çatışma ihtimali olan bir diğer kültür Doğu Asya kültürleridir. Asyalı toplumlar ve ABD arasında iletişim, ticaret ve yatırım gibi ilişkiler, çıkar çatışmalarına ve çatışma konularının artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda eskiden birbirlerine zararsız ve egzotik görünen davranışlar ve inançlar artık birer tehdit unsuruna dönüşmüştür. Doğu Asya ülkelerinin ekonomik gelişimi, ABD ile aralarındaki

²⁶⁹Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 306-308.

²⁷⁰Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 312.

güç dengesini tamamen değiştirmiştir. Asyalılar kendi değerlerinin ve kurumlarının geçerliliğini ve üstünlüğünü daha fazla dile getirmeye başlamışlardır. Diğer yandan ABD, kendi değer ve kurumlarının evrensel olduğunu ve Asyalı toplumların iç ve dış politikalarını şekillendirme gücünün ellerinde olduğunu iddia etmiştir. Bu değişim, Asya ve ABD medeniyetleri arasındaki temel kültürel farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Konfüçyüsçü yaşam felsefesi, otorite ve hiyerarşinin değerini, birey hak ve çıkarlarının tabi kılınmasını, uzlaşmanın önemini, karşılaştırmadan kaçınılmasını, saygınlığın korunmasını ve devletin toplum karşısında, toplumun da birey karşısındaki üstünlüğünü vurgulamaktadır. Bu düşünceleri uzun yıllara yayma ve kazanımları en üst düzeye çıkarma eğilimindedirler. Bütün bu tutumlar, Amerikan inançlarında özgürlük, eşitlik, demokrasi ve bireyciliğin önceliğiyle ve hükümete güvensizlik, otoriteye karşı çıkma, denetim ve dengeleri destekleme, rekabeti teşvik etme, insan haklarını kutsama ve mevcut kazançları en üst seviyeye çıkarma şeklindeki Amerikan eğilimi ile tezatlık oluşturmaktadır.²⁷¹

Huntington'ın bahsettiği medeniyetler arası çatışmanın bir şekli olan yerel çatışmalar İslâm'ın da içinde bulunduğu sınır savaşlarıdır. Bu tarz çatışmalar, farklı medeniyetlerin devletleri veya grupları arasında, devletler ile hükümet dışı gruplar arasında şiddet içeren çatışmalardır.²⁷²

Huntington'a göre, İslâm kan dökmeyi seven bir medeniyettir; çünkü İslâm dünyasının etrafı Müslüman ve Müslüman olmayanları içeren bir dizi çatışmalar alanıdır. Örneğin, Bosna, Kosova, Kafkasya, Çeçenistan, Tacikistan, Keşmir, Hindistan, Endonezya, Filipinler, Kuzey Afrika ve Filistin-İsrail çatışmaları. Diğer medeniyetlerden daha fazla Müslümanlar kendi içlerinde çatışmaktadır. Dünyada Doğu yarımküreden Batı Afrika'ya, Endonezya'ya kadar yayılmış 1 milyar Müslüman yaşamaktadır ve diğer halklarla iletişim içindedir. Dolayısıyla Müslümanların diğerleriyle çatışma koşulları daha fazladır.²⁷³

Huntington'ın dünya üzerinde yaşayan bütün Müslümanları bir ve aynı kültürün sahibi olarak görmesi ve benzer düşünce ve eylem sergileyebilecekleri kanaatine varması kültürün doğasına aykırıdır. Din gibi güçlü bir ortak unsurun büyük bir coğrafya tarafından paylaşılıyor olması, kültürün diğer unsurlarını fonksiyonel

²⁷¹Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 333-334.

²⁷²Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 378.

²⁷³ Mustafa Aydın, *Onların Savaşı*, Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2003, s. 138-139.

görmek olur ki, buda kültürü bütünüyle görmemek, sadece bir yönü ile algılamak olacaktır. Örneğin, Anadolu'dan kalkıp İran'a giden bir insan, benzer ya da ortak yaşanan bir takım - ibadet tarzı, büyüklere saygı, mutfak alışkanlığı, giyim kuşam biçimi gibi - kültürel unsurların varlığını ilk etapta fark edecektir. Fakat sırf bu gibi benzerlikler hayata bakış, duyuş, düşünüş, gelecek tasarımı, yöneten-yönetilen ilişkisinin biçimi, hukuk sistemi gibi birçok olgu üzerinde hemfikir olmayı veya bir şeyin doğruluğu üzerine müşterekliği zorunlu kılmaz.

4.3.4. Batı'ya Yönelik Tehditler ve Çözüm Yolları

Huntington, dünya üzerinde evrensel bir medeniyetin var olabileceği düşüncesine karşı çıkmaktadır. O, evrensel medeniyet olarak vasıflandırılan durumların neler olduğunu incelemekte ve eksik yönlerini saptayarak geçersiz kılmaktadır. Evrenselliğe yol açabilecek iddialardan biri, insanların birtakım ortak değerleri paylaşıyor olmalarıdır. Peki, tarih boyunca insanların bazı temel değerler ve kurumları paylaşmış olduklarından hareketle evrensel bir medeniyetin doğabileceği iddia edilebilir mi? Bu, sadece insan davranışlarında bazı değişmezliklerin olduğunu gösterir; fakat ortak bir medeniyeti göstermez. Aynı zamanda insanlar, kabileler ve uluslar gibi alt gruplara ayrılmış daha geniş kültürel varlıklardır. Medeniyet terimini evrensel düzeyle sınırlamak ve insanların müşterek yaşantılarıyla sınırlandırmak bu geniş kültürel varlıkları "kültürler" veya "alt medeniyetler" olarak göstermek gerekir ve bu da karışıklığa neden olacaktır. İkinci olarak, evrensel medeniyet, kendisini barbar ve ilkel toplumlardan ayıran kentleşme, okur-yazarlık gibi ortak şeyleri göstermek içinde kullanılmaktadır. Fakat bu, evrensel bir medeniyete yol açmak için tek başına yeterli değildir. Üçüncü olarak, evrensel medeniyet, farklı medeniyetlerce benimsenen tutum, değer ve öğretiler içinde kullanılmaktadır. Huntington'a göre bu kültür, Davos Kültürü olarak da adlandırılabilir. Her yıl çok sayıda iş adamı, bankacı, hükümet yöneticileri, entelektüeller ve gazeteciler İsviçre'nin Davos kentinde bir araya gelmektedir. Batı medeniyetinin bireycilik, piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi konusunda ortak inançları paylaşan insanlar, uluslar arası kurumları, dünya hükümetlerinin birçoğunu, dünyanın ekonomik ve askerî iktidarının önemli bir bölümünü denetim altında tutmaktadır. Bu bakımdan Davos kültürü son derece önemlidir. Fakat dünya nüfusunun yüzde kaçı bu kültürü paylaşmaktadır? Diğer bir evrensel medeniyet görüşü, Batının tüketim kalıplarının ve popüler kültürünün dünyada yayılmasıyla evrensel medeniyetin

doğmakta olduğu görüşüdür. Buna göre, Batı medeniyetinin hevesler, alışkanlıklar ve yenilikleri diğer medeniyetlerce kabul görmüştür. Ancak bunlar alıcı medeniyetin kültürünü değiştirmeyen geçici heves ve modalardır.²⁷⁴

Huntington'ın, evrensel medeniyet hakkındaki ifadelerinde haklılık payı yüksektir. Öyle ya, ortak bir kültürün varlığından söz edebilmek için, o kültürün dünyada var olan bütün toplumlarca veya halklarca benimsenmiş olması gerekir. Örneğin, Papua Yeni Gine'nin güneydoğusunda yaşayan 3000 kişilik kabileden 1970'lere kadar hiçbir toplumun, hiçbir insanın haberi olmamıştır.²⁷⁵ Diğer toplumlara ve dünyanın kat ettiği mesafe ile arası bir hayli açık olan bu kabile, antropologlar, sosyologlar ve tarihçiler için inceleme konusu ola gelmiştir. Kültür bağlamında ele aldığımızda ise, bu kabile halkının, Batı medeniyetini benimsemesi ve ortak bir kültürü paylaşması için acaba Batı medeniyetinin ömrü yetecek midir? Keza, insanlar yardımlaşma, adam öldürmeme, yalan söylememe, dürüstlük ve cömertlik gibi değerleri paylaşmaktadır. Fakat ortak paylaşılan bu değerler, dünya insanlarını tek bir kültürün evrenselliğine ulaştırabilir mi? Böyle bir sav, kültürün sadece bir yönünün müşterekliğinden hareketle dünya medeniyeti oluşturma hayalidir. Yine, kentleşme ve okur-yazarlık gibi toplumları modernleştirme yolunda ilerleme kaydettiren unsurlar günümüzde Papua Yeni Gine'de rastlanan ilkel kabileler gibi toplulukları, medeni toplumlardan ayırmada etkili olmaktadır. Son olarak, Huntington'ın Batı'nın tüketim kalıpları ve popüler kültürünün diğer kültürlerce alınmış olmasına evrensellik gözüyle bakmamakta haklıdır. Lakîn bunları sadece gelip geçici hevesler olarak tanımlamak pek doğru değildir. Biz bu gibi kültürel öğelerin toplumlar tarafından alınmasını zararsız bir geçici heves olarak göremiyoruz.

Tüketim modeli, giyim tarzı, eğlence anlayışı gibi toplumların görünen yüzünü yansıtan unsurlar sadece görünüşte bir değişim değildir. Öyle olsaydı toplumların bukalemun misali kılıf değiştirmesi gerekirdi. Teknolojik ürünlerin toplumların hayatına daha hızlı girmesi ve kullanılır olması doğaldır. Gelişen medeniyet, ekonomisini büyütme için dışarıya açılmak ve dünya ticaretinde söz sahibi olmak isteyecektir. Alıcı kültürler ise hayatlarını kolaylaştıracak ürünlere kayıtsız kalamayacaktır. Fakat alışkanlıklarda meydana gelen değişiklikler yeni bir alışkanlık yaratacak ve bu da

²⁷⁴Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 71-74

²⁷⁵Dünyayı hayrete düşüren yamyam kabile!

<http://www.milliyet.com.tr/content/galeri/yeni/goster.asp?prm=0,4100732&id=1&galeriid=3667#galeriStart> , (27.02.2010).

toplumlarda adeta kuş bakışı görünümünde bir değişimin habercisi olacaktır. Toplum hayatında meydana gelen her hangi bir değişim bir anda olup biten bir şey değildir. Toplum tarafından kabul edilebilirliği, etkilerinin hissedilebilirliği, yayılma hızı ve eksenini uzun soluklar gerektirebilir. Zararsız gibi görünen her hangi bir alışkanlık, kabul gördüğü toplumun geneline zamanla yerleşecek ve hissettirmeden eskinin yerini alacaktır. Bu durum her halükarda bir sentezdir. Huntington'a göre, "küresel etkilerin sızması sonucunda yerel kültür biçimlerinin yeniden canlanması da olanaklıdır. Örneğin Batı kökenli hızlı yiyecek zincirlerinin girmesi Hindistan'da ve Japonya'da geleneksel mutfığa dayalı hızlı yemek satış noktalarının gelişmesine yol açmıştır. Batılı moda ürünlerinin Japonya'yı istila etmesi sonucunda belirgin biçimde Japon estetik anlayışını yansıtan yerel bir moda sanayisi doğmuştur."²⁷⁶

Ona göre, evrensel medeniyet düşüncesi Batı kültürünün bir yanığıdır. 19. yüzyılda Batı'nın siyasal ve ekonomik egemenliği, Batılı olmayan toplumlara ulaşmıştır. 20. yüzyılın sonlarında ise evrensel medeniyet düşüncesi, diğer toplumlarca Batılı değer ve kurumların taklit edilmesi ile doğruluğuna inanılmıştır. Oysa diğer kültürlerde evrensel medeniyet düşüncesi çok az bir taraftar bulmuştur. Çoğunluk Batının evrensel olarak gördüğünü Batılı olarak görmektedir. Evrensel bir medeniyetin ortaya çıkmakta olduğunu savunanlar ise, şu varsayımları ileri sürmektedirler. Sovyetler Komünizminin çöküşü tarihin sonu anlamına gelmiş ve Liberal Demokrasi evrensel zaferine ulaşmıştır. Fakat bu düşüncenin tek alternatifli olma gibi bir zaafı vardır. Komünizmin tek alternatifi olarak Liberal Demokrasiyi göstermekte ve onun da evrensel olduğunu savunmaktadır. Ancak bugün milliyetçilik ve piyasa komünizmi gibi farklı alternatifler de bulunmaktadır. Daha da önemlisi, laik ideolojilerin dışında din her türlü dini alternatifte yer almaktadır. Modern dünyada din, insanları harekete geçiren belki de en temel güçtür.

Bir diğeri, toplumlar arasında iletişim artması, ortak bir kültür yaratmaya doğru ilerlediği düşüncesidir. Huntington, bu görüşe karşı çıkmaktadır, çünkü medeniyetler arasında iletişim, ticaret ve seyahat çoğaldıkça halklar kendi kültürlerine daha fazla değer vermeye başlamışlardır. Örneğin, biri Alman ve diğeri Fransız olan iki Avrupalı bir iletişimde bulunurken birbirlerini Alman ve Fransız olarak tanımlamaktadır. Biri Alman diğeri Fransız, bir Mısırlı ve bir Suudi ile ilişkiye girerken kendilerini Avrupalı

²⁷⁶ Huntington, Peter L. Berger, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, Çev: Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003. s. 19.

ve Arap olarak tanımlamaktadır. Fransa'da Kuzey Afrikalı göçmenler düşman gibi görünürken, Avrupalı Polonyalı göçmenler iyi karşılanmaktadır. Amerikalılar Japon yatırımlarına Avrupa ve Kanada ülkelerindekilere göre daha olumsuz bakmaktadırlar.

Evrensel bir medeniyetin doğduğu yönündeki üçüncü görüş ise, evrensel bir medeniyetin 18. yüzyıldan beri gelişen modernleşme sürecinin bir sonucu olduğu kanısındır. Modern toplum; tutum, değer, bilgi ve kültür bakımından geleneksel toplumdaki ayrılmaktadır. Modern toplum insanı, ilk medeniyetin modernleşmesinde ve Batı modernlik kültürünün elde edilmesinde öncü olmuştur. Bu noktadan hareketle diğer toplumlar da benzer eğitim, iş, servet ve sınıf yapısına kavuştukça Batı kültürü evrensele ulaşacaktır. Huntington'a göre, Batı medeniyeti 8. ve 9. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve modernleşme özelliklerini sonraki yıllarda kazanmıştır. Yani, Batı medeniyeti 17. ve 18. yüzyıla gelmeden modernleşmemiştir ama o yıllardan önce de Batı'dır.²⁷⁷

Huntington, evrensel olmaya çalışan ya da öyle olduğunu iddia eden bir medeniyetin dili ve dininin de dünya geneline yayılmış olması gerektiğini ifade etmektedir. Kültür söz konusu olduğunda, dilin önemi vurgulanmadan geçilemez. Öyle ya, dil olmasaydı muhtemelen insanların hayvanlardan pek bir farkı kalmazdı. Toplumlar alışkanlıklarını, geleneklerini, korkularını, paylaşımlarını ve daha birçok şeyi dil vasıtasıyla geleceğe aktarmakta ve yaşatmaktadır. Dilin bu önemli özelliğinden hareketle toplumların evrensel bir medeniyet olabileceği iddialarının içine, dilinde de evrensele ulaşma iddiasını eklemek gerekmektedir. Mesela, Batı kültürüne tamamen yabancı ya da Batı kültürünü kısmen bilen bir toplum, o kültürün dilini bilmeden o kültürün insanıyla diyaloga geçemez. Bu bağlamda aynı dili konuşan insanlar birbirleriyle anlaşacak ve bir takım şeyleri paylaşacaktır. Örneğin, insanlar kendi kültürüne tamamen yabancı bir ülkeye gittiklerinde duydukları tanıdık bir ses onlar üzerinde yalnız olmadıkları gibi psikolojik açıdan olumlu bir etki uyandıracaktır.

Huntington'a göre, günümüzde evrensel dil olarak İngilizce gösterilmektedir. Oysa öyle olduğunu gösteren hiçbir delil yoktur. Otuz yıldan fazladır toplanan veriler, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve Japonca konuşan insanların sayısında önemli bir düşüş, Mandarin Çincesi konuşanlarda ise az bir düşüş, Hindu ve Malaya dilleri ile Endonezce, Arapça, Bengalce, İspanyolca, Portekizce ve diğer dilleri konuşanlarda bir

²⁷⁷ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 86-91.

artış olduğunu göstermektedir.²⁷⁸ Huntington, sayısal verilere dayanarak evrensel ulaşma yolunda oldukça mesafe kaydetmiş bir İngilizcenin mevcut olmadığını iddia etmektedir. Çünkü birbirleriyle iletişime girmek isteyen insanlar, bunu gerçekleştirmek için araçlar bulmak zorundadır ve bugün bu araç da İngilizcedir. Dolayısıyla İngilizce, toplumların kültürel kimliklerini korumada ve güçlendirme de rol oynamaktadır. Çünkü insanlar kendi kültürlerini korumak için diğer halkların kültürleriyle iletişime girerken İngilizceyi kullanmaktadırlar.²⁷⁹ Huntington, İngilizcenin dünya dili gibi görülmesinde ya da diğer toplumlarca kullanılıyor olmasında, Batı aleyhine ve diğer toplumların lehine olan bir takım tehditler görmüştür.

Basit bir gözlem yapacak olursak, kendi toplumumuzda İngilizce öğrenimi gitgide artmaktadır. Genç nesil, iyi bir okulda eğitim alabilmek ya da mezun olabilmek, en önemlisi bir iş sahibi olabilmek için İngilizce öğrenmek zorundadır. Ve yabancı dil öğrenimi giderek küçük yaşlara inmektedir. Bu bağlamda toplumların kendi dillerini korumak için İngilizceyi öğreniyor ve kullanıyor oldukları savına inanmak pek güçtür. İnsanların tek istediği iş sahibi olmak, aile kurmak, çocuklarına iyi bir eğitim verebilmek, tatil yapabilmek, temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek gibi insani arzulardır. Hangi toplum bu kaygılarından sıyrılmayı başarıp, Batı'ya karşı kendi dilini ve kültürünü koruma endişesi güder? Diğer bir yandan Huntington, İngilizce konuşan hakların giderek kendi dillerine sarıldıklarını ve İngilizce kullanımının azaldığını ifade etmektedir. En basitinden Türkçenin kelime haznesine bakıldığında İngilizceden birçok kelimenin geçtiği görülecektir. Muhtemelen bu durum, başka toplumlar için de geçerlidir.

Kısacası dünyanın hangi bölgesinde olursa olsun insanların esas ilgi duyduğu şey, ne ideolojiler ne de medeniyetlerin davranışlarıdır. Erkek-kadın, zengin-fakir, Müslüman-Hıristiyan-Yahudi-Budist olsun bütün insanlar, iş bulmak, kendisinin ve ailesinin güvenliği sağlamak, iyi bir eğitim alabilmek, sağlıklı ve güvenli bir ortamda çocuklarını yetiştirmek istemektedirler. İnsanlar, yöneticilerinden iş sahası yaratma, ekonomiyi idare etme, suçları önleme, eğitim olanakları sunma ve güvenliği sağlama gibi faaliyetler beklemektedirler.²⁸⁰

²⁷⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 76

²⁷⁹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 78- 79

²⁸⁰ Thomas Michel, "Çatışmadan Diyaloga", *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Ed: Mustafa Armağan, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.51

Huntington, Soğuk Savaş sonrasında dillerde meydana gelen canlanmalara dikkat çekerek dilin medeniyetleri tamamlamadaki rolüne atıfta bulunmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından halkların bastırılmış ve unutulmuş dillerinde yeniden canlanma görülmüştür. Örneğin, Estonya dili, Letonca, Litvanya dili, Ukraynaca, Gürcüce ve Ermenice artık bağımsız devletlerin ulusal dilleridir. Diller medeniyetlerin kimliklerine ve biçimlerine uyum sağlamak için yeniden oluşturulmuş ve din alanında da etkisini göstermiştir. Din konusuna daha sonra yer verilecektir.

Huntington'ın, kültürü merkeze almış olduğu bu tezinde modernleşmenin önemli bir yeri vardır. Modernleşme, toplumların hayatında kökten değişimler yaratan ekonomi, teknoloji, bilim, sanat gibi pragmatik ve yaşamı zenginleştirici bir dizi olaylar zincirinden ibarettir. Modernleşme kavramı, Batılı olmayan toplumlarda değişim sürecini açıklamak amacıyla, modern ve geleneksel olarak nitelendirilen iki toplum tipinin karşılaştırılması imkânını yaratmıştır. Bu belirlenimde modern toplum tipinin ne olduğu ortaya konmuş ve modern olmayan toplum biçimi de şekillenmiştir. Modern toplum, belirli bir insan tipini, belirli bir insan-doğa ilişkisini veya belirli bir kültürü, belirli bir iktisadi ilişkiler sistemini ve siyasal yapıyı içermektedir.²⁸¹

18. yüzyılda Batı toplumlarında yeşermeye başlayan modernleşme, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi gibi sancılı ve ilerlemeci süreçlerle ilişkilidir. Rönesans insana yönelmiştir; kendi dünyasını yaratan ve yüceliğini sanatta arayan insan (Hümanizm); kendi devletini kuran insan; yani Tanrı'yı kendi ferdi inancında arayan insan (Reform), evrenin sonsuzluğunu irdeleyen insan. Fransız devrimi "Aydınlatıcı" düşüncenin sonunda meydana gelmiştir. Böylece toplumsal hareketler, özgürlük, insan hakları patlak vermiştir. Daha sonrasında tarihin değeri önem kazanmış ve romantizm düşüncesi Batı dünyasını etkisi altına almıştır.²⁸² Bu bağlamda Batı, kendi silüetine renk katan yaşanmışlıkları ile diğer toplumları geri bırakmıştır.

Modernleşme yaklaşımında, modernlik ve Batı arasındaki bağıntı iki şekilde kurulmuştur. İlkine göre, tarihte ilk kez, modernliğe ulaşan Batılı toplumlardır; fakat bu modernliği onların malı yapmaz. Batı, modernliği diğer toplumlara göre daha erken yakalamış ve bu da onlara medeniyeti yayma konusunda bir sorumluluk yüklemiştir.

²⁸¹ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 39-40

²⁸² Scognamillo, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, s. 136-140.

Diğer yaklaşıma göre, Batı iç dinamikleri ve değerleri sayesinde modernliği kendi yapısından vücuda getirmiştir. Diğer toplumlar ise, zaafı ve sınırlılıkları yüzünden modernliğe ulaşamamıştır. Bundan dolayı dünyanın Batılı değerlere ihtiyacı vardır. Her iki yorum, Batı'nın hem önder, hem de modernleşmenin kurucusu olduğu fikrine katılmaktadır.²⁸³

Huntington'ın, Batı ve modernlik arasında kurduğu bağıntı ise ikinci kuramla uygunluk göstermektedir. Ona göre Batı, dini, dili, hukuk devleti yapısı, laik olması, sosyal plüralizm ve klasik mirası ile diğer medeniyetlerden ayırt edici özelliğe sahip olmuştur. Bu unsurların bir araya gelmesiyle Batı, hem ayırt edici bir özelliğe kavuşmuş hem de dünyanın modernleşmesinde öncü olmuştur.²⁸⁴ Fakat modernleşme Batılılaşma anlamına gelmemektedir. Batılı olmayan toplumlar, Batı'nın değerlerini, kurumlarını ve uygulamalarını benimsemeyen modernleşebilir. Oysa günümüzde Modernleşme, diğer kültürlerin gücünü artırmakta ve göreceli olarak da Batının gücünü azaltmaktadır. Birçok açıdan dünya daha modern ve daha az Batılı olmaktadır.²⁸⁵

Çağımızda Batı medeniyetinin modern çehresine yüz çevirmek neredeyse imkânsızdır. Çünkü modern toplum vasfını taşıyan toplumların yaşam tarzlarına, düşünce biçimlerine, dünyayı algılama kalıplarına kayıtsız kalınmaz. Dolayısıyla farklı kültürler, birbirleri ile etkileşim ve alışveriş içindedir. Diğer medeniyetlerde de benzer kültürel etkileşim örneklerine rastlanabilir. Huntington'a göre, Çin Hıristiyanlaşmaya karşı kendini günümüze kadar korumuştur. Müslümanlar ise, Hellenik mirasın teknik boyutuyla ve dış biçimiyle ilgilenmişler ve Kuran'a ters düşen yanlarını elemişlerdir. Japonya 7. yüzyılda Çin kültürünü almış ve bunu askeri ve ekonomik bakımdan kendi toplumuna uyarlamıştır. Batılı olmayan toplumlar aynı şekilde Batı kültüründen bazı öğeleri almakta ve bunları kendi kültürlerini kuvvetlendirmek için kullanmaktadır.²⁸⁶

Müller'e göre, Modernleşme yolunda ciddi mesafe kaydetmiş, beş bin yıllık bir geleneğe sahip olan ve Konfüçyüs kültürünün beşiği olan Çin medeniyetine baktığımızda, dünya politikasında önemli bir çıkış yapmasına rağmen, Batı kültür çevresine yabancı bir ülke olduğu görülmektedir. Çin'in Batı'ya olan kültürel uzaklığını; bir ülkenin modernleşmede Batı'yı örnek almadan da başarılı olabileceğinin

²⁸³ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yay., İstanbul 2005, s. 152-153

²⁸⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 95-96.

²⁸⁵ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 105

²⁸⁶ Huntington, "Batı Tek'tir, Ama Evrensel Değildir", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 119

delilidir.²⁸⁷ Keza Çin giderek gelişen teknolojisi ile Batı'ya meydan okumaktadır. Huntington'nın medeniyet merkezli çatışma tezi, Batı'nın İslâm ve Çin dünyasıyla karşı karşıya kalacağı savaşları içermektedir. Bu, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başlayan yeni bir dönemdir. Bu açıdan Soğuk Savaş süresi ve sonrasında devletlerin ve toplumların ruhlarında meydana gelen değişmelere değinmek yerinde olacaktır.

Huntington, Batı medeniyetinin yenedünya düzeninde nasıl bir konumda olduğu konusunda tutarsızlık içindedir. Bir tarafta Batı gücünün zirvesindedir, diğer tarafta özellikle İslâm ülkeleri ve Çin'in tehdidi altındadır. Bir taraftan Amerika ve Avrupa ülkeleri, dünya üzerindeki egemenliğini kaybetse de halen Batı, tek, eşsiz ve önderdir.

Huntington'a göre, 19. yüzyılda Avrupa sömürgeciliği, 20. yüzyılda ise Amerikan üstünlüğü Batı kültürünü dünyanın birçok yerine taşımıştır. Sömürgeciliğin sona ermesi, Amerikan üstünlüğünün gerilemesi, bunu takiben Batı kültürünün erozyona uğraması ve modernleşmenin Batılı olmayan kültürlerin doğuşunu hızlandırmasıyla Batı iktidarı sarsılmıştır.²⁸⁸ İktidar güç demektir ve iktidarı besleyen ekonomi, ticaret gibi kaynaklar kurumaya yüz tutarsa iktidar kan kaybına uğrar. Huntington, özellikle Amerikan üstünlüğünün gerilemesini Batının diğer medeniyetler üzerinde hegemonyasını azaltacak bir düşüş olarak görmektedir. Batı dünyasının güç kaybına uğradığını ifade eden Huntington'a göre "Batı, bugün, diğer medeniyetlerle ilişkisi açısından olağan üstü bir kudretin zirvesindedir. Süper güce sahip rakibi haritadan silinmiştir. Batılı devletlerarasındaki askeri mücadele (çıkması) düşünülebilecek bir şey değildir ve Batının askeri gücü rakipsizdir. Batı, Japonya hariç herhangi bir ekonomik meydan okumayla karşı karşıya değildir."²⁸⁹

Huntington'a göre Batı, Japonya dışında bir ülkenin meydan okumasıyla karşılaşamaz. Fakat Çin, Batı'ya meydan okumaktadır. Ona göre, yüzyıllardır diğer toplumlar Batının ekonomik ve teknolojik üstünlüğüne, askerî gücüne, siyasal tutarlılığına gıpta etmişlerdir. Bu başarının sırrını Batının değer ve kurumlarında olduğuna inanmışlar ve kendi toplumlarına aktarmaya çalışmışlardır. Ancak, Doğu Asyalılar kendi başarılarının sırrını Batı kültürüne bağlanmakta değil, kendi kültürlerine

²⁸⁷ Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, s. 39.

²⁸⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 124-125.

²⁸⁹ Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", *Medeniyetler Çatışması*, s. 40.

bağlı olmaya atfetmişlerdir. Şimdi artık diğer kültürler zayıf değildir ve gittikçe güçlenmektedirler. Daha önce çıkarları için kullandıkları değerlere saldırmaktadırlar.²⁹⁰

Huntington'a göre, geçmişte Müslüman liderler zaman zaman "Batılılaşmalıyız" derlerdi; fakat şimdi böyle diyen bir lider yalnız kalacaktır. Artık yirminci yüzyılın son çeyreğinde, politikacı, resmi yetkili, akademisyen, iş adamı veya gazeteci Batı değer ve kurumlarını övme amacıyla bir şey söylediği zor işitilmektedir. Bunun yerine kendi medeniyetlerinin Batı'dan farkını ve üstünlüğünü, Batıya karşı kültürlerinin birleşmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Müslümanlar, Batının gücünden ve kendi toplumlarına yarattığı tehlikeden öfke duymaktadırlar. Batı kültürünü materyalist, yozlaşmış, ahlâkî çöküntü içinde ve ahlâksız olarak görmektedirler. Müslümanlar için Batılı sekülerizm, dinsizlik ve ahlâka aykırılık, Batı Hıristiyanlığından çok daha vahim kötülüktür. Müslümanlar düşmanlarını "Tanrısız Batı" olarak görmektedir.²⁹¹

Huntington'ın ilkin çağımızda Batı'nın küresel piramidin tepesinde olduğunu iddia ederken, şimdi Çin, Japonya ve İslam ülkelerinin çeşitli tehditleri altında olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Batı medeniyeti Batı dışı yollarla dünyayı şekillendirmek isteyen Batılı olmayan toplumlar, gruplar ile karşı karşıya gelmektedir. Bu noktada Huntington, Batı'ya yönelik iddiaların doğruluğunu delip geçmektedir.²⁹² Bir yandan Batı gücünün zirvesinde, diğer yandan da Batılı olmayan medeniyetlerin tehdidi altındadır. Bu söylemler birbirine zıtlık barındıran savın içeriğine aykırı bir yaklaşımın göstergesidir. İlkin Batı gücüyle beslenip sonra kendi köklerine dönen ve kendi kültürlerinin gücünü fark etmeye başlayan toplumların tavrı, bir nevi çıktığı kabuğu beğenmeme tablosudur. Bu durum Batı için kabul edilemez bir tutumdur. Demokrasi, laiklik, hukuk, insan hakları gibi değerlerin mimarı Batı'dır ve bu değerleri Batı'dan alıp kendi kültürüne uyarlayan, aktaran toplumlar Batı ile arasındaki mesafeyi kapatmaları ve hatta bir adım ileriye gitmeleri kimi Batılı için ülkeleri felakete sürükleyebilecek kıvılcımlardan birini oluşturmaktadır. Huntington için, her ne kadar Batı giderek güç kaybetse de halen dünyanın önderliğini üstlenmiş durumdadır. Batı tek ve eşsizdir. Batı, sanayi devriminin, endüstrinin, demokrasinin, hukukun hayat bulduğu topraklardır ve Batılı insan bunu diğer insanlara göre daha önceden başardığı için üstün bir yöne sahiptir.

²⁹⁰ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 127.

²⁹¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 315.

²⁹² Dallmayr, "Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde", *Medeniyetler Çatışması*, s. 300.

Huntington, yenedünya düzeninde Batı ile diğerleri arasındaki sorunların ne olduğunu belirlemekte ve Batı'nın nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusunda siyasî bir portre sunmaktadır. Ona göre, Batı ile diğerleri arasında ilişkilerin merkezindeki sorun, Batı'nın evrensel kültürünü teşvik etme ve bu kültüre ağırlık kazandırma çabaları ile bunu başarması arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Çünkü diğer medeniyetlerin göreceli gücü artarken, Batı kültürünün çekiciliği azalmakta ve diğer halklar kendi kültürlerine daha çok güven duymakta ve bağlanmaktadır. Aynı zamanda liberal demokrasinin evrensel zafere ulaştığı görüşü, bu uyumsuzluğu kızıştırmıştır. Bu görüş, Batı'nın değerleri olarak kabul edilen demokrasi, serbest piyasa, sınırlı hükümet, insan hakları, bireycilik ve hukuk devleti gibi unsurları diğer halkların kendi kurumlarına almakta ve benimsemekte olduğunu iddia etmektedir. Diğer medeniyetlerin azınlıkları bu değerleri benimserken, Batılı olmayan toplumlar bu değerlere karşı şüpheli, muhalefetçi tutumlar takınmaktadır. Böylece, Batı için evrenselcilik anlamına gelen, diğer medeniyetler için emperyalizm anlamına gelmektedir.²⁹³

Huntington'a göre Batılı olmayan toplumlar, politik bağımsızlık kazanır kazanmaz, Batının ekonomik, askerî ve kültürel egemenliğinden kurtulmak istemişlerdir. Doğu Asya toplumları ekonomik açıdan, Asyalı ve Müslüman ülkeler askeri açıdan da Batı ile arayı kapatmaya çalışmaktadır. Batı evrensele ulaşmak isterken, İslâm ve Doğu Asya toplumlarının kültürel özgüvenleri giderek güçlenmektedir. Bu durum, Batı ve diğerleri arasındaki ilişkileri her geçen gün zorlaştırmaktadır.²⁹⁴ İslâm ve Çin medeniyetlerinin din, kültür, toplumsal yapı, gelenek, politika ve hayat tarzları temelde birbirinden farklıdır. Batıyla paylaştıkları ortak özelliklerden daha azını paylaşmalarına rağmen, politika ortak bir düşman ve ortak bir çıkar yaratmaktadır.²⁹⁵ Bu durumda Batı'nın yapması gereken şey, kendi değerlerinin evrensel olduğunu iddia etmekten ve bunu yayma çabasından vazgeçmektir. Aksi halde bu çaba ters etki yaratmakta ve diğer kültürler kendi kültürel kimliklerine daha sıkı sarılmakta ve ortak çıkarları onları birleştirmektedir. Batı'nın değerleri sadece diğer medeniyetlerin azınlıkları tarafından benimsendiğinden ve geri kalanlar için emperyalizm anlamına geldiğinden, Batı'nın evrensele ulaşma çabasına son vermesi gerekmektedir.

²⁹³ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 267-268.

²⁹⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 269.

²⁹⁵ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 270-271.

Huntington, tarih bilimciler gibi medeniyetlerin, savaş ve sıkıntı dönemlerinde kendilerini geliştirdiklerini düşünmektedir. Dolayısıyla evrensel bir konuma yönelmek, yenilenme ya da gerileme ve dağılmanın ilk adımlarıdır. Bunun için Batı dinamizmine devam etmeli ve kendi çıkarlarını güvence altına almalıdır. Batı'nın geleceği kendi içindeki birliği sağlayabilmesi ile mümkündür. Batı birliğini güçlendirmek için Batı kültürünü kendi içinde tutmak ve sınırlarını çizmek zorundadır. Batı dışı ülkelerden gelen göçler kontrol edilmeli ve kabul edilenler isterlerse asimile edilmelidir. Tarih, din ve kültür bakımından Batılı olan devletler, Batı'ya katılabilirler. Batı medeniyetinin güvenlik kuruluşu olan NATO, Müslüman ve Ortodoks ülkelere kapalı olmalıdır. Yunanistan ve Türkiye, Batı'nın medeniyetsel bütünlüğü için NATO'dan çıkarılmalıdır. Batılı liderlerin birincil amaçları, Batı medeniyetinin benzersiz özelliğini korumak ve yeniden canlandırmak olmalıdır. Bu görev ABD'ye düşmektedir. Küreselleşme, kabağa çekilme, tek yanlılık gibi eğilimler Batı çıkarlarına ters düşeceğinden, ABD'nin bu gibi aşırılıklardan uzak durması gerekmektedir.²⁹⁶

Aynı zamanda Batı, birlik ve dayanışmayı ilerletmek için kültürleri Batı'nınkine çok yakın olan Doğu Avrupa ve Latin Amerika'yı kendi içine almalı, Rusya ve Japonya ile daha yakın ilişkiler kurmalı, medeniyetler arasındaki yerel mücadeleleri engellemeli, Konfüçyen ve İslâmî devletlerin askeri güçlerini genişletmelerini sınırlamalı ve aralarındaki ihtilafları kullanmalı ve bu bölgelerde kendi askeri gücünü sürdürmeli, Batılı değer ve çıkarlara yakınlık duyan grupları desteklemeli, Batı menfaat ve değerlerini yansıtan ve meşrulaştıran uluslararası kuruluşları güçlendirmelidir. Batı'ya düşen bir diğer önemli görev ise, diğer medeniyetlerin temelinde yatan köklü dini ve felsefi sistemleri kavramaktır. Bu durum Batı'nın, kendisi ile diğer medeniyetler arasında ortak unsurları teşhis etmeye yönelik bir çabayı da gerektirecektir. Huntington'a göre, gelecekte evrensel bir medeniyet olmayacak; fakat başkaları ile beraber yaşamayı öğrenmek zorunda kalan farklı medeniyetlerden mürekkep bir dünya olacaktır.²⁹⁷ Benzer bir müşterek değerler etrafında toplanma, hoşgörü ve kardeşlik çağrısı Toynbee'de de vardır. Toynbee şöyle der:

“İnsan soyunu kurtarmak için geleneksel din, uygarlık, ulus, sınıf ve ırk ayrımına rağmen bir arada uyum içinde yaşamayı öğrenmeliyiz. Birlikte uyum içinde yaşamayı başarabilmek için birbirimizi tanımalıyız ve birbirimizi tanımak birbirimizin geçmişini bilmek demektir, çünkü tıpkı fenomenal evrenin yönlerinde olduğu gibi insan hayatı da,

²⁹⁶ Huntington, “Batı Tek'tir, Ama Evrensel Değildir”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 124-127.

²⁹⁷ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 50-51.

insan zihnince ancak zaman içindeki devinimi sırasında gözlemlenebilir. ...Ortak insan tabiatımızın kendini değişik dinlerde, uygarlıklarda ve uluslarda dile getirişini, değişik kültürel biçimleri tanımayı öğrenmeliyiz ve onu mümkün olduğu kadar da anlamaya çalışmalıyız. ... Ne var ki, artık yalnız birbirimizin kültürel mirasını anlamakla, dahası değerlendirmekle yetinemeyiz, kendi malımız, ortak depoya gidecek miras eşyalarımızmış gibi bakmak, değer vermek ve sevgi göstermek zorundayız.”²⁹⁸

Batı medeniyetinin hayatta kalma başarısı, hem kendi hem de diğer medeniyetlerin dünya üzerinde barışçıl bir varoluş sergilemelerini sağlayacaktır. Batı kendi çıkar ve değerlerini savunmalı aynı zamanda diğer medeniyetler ile ortak yönlerini keşfetmeli ve pekiştirmelidir. Bunun için ilkin, Avrupa ve Amerika kültürel, dini ve politik birliğini sağlamalıdır. Ardından diğer dünya medeniyetleri ile ortak değerlerini keşfetmeli ve güçlendirmelidir. Huntington’ın şu ifadeleriyle durum daha net anlaşılacaktır:

“Hem barışın hem de medeniyetlerin geleceği, dünyanın büyük medeniyetlerinin politik, ruhanî ve düşünsel liderleri arasında anlayış ve iş birliğine bağlı medeniyetler çatışmasında Avrupa ve Amerika ya kenetlenecek ya da ayrılacak. Daha büyük bir çatışmada, medeniyet ve barbarlık arasındaki küresel ‘gerçek bir çatışma’da dünyanın büyük medeniyetleri, din, sanat, edebiyat, felsefe, bilim, teknoloji, ahlak ve sevecenlik alanında kat ettiği zengin başarıyla birlikte, ya kenetlenecek ya da ayrılacaktır. Belirmekte olan çağda, medeniyetler çatışması dünya barışının karşısındaki en büyük tehlikedir ve medeniyetlere bağlı uluslar arası düzen bir dünya savaşına karşı en büyük güvencedir.”²⁹⁹

4.4. Huntington’a Yönelik Eleştiriler

Huntington hakkındaki eleştirilere, onun medeniyet tanımındaki tutarsızlığı ile başlamak yerinde olacaktır. O, kesin ve net bir medeniyet tanımı ortaya koyamamıştır. Müller’in ifade ettiği gibi, Huntington Alman geleneğinde “kültür” olarak kullanılan kavramı “medeniyet” olarak ifade etmiştir.³⁰⁰ O, ilkin medeniyeti oluşturan unsurları tarih, din, dil ve gelenek gibi kültürel kimlik öğeleri ile özdeşleştirmiştir. Sonrasında din, eğitim, sanat, felsefe, teknoloji ve ekonomi gibi unsurları da içerdiğini belirtir.³⁰¹ Böylelikle, medeniyet kavramının içerisine toplumların tarihleri, ataları, inançları, ritüelleri gibi onları bir diğerlerinden ayıran özelliklerin yanı sıra ekonomi, ticaret, bilim, eğitim gibi alanların varlığına ve medeniyet olgusunda yaşamsal bir öneme sahipliğine atıfta bulunmuştur. İlk Alman geleneğine dayalı bir kültür anlayışını

²⁹⁸ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 50.

²⁹⁹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 484.

³⁰⁰ Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, s. 33.

³⁰¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 482

medeniyet çatısı altına toplarken, şimdi Fransız ve İngiliz geleneğinde olduğu gibi insanın yapış etmelerini kapsayan olgulara da atıfta bulunmaktadır.

Huntington'un medeniyet sınıflamasını neye dayanarak yaptığı da muallâktır. Daha çok dinî sınırlar ve coğrafi temelleri ele almıştır. Fukuyama'nın ifade ettiği gibi, medeniyetler birbirlerinden kolayca ayrılamayacak kadar iç içedir. Medeniyetler birbirlerinden etkilenir ve birbirlerine yakınlaşırlar.³⁰² Medeniyetlerin sınırlarını ya da bir diğer medeniyetler ile temas noktalarının kuş bakışı tahlilini yapmak mümkün değildir. Oysa Huntington'ın medeniyet sınıflamasında bir gelişigüzellik yatmaktadır. Örneğin, Protestan ve Yahudi medeniyetini sınıflamaya katmamıştır. Diğer yandan Afrika kıtasında yaşayan farklı dinleri göz ardı etmiş, orada baskın bir din varmış gibi düşünüp Afrika medeniyetinden söz etmiştir. Dikkat çekici bir diğer nokta, İtalya, Fransa, Avusturya, İspanya gibi Katolik ülkeleri Katolik olan Latin Amerika'dan ayırmıştır. Ve böylece zengin Katolik ülkeleri, zengin Protestan ülkelerle aynı sınıfa yerleştirmiştir. Anlaşılan o ki, Huntington, Batı medeniyetine en zengin ve demokrat görüntüsü verme ve Protestan çoğunluğu en yüksek seviyede tutma savaşı vermiştir.³⁰³

Ajami'nin ifade ettiği gibi Huntington, Batı medeniyetini bütün ve bozulmamış, ezeli ve ebedî bir gökyüzünün altında su geçirmez olarak bulmuş gibidir. Soğuk Savaş dönemi adeta canlı canlı gömülen İslam, Slav-Ortodoks, Batı, Konfüçyen, Japon ve Hint medeniyetleri üzerlerindeki ağırlık kalkar kalmaz, silkinip tozlarını atmışlar ve birbirlerine olan sadakati elde etmeye girişmişlerdir. Tarih ve kültür içeren medeniyet her daim karmakarışık varlıklar olarak görünmektedir. Oysa Huntington, dünyanın çarpık ve dolambaçlı geçitlerini düzleştirmiş ve bir medeniyetin sona erdiği ve diğerinin başladığı yeri çizmiştir.³⁰⁴

Huntington, Batı toplumları ve diğerleri arasındaki münasebetlerde diğer toplumları hep alıcı kültür konumuna yerleştirmiştir. Fakat bu, doğru bir tespit değildir. Örneğin Batı, hiç farkına varmadan son 20 yıl içinde Japonya'dan çok sayıda kültür öğesi almıştır; putonlar, tamagoçi, gameboy, walkman, bilgisayar oyunları ve cep radyosu, notebook gibi minyatürleştirme tekniği, iş ortamlarındaki lojistik ve çalışma gruplarına ait endüstriyel organizasyon formları gibi. Dolayısıyla Batı, diğer kültürlerle,

³⁰²Fukuyama, "Savaşların Geleceği", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 206.

³⁰³Şener Aktürk, "Braudel'den Elias'a ve Huntington'a "Medeniyet" Kavramının Kullanımları", *Doğu Batı*, Doğu Batı Yay., 1. Baskı, Ankara, s. 160-161.

³⁰⁴Ajami, Davet: "Fakat Dediler ki Kulak vermeyeceğiz", *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 52-53.

tek yönlü olmayan bir alışveriş süreci içindedir.³⁰⁵ Bu konuda Huntington'ın aksine Toynbee'nin, şu ifadeleri toplumlar arası alışverişin varlığını gösterir: “toplumlar, başka toplumların meydana getirici öğeleri olmayan ilişki sistemleridir, ama benim görüşümce, Leibniz anlayışına uygun Monad'lar da değildirler. Bütün toplumlar sürekli olarak birbirlerini etkilerler. Türün yaşayan bütün temsilcileri, sadece hayatta kalan çağdaşlarının değil, aynı zamanda gelip geçmiş bütün toplumların miraslarının da etkisi altındadır.”³⁰⁶

Yazar Oliver Mongine göre, Medeniyetlerin vuku bulmasında ve gelişmesinde, birbiri ile etkileşim ve alışveriş içinde olmalarının önemi büyüktür. Örneğin, İslâm ve Batı gibi büyük medeniyetler çevreleriyle alışveriş içinde olmaksızın ortaya çıkamazlardı. İslâm medeniyeti, bazen Pers mirasından, bazen Bizans ve Roma'dan, Türk-Moğol mirasından ya da Batı dünyasından bir takım unsurlar almıştır. Diğer yandan, Batı'nın Arap dünyasından aldığı şeyler azımsanmayacak düzeydedir. Ayrıca en gözü kara kültürel kimlik unsurları genellikle başkalarından ödünç alınan şeylerle ilgilidir. Örneğin, Fas denilince akla gelen naneli çay, 19. yüzyılda İngiliz tüccarlar aracılığıyla yaygınlaşmıştır. Ayrıca Akdeniz beslenme kültürünün simgesi olan domates, Latin Amerika kökenlidir. Portekiz'in simgesi olan azulejos denen seramik sanatı, Çin yolu ile Pers'ten gelmiştir.³⁰⁷

Huntington, günümüzde yedi ya da sekiz medeniyetin varlığından bahsetmiş fakat çatışmalar ve savaşları bütün bu medeniyetler dâhilinde değil, sadece Batı ve İslâm medeniyetleri ekseninde değerlendirmiştir. Batı ile İslâm arasına çekmiş olduğu sınırın özünü din oluşturmaktadır. Huntington şu sözleri ile bu sınırı neye göre belirlediği daha net anlaşılacaktır: “Avrupa, Batı Hıristiyanlığının bittiği, İslâm ve Ortodoksluğun başladığı noktada biter.”³⁰⁸ O halde medeniyetler Stowasser'in de ifade ettiği gibi esasen din tarafından karakterize edilen mitsel sistemler gibidir.³⁰⁹ Aynı zamanda Huntington, kültürler arası sınırları kabaca tanımlamalarla ortadan kaldırmıştır.³¹⁰ Örneğin, Arap Yarımadasında doğan, Kuzey Afrika, İber yarımadası, Orta Asya, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya yayılan bir İslam medeniyetinin

³⁰⁵ Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, s. 103.

³⁰⁶ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 46.

³⁰⁷ Oliver Mongin, “Jean-François Bayart ile Mülakat: İdeoloji Olarak Kültürcülük Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 359-360.

³⁰⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 232.

³⁰⁹ Stowasser, “Medeniyetler Arası Diyalog Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 311.

³¹⁰ Mariona Aguirre, “21. Yüzyıl “Medeniyet Savaşları”nın Yüzyılı Olarak Anılacak”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara 2006, s. 294.

varlığında söz etmektedir. Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan insanları dil, gelenek, düşünce ve en önemlisi din bakımından müşterek bir hayat yaşadıklarını iddia etmektedir. Oysa Kuzey Afrika’da yaşayan insanlar ile örneğin İran’da yaşayan insanların yaşam tarzlarını, hayata bakış açılarını, geleneklerini, aile yaşantılarını gibi birçok durumu din çatısı altında giriftleştirmek, bir bütün gibi algılamak her kültürün kendine özgü yaşam alanının sınırlarını ortadan kaldırmak olacaktır. Büyük oranda İslâm dinini ortak paydada yaşıyor olmaları aynı dünya görüşü, düşünce yapısı, düşman algılayışı gibi birçok öğede müştereklik sağlamayacaktır.

Huntington’a göre, Batı için sorun bizzat İslâm’ın kendisidir. Başka deyişle, halkı kendi kültürünün üstünlüğüne inanmış ve yeterli güçleri olmayışını takıntı haline getirmiş farklı bir medeniyettir. İslâm’ın sorunu ise Batı’dır. Batı ise, kendi kültürünün evrenselliğine, azalmakta bile olsa üstün güçlerinin varlığına ve bu kültürü dünyaya yayma sorumluluğuna inanmış farklı bir medeniyettir. Bunlar, İslâm ve Batı arasındaki çatışmayı körükleyen temel bileşenlerdir.³¹¹

Huntington’ın dünya üzerindeki Müslümanları tek ve özdeş bir kültürün taşıyıcıları olarak görmesi, Batı medyasıyla yayılan ortak bir kanının ifadesidir. Batı medyasında İslâm ile ilgili haberlerde dünyanın değişik ülkelerinde farklı koşullarda yaşayan 1 milyar Müslüman homojen ve birbirinden farklı düşünmeyen bir topluluk gibi gösterilmektedir. Benzer şekilde düşünce özgürlüğü ve dinsel hoşgörünün sadece Batı toplumuna ait olduğu ve özellikle İslâm ülkelerinin bu özellikten yoksun olduğu lanse edilmektedir. Bütün bunların sonucunda dünyada meydana gelen saldırılardan ve çatışmalardan Müslümanlar sorumlu tutulmaktadır.³¹²

Huntington’a göre ise, medeniyetlerin dünya üzerinde her alanda söz sahibi olduğu bir döneme girilmiştir. Devletlerarası gruplaşmalar, ilişkiler ve çıkarlar, tarih, kan bağı, gelenek, dil ve en önemlisi de dine göre şekillenmektedir. İdeolojiler ve siyasî kaygılar medeniyetlerin kimlik vurguları ile geri plana atılmıştır. Dolayısıyla gelecekte devletlerarasında ideoloji, siyaset ve ekonomik çıkarlara dayalı çatışmalar değil, kültüre ve özellikle dine dayalı çatışmalar olacaktır. Dünya üzerinde mikro boyutta bir medeniyetler savaşı, Bosna’da yaşanmıştır. Bu savaşta, Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırp ve Müslüman Bosnalılar kendilerini kültürel kimlikleri ile tanımlamaya ve dini

³¹¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 322.

³¹² Bihter Çarhoğlu, “Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslam Söylemi: Almanya Örneği”, *Doğu Batı*, Doğu Batı Yay., 1. Baskı, Ankara, s. 210.

farklılıklarını vurgulamaya başlamışlardır. Huntington'a göre, savaşın esas nedeni bu halkların farklı medeniyetlere mensup olmalarıdır. Bu halkların Ortodoks, Katolik ve Müslüman olmaları öncesinde bir takım olayların tetiklemesi ile farklılığa dönüşmüş ve karşı kutuplarda yerini almıştır. Dünyaca ünlü siyaset bilimci Fukuyama'ya göre ise, Bosna'da yaşanan Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırpalar ve Müslüman Bosnalılar arasında meydana gelen ve medeniyetler çatışmasının ilk örneği olarak nitelendirilen savaş, mercek altına yatırıldığında durum bambaşkadır. Bu halklar, tarih ve gelenek bakımından ortak bir Balkan kültürünü paylaşmaktadırlar. Bu müştereklik dini karşıtlıklardan daha güçlüdür.³¹³ Bu farklı iki görüşte, dinin çatışmaya yol açan yönü ile dinden daha önemli olabilecek tarih ve gelenek gibi unsurların kültür üzerindeki etkisine değinilmiştir. Din, her daim barışı sağlayan bir güç olmasa da doğrudan çatışmalar ya da savaşlar çıkaran bir güç de değildir. Ajami, Huntington'ın medeniyetleri baş aktörler olarak nitelendirdiği yaklaşıma karşıdır. Ona göre, medeniyetler ve medeniyetlerin bağlılıklarında şaşırtıcı bir süreklilik hâkimdir. Medeniyetler devletleri kontrol etmezler, devletler medeniyetleri kontrol ederler. Devletler, çıkarlarına geldiğinde kan bağlarını unuttur, gerek gördüklerinde ise, kardeşlik, iman ve akrabalığı hatırlarlar.³¹⁴ Bu görüşten hareketle Huntington Batı menfaatlerini koruma endişesi ile kültürün can damarları olan gelenek, tarih, din gibi unsurları çatışmaların odak noktası haline getirmiş olabileceği sonucuna varılabilir.

Öncesinde Batı Hıristiyanlığı ve İslâm dinî arasında meydana gelen çatışmaların büyük oranda dinden kaynaklandığı mesajını veren Huntington, medeniyetler tezi hakkında sözlerine son verirken ters bir istikamete saparak dinlerin ortak yönlerine, barışçıl ve huzurlu bir gelecekte ki etkin rollerine vurgu yapmıştır. Ayrıca dinler tarafından yön verilen dünya siyasetinde, Çin ve İslâm ülkelerini Batı için büyük tehdit olarak algılayan Huntington, modernleşmenin getirdiği ahlâkî ve manevî çürümeyi görmezden gelmeyecek daha önce düşman olarak gördüğü bu kültürlerle dost elini uzatmaktadır. Ona göre: “temel bir “ince” ahlâk düzeyinde, Asya ile Batı arasında kimi ortak yönler bulunmaktadır. Ayrıca, birçok kimsenin dikkat ettiği gibi, insanlığı ayırdıkları ölçü ne olursa olsun, dünyanın büyük dinleri ...kimi kilit değerleri ortaklaşa paylaşırlar. Şayet insanlar evrensel bir medeniyet geliştirecek olsa, bu medeniyet söz konusu ortaklıkların keşfedilmesi ve yayılması aracılığıyla tedricen türeyecektir.”³¹⁵

³¹³ Fukuyama, “Savaşların Geleceği”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 206.

³¹⁴ Ajami, “Davet: Fakat Dediler ki Kulak vermeyeceğiz”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 61-62.

³¹⁵ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 482

Tarihçi Emre Kongar'a göre, Huntington'ın Toynbee'den ödünç aldığı tezde, her medeniyet ancak bir meydan okuma ile karşılaştığında ve bununla başa çıktığında gelişir ve devam eder, yoksa gevşer ve yok olur gider fikri barınmaktadır. Soğuk savaş öncesinde, Doğu Bloku Batı için böyle bir tehdit oluşturmakta, bu da onu uyanık, dinamik ve gelişme çizgisinde tutmaktaydı. Sovyetler Birliği çöktükten sonra, Batı rehavete kapılmış ve dinamizmini yitirme tehlikesiyle baş başa kalmıştır. Batı'nın kendini uyanık ve dinamik tutabilmek ve gelişmeyi sürdürebilmek için yeni düşmanlara ihtiyacı vardır, işte bunlar da İslâm ve Çin medeniyetleridir.³¹⁶

Çöküşün kaçınılmazlığı gerçeği karşısında kıvranan Toynbee ve Huntington, bu durumu tersine çevirmek için bir mucize peşindedirler. Oysa her medeniyet büyük değerlerden bir ya da bir kaçını hayata geçirmiştir. Yunan medeniyeti “güzel”i, Roma medeniyeti “hukuk”u, Çin “faydalı”yı, Hindu “hayal” ile “tasavvuf”u, Avrupa medeniyeti “ilmi” değeri gerçekleştirdiği gibi. Fakat Toynbee'nin, Avrupa'yı bekleyen çöküş tehlikesini kabullenmeye gönlü razı olmamaktadır. Bu yüzden “Tanrı büyüktür”, “ Tanrı Avrupa'ya acıyacak ve onu mahvolmaktan kurtaracaktır” diyerek Hıristiyanları duaya çağırır.³¹⁷ Huntington ise, Batı'nın ne yapıp ne yapmaması konusunda tembihlerde bulunarak Batı'nın kaybettiği ihtişamını geri kazandırma yollarını aramıştır.

³¹⁶ Emre Kongar, “GOP Neyi Amaçlıyor, Neyi Gerçekleştirebilir?” http://www.kongar.org/makaleler/gop_neyi_amacliyor.php , (03.12.2009).

³¹⁷ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 105, 109.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOYNBEE'DEN VE HUNTINGTON'A MEDENİYET ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

5.1. Tarihsel Süreçte Medeniyet Anlayışlarının Kısa Değerlendirmesi

İnceleme konusu yaptığımız düşünürler birbirinden farklı bakış açıları sergilemeler de ortak payda da buluşacakları birtakım unsurlar da bulunmaktadır. İlkın, yaşadıkları çağı nasıl tasvir ettikleri dikkate alınacak olursa, Toynbee'nin "Kültürlerin Çatışması" fikrini savunmuş olduğu görülecektir. Spengler ise esas birimler olarak kültür çevrelerini gördüğü için, çağın tasviri de buna uygun olarak "Kültür Çevrelerinin Savaşı"³¹⁸ şeklinde olacaktır. Sorokin'e bakıldığında ise tarihin temel birimi olarak kültür üst-sistemlerini belirlemiş olduğunu görülecektir. Bu açıdan çağın tasviri "Kültür Üst-Sistemlerinin Savaşı" olabilir. Fukuyama ise "Tarihin Sonu" tezi ile çağımızın tasvirini yapmıştır. Ardından da Huntington "Medeniyetler Çatışması" tezi ile çağın geleceğine yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Peki, insanlık tarihi bu düşünürler için neyi çağrıştırmaktadır? Siyaset bilimci olan Fukuyama ve Huntington'ın düşünceleri daha çok siyasî strateji ve analizlere dayanmaktadır. Spengler ve Toynbee'nin düşünceleri tarihe yöneliktir. Sorokin ise, "tarihî ve sosyal gerçeklere parmak basmış görünmektedir."³¹⁹ Huntington'a göre, "insanlık tarihi medeniyetlerin tarihidir."³²⁰ Toynbee'de benzer şekilde 'tarihi' devletlerden değil, medeniyetlerden bakarak anlamlandırmak gerektiğini savunmuştur. O, bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir: "Bugünün modasına uyarak tarihi ulusal devletler çerçevesi içinde inceleme geleneğine uymuyorum; bunlar bence de büyük bir şeyin, bir uygarlığın parçalarıdır." ³²¹ Ona göre, devletler çok az yaşar ve aniden ölürlür. Medeniyetlerin ise, hayatımızda daha fazla yeri vardır ve başka devletlerin

³¹⁸ Çağlar, *Uygarlıklar Arası Savaş Miti*, s. 96.

³¹⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 24.

³²⁰ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 46

³²¹ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 15

vatandaşlarını da barındırmaktadır. Örneğin, bin üç yüz yaşında olan Batı medeniyeti, bin yaşında olan İngiltere Krallığından, iki yüz elli yaşında olan Britanya Krallığından, yüz elli yaşında olan ABD'den daha yaşlıdır. Geçmişte Venedik Cumhuriyeti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra da varlığını devam ettiren Batı, Britanya Krallığı ya da ABD yok olduktan sonra da hayatta kalabilir. Çünkü devletler medeniyetlerin bağrında yetişip ölen gelip geçici siyasal görünüşlerdir.³²² Toynbee, tarihleri ve medeniyetleri bütüncül olarak kavrama eğilimindedir. Çünkü "ulusal tarihler yalnızca kendi zaman ve mekân sınırları içinde anlaşılabilir. Zaman boyutunda, ...İngilizlerin Kuzey Amerika'ya ayak basışlarından başlayarak Amerika'nın tarihini anlayamazsanız, ... Aynı şekilde mekân boyutunda da bir ülkenin tarihini o ülkenin sınırları dışında olanlara bakmaksızın yalnızca dünya haritasındaki yerini düşünerek anlamamız mümkün değildir."³²³ Bu bağlamda Sorokin'in karşı çıktığı en dikkat çekici noktalardan biri tarihin medeniyetlerden hareketle bütüncül olarak kavranamayacağıdır.³²⁴ Daha önce de belirtildiği gibi onun tarihte bütüncül sistem olarak gördüğü kültür üst-sistemlerdir. Spengler ise tarihe baktığında şüphesiz ki kültürleri görecektir.

Peki, tarihin temel birimlerinin amacı nedir? Toynbee'ye göre bütün medeniyetler tek bir dünya medeniyeti oluşturmayı amaçlamışlardır ve yaşayan medeniyetlerin de amacı budur. Belki medeniyet bütün insanların tam bir uyum içinde yaşayabilecekleri bir toplum durumunu yaratmak için girişilmiş bir çabadır. Bilinen bütün medeniyetler bilinçli ya da bilinçsiz bu hedefe yönelmişlerdir.³²⁵ Huntington ise ortak bir dünya medeniyeti oluşturma konusuna ilkin Batı dünyası için tehlike oluşturduğundan sıcak bakmamaktadır. Çünkü Batı, teknolojisini dünyaya yaydıkça diğerleri güçlerini artırmakta ve Batı'nın değer ve kurumlarına saldırmaktadır. Özellikle İslam Batı için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Fakat medeniyetler çatışması tezini bitirirken Huntington, ani bir manevra ile ters istikamete dönmüştür. Ona göre, Batı'nın görevleri arasında diğer medeniyetlerle ortak yönlerini belirlemek ve güçlendirmek de vardır. Dünya üzerinde yaşayan büyük dinler ortak paylaşımlara, değerlere sahiptir ve Batı bunları huzurun ve barışın sağlanması yönünde kullanılmalıdır. Toynbee İslâm'ın, çürüten Batı maneviyatına kazandıracağı birtakım değerleri olduğu kamsındadır. Ona

³²² Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 197-198.

³²³ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 139.

³²⁴ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 366.

³²⁵ Toynbee, *Tarih Bilinci Cilt 1*, s. 46.

göre İslâm, Batı dünyası için büyük bir proletarya oluştursada İslâm'ın ahlâkî ve manevî değerleri Batı'ya kaybettiği değerleri tekrar hatırlatabilir.

Hemen hemen bütün düşünürler temel birim olarak gördükleri yapının içerisine ruhsal birtakım şeyler yerleştirmişlerdir. Örneğin; Toynbee manevî ve dinsel öğeleri en başta medeniyetlerin zeminine yerleştirmiştir. Spengler ise kültürlerin ruhlarından söz etmektedir. Gizemli kozmik güçler insan hayatına müdahale eder ve böylece yüksek kültürler ortaya çıkar.³²⁶ Sorokin öne sürdüğü kültür üst-sistemleri arasında ki geçişin içlerindeki gizli kuvvetlerden kaynaklandığını kabul eder.³²⁷ Huntington'da ise din ve medeniyet arasındaki güçlü bağ kolaylıkla fark edilir.

5.2. Batı İçin Neticeler

İncelediğimiz düşünürlerin medeniyet anlayışlarında Batı'nın önemli bir yeri vardır. Kimi Batı'nın kurtuluşu yönünde kehanetlerde bulunmuş, kimi de olması gereken olgu olarak Batı'nın sonunu tasvir etmiştir. Batı'yı manevî buhranın kucağında can çekişiyor olarak gören Toynbee, İslâm medeniyetinin ahlâkî ve toplumsal değerlerini Batı için âdeta bir merhem olarak görmektedir.³²⁸ Toynbee, İslâm'ın dünyayı saran manevî buhranı yenmede insanlığa ışık tutacağına inansa da, Batı'nın İslâm'a karşı dikkatli olması gerektiğini de vurgulamıştır. Bu hususta Toynbee şunları ifade eder:

“Panislamizm uykudadır, ne var ki, Batılılaşmış dünyanın proleter kalabalığı Batı sömürgeciliğine karşı ayaklanıp anti-Batıcı bir hareket oluşturursa, uyuyan devin uyanabileceğini hesaba katmak zorundayız. Bu çağrının İslâm'ın militan ruhunu - kış uykusuna yatmış gibi görünüyorsa da, uyandırıp zafer dolu bir çağa yöneltmede, hesap edemediğimiz etkinlikleri olabilir. Geçmişte İslâm, Doğulu bir toplumu Batı saldırısına karşı çok güzel ayaklandırmıştı. Peygamber'in ilk takipçileri zamanında İslâm, Suriye ve Mısır'ı bin yıldır ellerinde tutan Helen egemenliğinden kurtarmıştı. ...Eğer insanlığın bugün ki durumu bir “ırk savaşı”na yol açacaksa, İslâm tarihî görevini yapmak üzere bir kez daha çağrılmalıdır. Dileyelim ki böyle bir savaş çıkmaz.”³²⁹

Huntington'ın “Medeniyetler Çatışması” fikri özellikle Batı ve İslâm dünyasını kapsamaktadır. Çatışmanın nedeni ise İslâmî cepheden gelen nüfus artışı, göç, hoşgörüsüzlük, Batı'ya oranla güçsüzlük gibi olaylardan kaynaklanan yoğun

³²⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 25.

³²⁷ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

³²⁸ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 184, 186.

³²⁹ Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 187.

tehditlerdir.³³⁰ Fukuyama ise Müslümanların şu an ki durumlarının on yedinci yüzyılda Avrupa'nın "Otuz Yıl Savaşları"na benzetir. Çünkü Müslümanlar hem kendi aralarında hem de diğer halklarla sürekli çatışma halindedir. Önerdiği çözüm yolu ise İran'ın ılımlı politikalarından dolayı İslâm'ın önderliğini üstlenmesidir.³³¹

Toynbee, Müslüman ve Hıristiyan halklarının birbirlerine karşı düşmanlıklarının geçmiş yılların ürünü olduğunu ve bu yüzden yeniden canlanma ihtimalini dile getirmiştir. Bu görüş, Huntington'ın savunduğu Müslüman ve Hıristiyan arasındaki düşmanlığı destekler gibi görünmektedir. Toynbee'ye göre:

"Bir Müslüman'a, İslâm'ın bir numaralı düşmanı kimdir diye sorsanız, ağzından çıkan ilk cevap şu olurdu; Hıristiyanlık. Komünizm yahut faşizm değil. ...Bir Hıristiyan'a Hıristiyanlığın bir numaralı düşmanı kimdir diye sorsanız, cevabı İslâmiyet olurdu. Komünizm yahut faşizm değil. Çünkü komünizm ve faşizm yeni realitelerdir. Oysa İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasındaki kavga çok eskilere dayanır. İşte bu derece kökleşmiş düşünce ve tavır alışkanlıklarını değiştirmek zordur."³³²

Peki, Batı medeniyetini gelecekte ne beklemektedir? Toynbee'ye göre "hiçbir medeniyet şu ana kadar - ölümsüzlük şöyle dursun - ebedi gençliğin sırrını bile bulamamıştır. Er ya da geç, sadece ilerlemelerine mâni olmakla birlikte, bir de benliklerinde garip bir değişikliğe yol açan, tamiri mümkün olmayan bir felakete maruz kalırlar."³³³ Batı medeniyetinin de aynı kaderi paylaşmasına gönlü razı olmaz. Ona göre, medeniyet bir sabitlik değil, bir harekettir. En medenî toplumlar bile yıkılmış haldeyken, Batı medeniyeti aynı kadere mahkûm olmayacaktır.³³⁴

Spengler ise Toynbee gibi duygusallığa kapılmamış ve *Batı'nın Çöküşü* adlı eserinde Batı medeniyetini bekleyen sonu açıkça dile getirmiştir. "Her yaşayan kültürü bekleyen neticeye varma bütün tarihî çöküşlerin özüdür; ve bunların arasında çok iyi ve tamamıyla bildiğimiz Klâsik kültürün çöküşü; ve diğer bir çöküş ...bugün bile içimizde ve etrafımızda hissedip müjdelenen Batı'nın çöküşü."³³⁵ Sorokin'in Batı medeniyetinin geleceğine dair düşüncelerine bakıldığında ise "ölüm" ama tamamen gerçekleşmeyen bir ölüm görülmektedir. Onun medeniyetten ziyade temel birim olarak gördüğü kültür sistemleri de ebedî hayata mahzar değildir. Spengler ve Sorokin bu açıdan Batı'yı bekleyen sonun ölüm olacağını net bir şekilde dile getirmişlerdir. Fukuyama ise

³³⁰Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 312.

³³¹Fukuyama, "Hedefleri: Modern Dünya", *Tarihin Sonu mu?*, s. 258-259.

³³²Toynbee, *Hıristiyanlık ve Dünya dinleri*, s. 76.

³³³Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, s. 458-459.

³³⁴Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, s. 51.

³³⁵Spengler, *Batı'nın Çöküşü Cilt I*, s. 114.

“Tarihin Sonu” adlı tezi ile Batı medeniyetinin mutlak zaferi ile sonuçlanacak bir gelecek tasavvur etmiştir.³³⁶

Peki, Batı medeniyetini ölüme sürükleyen nedenler nelerdir? Toynbee bu konuda Batı toplumlarında büyük bir manevî buhran görmektedir. Çünkü Hıristiyanlık dinî birlikten yoksundur.³³⁷ Spengler ise tıpkı Toynbee gibi giderek dinden uzaklaşan bir Batı görmektedir. Bütün Avrupa’yı ve Amerika’yı saracak büyük bir manevî buhranın kehanetinde bulunmaktadır. Çünkü bireylerin ve toplumların hayatlarında ahlâksızlık ve dinsizlik kol gezmektedir.³³⁸ Sorokin sanatsal, dinsel ve düşünsel olarak üç evreye ayırdığı kültür üst-sistemlerinin Batı’da tükenmekte olduğunu ifade etmektedir.³³⁹ Çünkü bu sistemlerin Batı dünyasında siyasî, ahlâkî, dinî vb. alanlarda üretkenliği ölmüştür.³⁴⁰ Huntington’ın ahlâkî çöküş ve toplumsal düzensizlik gibi konular hakkında üzerinde yeterince durmadığı görülmektedir. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* adlı kitabında Batı’nın modernleşme ile birlikte kaybettiği değerlerine üstün körü yer verilmiştir. Modernleşmenin ahlâkî ve kültürel boyutta etkilerini incelemiş ve zulüm, işkence, kölelik gibi acımasızca eğilimlerin çağdaş dünyada gitgide kabul edilemez hâle geldiğini belirtmiştir. Peki, bu durum Batı medeniyetinin bir ürünü müdür? Eğer öyle ise, Batı’nın gücünde azalma ve ahlâkî bir dönüş mü meydana gelecektir? Hukukun bozulması, anarşi, küresel suç dalgası, mafya, uyuşturucu satımı ve kullanımının artması, aile kavramının zayıflaması, toplumsal güven ve dayanışmanın azalması dünyanın birçok bölgesinde giderek artış göstermekte ve bu durum medeniyetin temel öğelerini yok ediyor gibi görünmektedir. Hukuk ve düzen medeniyetin önkoşuludur. Afrika, Latin Amerika, Güney Asya ve Orta Doğuda hukuk ve düzen neredeyse ortadan kalkmıştır. Çin’de, Japonya’da ve Batı’da ise hukuk ve düzen ciddi bir saldırıya maruz kalmaktadır. Bütün bunlar evrensel bir Karanlık Çağ yaratarak medeniyeti barbarlığa yaklaştırıyor gibidir.³⁴¹ Görüldüğü üzere Huntington, Batı’nın ahlâkî ve manevî çöküntüsünden çok, siyasî ve ekonomik alanda kaybettiği imajı ile alakadar olmuştur. Oysa “Batı insanını yalnızlığa, yabancılaşmaya ve boşluğa iten sadece iktisadî şartların, iktisadî dengesizliklerin, sınıf çatışmalarının doğurduğu

³³⁶ Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, s.23.

³³⁷ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 256-257.

³³⁸ Spengler, *Batı’nın Çöküşü Cilt I*, s. 334, 282.

³³⁹ Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, s. 341.

³⁴⁰ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 79.

³⁴¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, s. 484.

sebepler değil, aynı zamanda bir düşünce, bir kültür geleneğinin giderek yozlaştıran bir inancın yüküdür.”³⁴²

³⁴² Scognamillo, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, s. 18-19.

SONUÇ

Dünya üzerinde yaşamış bütün insanların ve toplumların, çağımızda olduğu gibi benzer hedeflere odaklanmış oldukları aşikârdır. İlk insanlardan bu yana değişen toplumsal hayat gösteriyor ki, bütün insanların ve toplumların alçak ya da yüksek frekanslarda ulaşmayı hedefledikleri ideal bir hayat tarzı vardır. İlk medeniyetlerin hayat bulmasıyla bu süreç tamamlanmamış aksine, farklı ve yeni formlara doğru bir ilerleme göstermiştir. Toplumları bir çatı altında yaşatan bu yapılar, medeniyet zincirinin ilk halkalarını oluşturmuşlardır. Peki, bu sürecin bir sonu var mıdır? Batı dünyası medeniyetler ve insanlık tarihinin son evresi ve taşıyıcısı mıdır? Ya da bir medeniyet ölürken bir diğerrinin hayat bulması döngüsel bir seyirde kader midir? Medeniyetler sabit bir inceleme alanı olabilirler mi? Medeniyetin kültürle ve onun unsurları ile başat bir ilişkisi var mıdır? Medeniyetleri yaratan, geliştiren ve yıkıma götüren büyük insanlar mıdır? Medeniyetlerin siyasî yapı ile bağıntısı nedir? Medeniyet ve din ilişkisinin düzeyi nedir? Kültür ve medeniyet kavramlarına karşı giderek artan bir bilinç düzeyi mevcut mudur?

Medeniyet denen karmaşık ve dinamik yapıyı kısmen de olsa anlayabilmek için onlarca soru sorulabilir. Araştırma konusu yaptığımız Toynbee, Spengler, Sorokin, Fukuyama ve Huntington, medeniyetlere kendi bakış açıları ile yeni yorumlar getirmiş ve soru-cevap zincirini genişletmişlerdir. Toynbee bir tarihçi gözüyle medeniyetlerin neliğini, mahiyetini, varoluş nedenlerini ve amaçlarını felsefî bağlamda incelemiştir. Toynbee gibi tarih felsefecisi olan Spengler ise “kader” olgusunu bu zemine aktarmıştır. Sosyolog Sorokin bütüncül kavrayışın medeniyet ile değil, “kültür yığınları” ile mümkün olacağına dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, bir siyaset bilimci olan Fukuyama, Batı medeniyetinin zaferini tarihin sonu olarak taçlandırmıştır. Huntington ise medeniyetleri, uluslar arası siyasi ilişkiler zeminine taşımıştır. Her iki düşünür farklı bakış açıları sergilese de, vardıkları nokta hemen hemen aynıdır; yani Batı medeniyetini ayakta tutma çabası.

İsimleri zikredilen bu düşünürlerin medeniyet kavrayışları ile 20. ve 21. yüzyıl medeniyet olgusuna bakış kısmen de olsa ortaya konmuştur. Bu çalışmayla birlikte kültür ve medeniyet kavramlarının insan ve toplumların hayatları için ne denli önemli oldukları bir kez daha anlaşılmıştır. Kanaatimizce farklı bilim dallarınca tartışılan ve

üzerine tezler oluşturulan bu kavramların sonraki yıllarda da popülaritesi devam edecektir.

Bahsi geçen düşünürlerin medeniyet kavrayışlarını felsefî bir analize tabii tutmayı amaçladığımız bu çalışmada, sonuç niteliği arz edecek kısa bir değerlendirmeye yer vermek uygun olacaktır. Araştırmaya başladığımız ilk düşünür olan Toynbee, *Tarihçi Açısından Din* adlı eserinin önsözünde de dile getirildiği gibi “tarih içinde dünya medeniyetlerinin doğuş ve yıkılış sebeplerini incelerken, sadece ilim için ilim yapma hasbiliğinde bulunmamış, Batı menfaatlerini, insanlığın yeni şartlarında hâkim kılacak formüller aramış gibidir.”³⁴³ Bunun yanında Sorokin’in de ifade ettiği gibi, Toynbee Batı medeniyetinin temelinde bulunan Grek ve Roma medeniyetleri dışında diğer medeniyetler üzerinde kültürel açıdan felsefî bir yaklaşım ortaya koymamıştır.³⁴⁴ Bu nedenle onun medeniyet kavrayışının kısmî bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Spengler ise âdeta insanın elini kolunu bağlayan bir alın yazısının pençesinde can çekişen medeniyetler ve kültürleri çaresizliğin kollarına atmış gibidir. Böylece insanın aklı, duyguları ve yaratıcılığı ortadan kalkmıştır. Diğer taraftan Sorokin ise bütüncül ve anlamlı yapılar olarak gördüğü kültür sistemleri ile insanlarla ilgili olguları bir bütün olarak ele almıştır. Böylece o, insanlığın ortak amacına yönelik büyük bir hizmette bulunmuştur.³⁴⁵ Fukuyama “Tarihin sonu” tezi ile medeniyetleri uzun yıllar sürecek olan monoton bir hayatın kollarına bırakmış gibidir. Huntington’ın medeniyet kavrayışı “Medeniyetler Çatışması” tezi ile Batı üstünlüğü, kültür, din, kimlik ve tarih üzerine çatışmalarda etkin bir şekilde sürdürülmeye çalışılan bilimsel bir kisveye bürünmüştür.³⁴⁶ Davudoğlu’nun da ifade ettiği gibi “Fukuyama’nın tezi ile Batı medeniyetinin felsefî ve sistematik unsurları yüceltilirken, Huntington’ın tezi ile başta İslam ve onu takiben Konfüçyanizm olmak üzere diğer bütün kültür ve medeniyetler çıkan siyasî huzursuzluk ve bunalımların kaynağı ve sorumlusu olarak takdim ediliyor.”³⁴⁷

Bu çalışma, Batı’nın üstün, güçlü, lider ve yenilmez olduğu fikrinin, gerek bir tarih felsefecisi gözüyle (Toynbee), gerekse bir siyaset bilimci gözüyle (Huntington ya da Fukuyama) Batılı zihinlerde nasıl derin kök saldığının açık bir ifadesini bütün

³⁴³ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, s. 19.

³⁴⁴ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 7.

³⁴⁵ Sorokin, Toynbee, *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, s. 68.

³⁴⁶ Çağlar, *Uygurluklar Arası Savaş Miti*, s. 186.

³⁴⁷ Davudoğlu, “Fukuyama’dan Huntington’a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasî Teorinin Pragmatik Kullanımı”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 446.

çarpıcılığıyla ortaya koymaktadır. Bu düşünürlerin hemen hemen hepsi, Batı medeniyetinin bir önder olarak insanlığı ileriye taşıyıcı nitelikte olduğu hususunda aynı fikirdedirler. Fakat Spengler gibi Batı'nın öleceğini ilân eden düşünürler de vardır.

Sonuç olarak şunu ifade etmek gerekir ki, kültür ve medeniyet kavramlarının farklı sosyal bilim alanlarında önem arz etmeleri ve dünya genelinde büyük yankı uyandıran tezlere konu olmaları, gizemli sayılabilecek bu olguların her defasında karanlıkta kalmış yüzlerini aydınlatacağından sevindirici bir gelişmedir. Araştırma süresince değindiğimiz düşünürler medeniyet kavramı hakkında birbirlerini tamamlayıcı ve geliştirici bilgiler vermişlerdir. Fakat medeniyet denildiğinde direkt Batı medeniyetini algılamak ve sadece onun ululuğunu insanlığın kurtuluş yolu olarak görmek diğer medeniyetlere yapılan büyük bir haksızlıktır. Batı medeniyetinin ahlâkî ve toplumsal açıdan çürüme içinde olduğunu dile getirmek büyük bir erdem olsa da, diğer medeniyet ve kültürlerin insanlık tarihine kattıkları ya da katacakları değerler içtenlikle zikredilmelidir.

KAYNAKÇA

Kitap

- Aguirre, M. (2006). “21. Yüzyıl “Medeniyet Savaşları”nın Yüzyılı Olarak Anılacak”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Ajami, F. (2006). Davet: “Fakat Dediler ki Kulak vermeyeceğiz”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Aktürk, Ş. “Braudel’den Elias’a ve Huntington’a “Medeniyet” Kavramının Kullanımları”, *Doğu Batı*, Doğu Batı Yay., 1. Baskı, Ankara.
- Akyol, T. (2005). “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Altun, F. (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yay., İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1995). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt 1-2=1914-1995*, Alkım Yay., İstanbul.
- Aydın, M. (2003). *Onların Savaşı*, Kutup Yıldızı Yay., İstanbul.
- Berger, P.L. (2006). “Sekülerizmin Gerilemesi”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Bloom, A. (2005). “Fukuyama’nın Makalesi Üzerine”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Bulaç, (2005), “Tarihin İkinci vaktinde Modernizmin Sonu”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Çağlar, G. (2003), *Uygarlıklar Arası Savaş Miti*, Çev: Nazlı Kaya, Belge Yay., İstanbul.
- Dallmayr, F. (2006). “Medeniyetler Çatışmasının Ötesinde”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Davudoğlu, A. (2006). “Fukuyama’dan Huntington’a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Elias, N. (2005), *Uygarlık Süreci Cilt 1*, Çev: Ender Ateşman, İletişim Yay., İstanbul.
- Ersöz, K. (2005). “Fukuyama’yı Okurken”, *Tarihin Sonu mu?*, s. Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.

- Fukuyama, (2005). “Yayınlanışının 10. Yılında Tarihin Sonu’nun Neresindeyiz?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Fukuyama, (2005). “Hedefleri: Modern Dünya”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Fukuyama, F. (2006). “Savaşların Geleceği”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Fukuyama, (2005). “Tarihin Sonu mu?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara
- Fukuyama, (2009). *Büyük Çözülme*, Çev: Hasan Kaya, Profil Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Gardels, N. (2006). “Zbiginiew Brzezinski ile Mülakat: Çatışan Uygarlıklar Esnek Batı’nın Zayıf Sırları”, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Gündoğan, A.O. (2007). *Bergson*, Say Yay., İstanbul.
- Gökalp, Z. (1997). *Makaleler IV*, Haz: Ferit Ragıp Tuncor, Kültür Bakanlığı Serisi Yay., Ankara.
- Hassner, P. (2005). “Tarihin Ortasından Fukuyama’nın tezi”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Himmelfarb, G. (2005). “Fukuyama’ ya Cevap”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Huntington, S.P. (2006). “Batı Tek’tir, Ama Evrensel Değildir”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Huntington, S. P., Berger, P.L., (2003). *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, Çev: Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Huntington, S. P. (2006). “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Huntington, S. P. (2005). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yay., İstanbul.
- Huntington, S. P. (2006). “Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyanın Paradigmaları”, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Huntington, S. P. (2005). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Okuyan Us Yay., İstanbul.
- İbni Haldun, (1989). *Mukaddime 1*, Çev: Z. Kadir Ugan, M.E.B. Yay., İstanbul.

- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Köker, L. (2005). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul.
- Langhorne, R. (2000). “Küresel Değişim Sürecinde İslam Dünyası ve Türkiye”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Ed: Mustafa Armağan, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul.
- Locke, J. (1998), *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, Çev:Melih Yürüşen, Liberte Yay., Ankara.
- Mardin, Ş. (2002). *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2*, Der: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul.
- Mazrui, A. (2005). “Tarihin Sonu ve İslam”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Meriç, C. (1974), *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Michel, T. (2000), “Çatışmadan Diyaloga”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Ed: Mustafa Armağan, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul.
- Mongin, O. (2006). “Jean-François Bayart ile Mülakat: İdeoloji Olarak Kültürcülük Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Müller, H. (2001). *Kültürlerin Uzlaşması*, Çev: Ali Çimen, Timaş Yay., İstanbul.
- Özarpınar, Y. (1999). *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, Ötüken Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul.
- Özel, İ. (2005). “Sistem İslam’la Hesaplaşacak mı?”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Özel, İ. (2005). “Tarihi ya da Hegemonyayı Yamamak”, *Tarihin Sonu mu?*, Der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Vadi Yay., 5. Baskı, Ankara.
- Özlem, D.(2002). *Felsefe Yazıları*, İnkılâp Yay. İstanbul.
- Özlem, D. (2001), *Tarih Felsefesi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul
- Scognamillo, G. (2002), *Medeniyetler Çatışmasında Batı’nın İnanç Temelleri*, Ed: Nurdan Kaya, Karakutu Yay., İstanbul.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Spengler, (1973). *İnsan ve Teknik*, Çev: Kamil Turan, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara.
- Spengler, (1978). *Batı’nın Çöküşü Cilt 1*, Dergah Yay., 1. Baskı, Çev: Giovanni Scognamillo, İstanbul.
- Stowasser, B. (2006). “Medeniyetler Arası Diyalog Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara.

- Sorokin, Toynbee, (1964). *Sorokin ve Toynbee (Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)*, Çev: Erdoğan Güçbilmez, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Sorokin, (2008). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev: Mete Tuncay, Salyongoz yay., İstanbul.
- Şener, S. (2006). “Medeniyetler Arası Çatışma Teorileri ve Tarihin Sonu Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.
- Tanilli, S. (1978). *Uygarlık Tarihi*, Say Yay., İstanbul.
- Topçu, N. (2008). *Kültür ve Medeniyet*, Dergah Yay., 4. Baskı, İstanbul.
- Toynbee, A.J. (1978), *Tarih Bilinci, Cilt-1*, Çeviren: Bates Yayınları, İstanbul
- Toynbee, A.J. (1978), *Tarih Bilinci, Cilt- 2*, Betaş Yayınları, İstanbul.
- Toynbee, A.J. (2008), *Tarihçi Açısından Din*, Çev: İbrahim Canan, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Toynbee, (2007), *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi*, Çev: K. Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- Toynbee, A.J. (2002), *Dünya, Batı ve İslam*, Çev: Abdullah Zerrar, Pınar yayınları, İstanbul.
- Toynbee, A.J. (2005). *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri*, Çev: Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- Toynbee, A.(1991), *Medeniyet Yargılanıyor*, Çev: Ufuk Uyan, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- Toynbee, A.J. (1971).*Türkiye*, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yay. İstanbul.
- Wallerstein, I. (2007). “Medeniyet(ler) Niçin Yeniden Gündemde?”, *Medeniyetler Çatışması*, Der: Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.

Elektronik Kitap

- Braudel, F. A. (1994). *History of Civilizations*, Çev: Richard Mayne, Allen Lane The Penguin Press, Amerika, http://abuss.narod.ru/Biblio/eng/braudel_civ.pdf (10.04.2010)
- Spengler, (1922). *The Decline of The West I-II*, Çev: Charles F. Atkinson, Amerika. <http://www.archive.org/stream/declineofwest02spenuoft#page/6/mode/2up>
- Şeker, M. (2005). Süleyman Genç, *Türk Medeniyeti tarihi*, Ed: Nesimi Yazıcı, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir. <http://books.google.com/books?id=Neh0KGBYxBsC&pg=PA1&dq=sosyal+b>

[ilimler+medeniyet&as_brr=3&hl=tr&cd=1#v=onepage&q&f=false](http://www.gutenberg.org/files/17/17-02/17-02-2010.html) , (17.02.2010).

Philip, B. (1963). *Culture and History*, University of California Press, Los Angeles, http://www.google.com/books?id=6C-i7JrC6IIC&pg=PA94&dq=bagby+culture&as_brr=3&hl=tr&cd=5#v=onepage&q=bagby%20culture&f=false , Erişim: (25.03.2010)

Dergi

Aktürk, Ş.(2007). “Braudel’den Elias’a ve Huntington’a “Medeniyet” Kavramının Kullanımları”, *Doğu Batı*, Doğu Batı Yay., Sayı:41, Ankara.

Çarhoğlu, B.(2007). “Medeniyetler Çatışması ve Batı Medyasında İslam Söylemi: Almanya Örneği”, *Doğu Batı*, Doğu Batı Yay., Sayı:41, Ankara.

Elektronik Dergi

İnalçık, H. “Tarih ve Politika”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/26/157.pdf> - , (13.04.2010).

Toynbee, A. J. “Medeniyetlerin Çarpışması”, Çev: Hamid Uzgören, www.politics.ankara.edu.tr/eski/dergi/pdf/.../15_ARNOLD_J_TOYNBEE.pdf, Erişim: (03.04.2010)

Toynbee, “Tarihin Faydası ve Değeri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf> , (06.04.2010), s.98

Elektronik Tezlerden Alıntı

Silindir, M. ABD Gücünün Geleceği, www.library.atilim.edu.tr/tezler/1026954.pdf (01.03.2010)

Siteden Alıntı

Coşkun, G. Doç. Dr. Mehmet Özcan: "İsviçre'de Minare Yasağı ve Yasağın Türkiye-AB İlişkileriyle Bağlantısı", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1224> , (10.02.2010)

Kongar, E. “Amerika Irak’ta Başarısız mı? II”,

http://www.kongar.org/aydinlanma/2006/504_Amerika_Irak_ta_Basarisiz_mi_II.php, (03.04.2010)

Kongar, E. “GOP Neyi Amaçlıyor, Neyi Gerçekleştirebilir?”

http://www.kongar.org/makaleler/gop_neyi_amacliyor.php, (03.12.2009).

Lewis, B. “The Roots of Muslim Rage”,

<http://www.theatlantic.com/doc/199009/muslim-rage/6>, (10.02.2010).

Dünyayı hayrete düşüren yamyam kabile!

<http://www.milliyet.com.tr/content/galeri/yeni/goster.asp?prm=0,4100732&id=1&galeriid=3667#galeriStart>, (27.02.2010)

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Feyruze GÜRBÜZ

Doğum yeri-Tarihi: SİVAS/ Gürün- 1984

Medeni hali: Bekâr

EĞİTİM DURUMU

2007- ... Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe

Anabilim Dalı, Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı

2003-2007 Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

1998-2002 Sivas Cumhuriyet Anadolu Lisesi

1995-1998 Sivas/ Gürün Orta Okulu

1991-1995 Gürün Kemal Özalper İlk Okulu

İŞ TECRUBESİ

2009-2010 Hulusi Kulaklı İlköğretim Okulu Rehber Öğretmenliği / DENİZLİ